

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

ЛИК

Часопис за литература и културу

Главни уредник
проф. др Александра Вранеш

Уређивачки одбор
проф. др Марина Ј. Ремнџва
проф. др Ала Шешкен
проф. др Слободан Грубачић
проф. др Љиљана Марковић
проф. др Роберто Вералди
проф. др Пино Априле
проф. др Гвен Александер
проф. др Ендрју Смит
проф. др Миливој Ненин
проф. др Александар Петровић
проф. др Ранко Поповић
проф. др Сања Мацура
мр Вукосава Ђапа Иветић

Секретар Одбора
мр Драгана Бедов
ма Гордана Недељков

Сарадници
Зорица Ивковић Савић
доц. др Гордана Ђоковић
доц. др Драгана Грујић

Рецензенти
проф. др Душан Иванић
проф. др Верица Копривица
проф. др Александар Јерков
доц. др Бојан Ђорђевић
мр Марина Обижајева

ЛИК

Journal for Literature and Culture

Editor in Chief
Prof. Aleksandra Vraneš, PhD

Editorial Board
Prof. Marina L. Remnĳva, PhD
Prof. Ala Šešken, PhD
Prof. Slobodan Grubaĳić, PhD
Prof. Ljiljana Marković, PhD
Prof. Roberto Veraldi, PhD
Prof. Pino Aprile, PhD
Prof. Gwen Alexander, PhD
Prof. Andrew Smith, PhD
Prof. Milivoj Nenin, PhD
Prof. Aleksandar Petroviĳ, PhD
Prof. Ranko Popović, PhD
Prof. Sanja Macura, PhD
mr Vukosava ĳapa Ivetiĳ

Secretary of the Board
mr Dragana Bedov
ma Gordana Nedeljkov

Contributors
Zorica Ivković Saviĳ
doc. Gordana ĳoković, PhD
doc. Dragana Grujiĳ, PhD

Reviewers
Prof. Dušan Ivaniĳ, PhD
Prof. Verica Koprivica, PhD
Prof. Aleksandar Jerkov, PhD
doc. Bojan ĳorĳević, PhD
mr Marina Obižajeva

ISSN 2303-8640

ЛИК

ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
/
LITERATURE AND CULTURE

Година 1
Број 1

Андрићград, 2015

Уводно слово / Introductory letter

ЛИТЕРАТУРА / LITERATURE

<i>Владимир Костић: Реч о Ћопићу</i>	11
<i>Vladimir Kostić: Word on Ćopić</i>	11
<i>Матија Бећковић: Бранков круг</i>	15
<i>Matija Bečković: Branko's circle</i>	15
<i>Светозар Кољевић: Ћопићев реквијем патријархалној култури</i>	19
<i>Svetozar Koljević: Ćopić's requiem to the patriarchal culture</i>	19
<i>Љиљана Јухас-Георгиевска: Методије Солунски</i>	25
<i>Ljiljana Juhas-Georgievska: Methodius of Thessaloniki</i>	37
<i>Марина Л. Ремњова: Старославјански јазык и его происхождение</i> 39	
<i>Марина Л. Ремњова: Старословенски језик и његово порекло</i>	63
<i>Ала Г. Шешкен: «Мне на плечи кидается век-волкодав...»:</i>	
<i>Сербска биографическа проза начала XXI в.</i>	65
<i>Ала Г. Шешкен: „На плећа моја се век-вучјак бацио...“:</i>	
<i>Српска биографска проза почетком XXI века</i>	93
<i>Анна Арустамова: «Новая Америка»</i>	
<i>в Творчестве А. Блока и А. Ладинского</i>	95
<i>Анна Арустамова: „Нова Америка“ у стваралаштву А. Блока и А. Ладинског</i>	106
<i>Весна З. Дицков: Наративна проза Хулија Кортасара</i>	107
<i>Vesna Dickov: Narrative prose of Julio Cortázar</i>	117
<i>Неманја Радуловић: Analogical thinking and fairy tale</i>	
<i>patterns – towards possible history of a formulaic image</i>	119
<i>Немања Радуловић: Аналошко размишљање и обрасци у бајкама –</i>	
<i>ка могућој историји формулисане слике</i>	128
<i>Лала Чингиз Меџидова: Чингиз Абдулајев као утемељивач</i>	
<i>политичког детективског романа у Азербејџану</i>	131
<i>Mejidova Lala Chingiz: Chingiz Abdullayev as a founder of the political</i>	
<i>detective novel in Azerbaijan</i>	138

КУЛТУРА / CULTURE

<i>Roberto Veraldi, Gaia Moretti: Cultura híbrida y redes sociales</i>	
<i>reflexiones sobre las generaciones en los social networks hoy</i>	141
<i>Роберто Вералди, Гаја Морети: Хибридна култура и друштвене мреже</i>	
<i>Размишљања о генерацијама на друштвеним мрежама данас</i>	156

<i>Љиљана Марковић: Веза између језика и културе</i>	
на примеру јапанске поезије	157
<i>Ljiljana Marković: The connection between language and culture</i>	
on the example of Japanese poetry	167
<i>Александар Петровић: О потрази за Индијом</i>	
и о америчком сну	169
<i>Aleksandar Petrović: In search of India and about American dream</i>	194
<i>Миливој Ненин: Одломци о Каћанском</i>	195
<i>Milivoj Nenin: Passages on Kacanski</i>	209
<i>Урош Дојчиновић: Централна регија Балкана – посебно</i>	
жариште гитаре у Југоисточној Европи	211
<i>Uroš Dojčinović: Central Balkan region – the special guitar focus</i>	
in SouthEastern Europe	219
<i>Александра Вранеш: Дигитална хуманистика</i>	221
<i>Aleksandra Vraneš: Digital humanities</i>	251
<i>Александра Николић: Књига као комплексно наслеђе</i>	
– изазови конзервације	253
<i>Aleksandra Nikolić: The book as a complex heritage – conservation challenges</i>	269
<i>Дивна Триčkовић: Социолингвистички аспекти наставе</i>	
основних образаца комуницирања на јапанском језику	271
<i>Divna Tričković: Sociolinguistic aspects of teaching basic communication</i>	
patterns in Japanese language	285
<i>Апел српских студената независним универзитетима</i>	
целог света. С француског Милена Јовановић	287
The appeal of Serbian students to the independent universities	
around the world. Translated from French by Milena Jovanovic.	287
<i>Адам Софронијевић, Тамара Вученовић: Linked data,</i>	
Research data и промене у високошколским библиотекама:	
сарадња са библиотекама развијених земаља у циљу	
унапређења комуникационе, медијске и информационе	
писмености у новом курикулуму за библиотекаре	299
<i>Adam Sofronijević, Tamara Vučenović: Linked data, Research data and</i>	
changes in academic libraries: cooperation with libraries of developed	
countries as to enhance communication, media and information literacy	
in the new curriculum for librarians	314

УВОДНО СЛОВО

Одјељење за књижевност Андрићевог института покреће научну периодичну публикацију *ЛИК*, у нади да ће бити лице савремених теоретских, историјских и примењених истраживања о литератури и култури.

Жеља нам је да часопис пружа панорамски поглед на књижевне и културне појаве код различитих народа, да мозаиком представљених култура потврди сопствену друштвену неопходност и изгради идентитет, да из супарништва традиције и савремене културе формира свој лик.

Родољубив у најбољем смислу речи, љубави према роду, према човеку и хуманости као највишој вредности, часопис ће неговати мултикултуралност, интердисциплинарност и мултилингвалност. У том смислу часопис отвара своје странице ауторима из земље и иностранства.

Уредник

INTRODUCTORY LETTER

The Department of Literature of the Andrić Institute initiates the scientific periodical publication *LİK*, in the hope that it will represent the face of modern theoretical, historical and applied research on literature and culture.

We wanted the journal to offer a panoramic view of the literary and cultural phenomena in different nations, confirm its own social necessity and build its identity through a mosaic of represented cultures, as well as form its character from the rivalry of tradition and modern culture.

Patriotic in the best sense of the word, implying love for its own people, for man and the humaneness as the highest value, the journal will nurture multiculturality, interdisciplinarity and multilinguality. In this sense, the journal opens its pages to authors from the country and abroad.

Editor

ЛИТЕРАТУРА
/
LITERATURE

Поводом стогодишњице рођења Бранка Ћопића одржана је 22. маја 2015. године у Српској академији наука и уметности свечана академија на којој су о познатом и омиљеном писцу говорили академик Владимир Костић, академик Матија Бећковић и академик Светозар Кољевић, чије текстове овде доносимо.

Свечана академија поводом обележавања 1200 година од рођења светог Методија Солунског одржана је 20. маја 2015. у организацији Града Београда, Секретаријата за културу, Филолошког факултета Универзитета у Београду и Задужбине Илије М. Коларца. Као четврти текст у овој целини доносимо свечану беседу *Методије Солунски* проф. др Љиљане Јухас Георгијевски.

On the occasion of the centenary of the birth of Branko Copic a ceremonial meeting was held on 22 May 2015 in the Serbian Academy of Arts and Sciences, during which academician Vladimir Kostic, academician Matija Beckovic and academician Svetozar Koljevic, whose texts we present here, spoke about the famous and beloved writer.

Ceremony on the occasion of 1200 years since the birth of Saint Methodius of Thessaloniki was held on 22 May 2015 and was organized by the City of Belgrade, Secretariat of Culture, Faculty of Philology of the University of Belgrade and the Ilija M. Kolarac Foundation. The fourth article in this section is a solemn speech *Methodius of Thessaloniki* by prof. Dr Ljiljana Juhas-Georgievska.

Владимир Костић
САНУ

РЕЧ О ЂОПИЋУ

Ако прихватимо 1. јануар 2015. године као датум рођења Бранка Ђопића, мада зли гласови тврде да је то ипак била 1914, али су укућани желели да одложе регрутацију за годину дана до када ће црно-жута монархија са већом вероватноћом већ некако издахнути; дакле, ако прихватимо тај датум, почетком ове године саговорник би нам, да није свесно одлучио да завири у сопствени крај, био стогодишњак за кога би фактографски наводили да је писац бројних романа и приповедака, књига поезије, да их не наводим јер нема начина да се именује оно што је остало ненаписано, а било би написано, да је било другачије. А понешто знамо како је било 26. марта 1984. године.

Када су ми организатори ове Академије предочили да протокол налаже да се и ја обратим овом скупу, у шали сам наговестио да неће бити проблема јер у глави већ имам свој говор. Шалу на страну, заправо се ради о сећању које ћу бити слободан да са вама поделим. Мој старији син био је у почетним разредима основне школе и пред спавање је од бруталних родитеља био примораван да чита своје прве књиге. Једна од првих дефинитивно је била *Магареће године* или *Орлови рано лете*, не држите ме за реч, али ми је у живом памћењу да је из његове собе наизменично допирало зацењивање од смеха, здравог, веселог смеха, и нешто ређе пригушеног ридања, и уверљиве туге у очима када би покушавали да га убедимо да је то ипак „само књига“. Било нам је јасно да смо дете предали у руке мађионичару који је преклапао и прожимао речи и емоције, изазивајући све валере осећања од радости до туге, које ми, његови родитељи, ни пре ни касније, упркос вишечасовних солилоквија у процесу који смо назвали *васпитањем*, никада нисмо успели да изазовемо.

Ђопић се неизрецивом лакоћом играо између полова епске резолутности и лирске збуњености, да само наведем

стихове на које се истовремено мрште и углом усана смеше наши сетни, строги, бркати преци:

Наишла си као лак облачак,
твој ме поглед за трен обезнани,
заборавих име и очинство,
како ми се зову укућани.
Изневјерих попут сабље тупе.
Мала моја из Босанске Крупе!

У том поигравању држао се етичких аксиома које се литерарно супериорно смештају у наизглед успутне спознаје (цитирам): „Гдје су међу људима границе? Нема у човјеку ни Влаха ни Турчина. Постоји само голема људска биједа и невоља. Једнако и влашка и турска.“

Време општег развоја и непрекидног, свакодневног напретка (како мантра једног филмског мађионичара прецизира „из дана у дан, све више и више“), за човека његовог сензибилитета било је и време спознаје свакодневних пораза, чињенице да, да парафразирам наговештено решење картезијанског питања песника са другог краја исте земље „слобода неће умети да пева, као што су сужњи певали о њој“. Или како је сам писао: „И како тада, тако и до данашњег дана: стојим распет између смирене дједове ватрице, која постојано горуцка у тамној долини, и страшног бљештавог мјесечевог пожара, хладног и невјерног, који расте над хоризонтом и силовито вуче у непознато. Па се онда каткад жалосно упитам, као да сам нагазио на оне стричеве виле из дјетињства: Је ли паметније бити мјесечар или с миром сједити код своје куће, па кад загусти тјешити се ракијом као мој стрико?“ Јефтино је и банално, али се бојим и неизбежно питање како би доживео и да ли би и даље певао у овом „новом“, нашем времену?

Донео је неопозиву одлуку и њена беспризивност не оставља простор за баналне и петопарачке претпоставке, попут питања да ли је закорачивши у сопствену одлуку имао на уму наизглед хуморне и носталгичне стихове:

Сад је касно, већ ми коса сиједи,
гледам Уну, ћути као нијема,
залуд лутам улицама знаним,
све је пусто, тебе више нема.
Еј, године, немјерљиве, скупе!
Збогом, мала, из Босанске Крупе!

Време је стога, даме и господо, да се у свом незнању и упитаности вратим на своје место и саслушам оне који ће нам дати целовитију слику о мађионичару српског језика и речи, због кога смо се, и то не само у детињству, наизменично смејали и јецали, не схватајући ни данас какву то горостасну снагу и таленат још увек има стогодишњи Бранко Ђопић.

Матија Бећковић
САНУ

БРАНКОВ КРУГ

Српска академија наука и уметности, како се то некад говорило, поклонила се Бранку Ћопићу, пре него што је постао њен члан. Имао је двадесет и пет година, а она се звала Српска краљевска академија. Тај први поклон учинила је кад је наградила збирку приповедака једног студента филозофије, и то чисте филозофије, како је, хвалећи га, налазио за потребно да нагласи Сима Пандуровић. Награду је делио са Јездимиром Дангићем, са којим га је награда накратко спојила, а рат заувек раздвојио. До Другог светског рата Бранко Ћопић је објавио три књиге приповедака, а у *Политици* штампао сто двадесет и пет кратких прича, од чега је, како сам каже, и живео.

После Кочића Босанска крајина је остала без свог писца. У Ћопићу је Кочић добио наследника кога, како је одмах уочено „не би имао разлога да се постиди“. Кочић је загрмео *С планине и испод планине*, а Ћопић је *Под Грмечом* започео „своју златну бајку о људима“.

У рат је отишао као приповедач на гласу, а из рата изашао као школски писац и школски пример писца који је сав свој колосални књижевни дар приложио борби за правду и слободу и стекао толику популарност да се чинило како је својим стиховима више допринео победничкој војсци него све њене дивизије.

Важио је за сеоског приповедача па и сељака, а није био ни једно ни друго, а шта је био, тајна је у њему дубоко закопана, да је можда ни сам није никад открио. Чинило се да и не говори својим гласом, него бобоња како би што више личио на Грмечлију и приближио се говору својих земљака и књижевних јунака. Као да је и своје елегантно, господско одело заогртао кожухом да што мање штрчи, а што више се уклапа и маскира према околини. Странац на свету, сам је

себи личио на бога Јануса са два лица: једно се смеје а друго плаче. У сваком случају, нисам срео ниједног Крајишника на кога је личио. Као какав нежни и прозачни нордијски плавушан који се умеће и представља као Николетина Бурсаћ. У сваком случају прерушавао се у неког другог, свестан да онакав какав је био не може опстати на свету. А није опстао ни онакав у каквог се прерушавао. Како је живот одмицао, све чешће се враћао себи и својој „златној бајци о добрим старцима, занесеним дјечацима или суровим бојовницима голубијег срца“. Никад није сасвим заборавио да њене нити уплиће у своје ратне романе и приповетке, да би се најзад, уморан и ожеднео вратио својим етичким изворима и своју последњу тестаментарну књигу, завршио онако како је прву започео, описујући дивоте којих се није ражелео.

„А ја ни дан данас не знам какве је боје слез. Знаш да у пролеће иза наше потамнеле баштенске ограде просине нешто љупко, прозачно и свијетло, па ти се просто плаче, иако не знаш шта те боли ни шта си изгубио“. Сасвим на крају Бранко Ћопић, како је то одмах запажено, пристаје уз идеје Достојевског, да је свако одговоран за све што се дешава. Дјед Раде који све разуме и све прашта, сада брине о коњу који је ослепео у рату. „’Ама, људи, шта ће нам стара кљусина, ко ће то цабе хранити?’ бунио се стриц Ницо, а дјед га је сажаливо гледао као недорасло и неразумно створење и питао: ’Како цабе? А ко побди и осакати толики свијет? Ваља за то плаћати!’ ’Зар сам ја за то крив, а?’ ’И ти и ја, мој синко. Рат је срамота и греота за сваког живог створа. Изједали смо се и клали као бијесни вуци!“

То је Ћопићев закључак и укупно, скупо плаћено завештање, писца голубијег срца, бојовника и бегунца.

Тамо где је стао пред Други светски рат, наставио је уочи овог најновијег у коме је погинуо, иако га није дочекао.

Кажу да је једном неким поводом дошао у Бањалуку, где је требало да остане два-три дана. Али је, чим се сместио у хотелу домаћинима саопштио да хитно мора да се врати у Београд. Пошто га нису приволели да остане, а није било другог начина да се врати, изнајмио је такси и отишао. Те ноћи је у Бањалуци био земљотрес у којем је срушен и хотел у

којем је требало да преноћи. Можда се ово предосећање које се обистинило исте ноћи не би ни спомињало, да много година касније Бранко Ћопић није пре других наслутио и предосетио један други, далеко снажнији земљотрес који није срушио само један град, него до темеља разорио и једну целу државу. Чини се да није страховао за себе и своју личну судбину, него се осећао одговорним за будућност ликова које је довео на свет својим пером и њима населио своје многољудно дело. А није имао ни друге деце, ни од својих јунака ближу родбину. Уплашио се шта ће бити с Николетином Бурсаћем, Јовицом Језом, Станком Веселицом, Вуком Бубалом, Јовандеком Бабићем којима више није могао помоћи, а био је само њихово збирно име. Поистовећен са својим ликовима почео је да брине њихове бриге, страхујући да неће имати од чега да живи, да неће моћи да плати кирију, да ће га избацити из стана, и говорио „мене ће изгледа стријељати“. „По хладној јези која им претходи“ осећао је „да ће доћи по њега и одвести га незнано куд“. Исповедио се папиру: „Прије него ме одведу, журим да испричам златну бајку о људима. Њено су ми сјеме посијали у срце још у дјетињству, и оно без престанка ниче, цвјета и обнавља се.“ Да би се склонио од оног што је чекало нас и његове јунаке, обрнуо је кожух наопако и на једној цедуљци, дрхтавом руком написао: „Збогом лијепо и страшни животе“. Бранковом улицом упутио се на Бранков мост. Али ни та улица ни тај мост нису се звали по њему већ по оном Бранку који му се, како је сам сведочио „још пре рођења умешао у живот“. По том другом Бранку добио је име и постао први Бранко у Босанској крајини. Његов лик је видео на чаши коју је као највећу драгоценост мати донела из Лике у мираз кад се удала за Вида Ћопића. Тај Бранко је завршио живот у својој 29 години, а онај трећи је у 27 ставио тачку на свој живот. Стихове тог трећег: „Хоће ли слобода умети да пева / Као што су сужњи певали о њој!“ узео је Бранко Ћопић за мото своје *Осме офанзиве*.

Његови књижевни јунаци су га надживели и после њега пострадали, расејали се и поскитали. Они преживели муче муку где ће, од чега ће, и како ће да живе. Писац је умакао, али су стигли да му екразитом разнесу бронзану главу.

„Свак се брани својим оружјем, а још увијек није исклована сабља која може сјећи наше мјесечине, насмијане зоре и

тужне сутоне.“ Уметност је још увек једино преостало, непобедиво оружје, којим се одбранио и Бранко Ћопић.

Његов лирски дар, како је написао Милован Данојлић, ставља га у ред светских великана лирске прозе од Чехова до Саројана.

Зато је ово прво, али није последње свечано обележавање његовог рођења.

Светозар Кољевић
САНУ

ЂОПИЋЕВ РЕКВИЈЕМ ПАТРИЈАРХАЛНОЈ КУЛТУРИ

У додиру са наличјима урбане културе, њене емотивне уздржаности, прорачунатости и лицемерја, нека обележја патријархалне културе – њен култ природе, добронамерне непосредности и породичне привржености – често се у новије време указују у идиличном светлу. У том смислу Ђопићева проза се дозива с неким обележјима патријархалне културе његовог детињства, каткад и с аутобиографским приме-сама у позадини. То је врло уочљиво, пре свега, кад Ђопић дочарава у трагичном животном контексту озарења дечјег света. Тако на почетку приче „У свијету мог дједа“ (*Борци и бјегунци*, 1939) учитељица „благо и меко“ милује једног дечака по коси и каже му: „Ти, мали, иди данас кући“.¹ А кад дечак дође кући, он само назире кроз одшкринута врата „жуто титраће пламене свијеће поврх бијелог покрова“ (26) и чуди се кад сељаци понесу дедин сандук, јер је очекивао да ће деда узети свој штап и сам кренути на гробље. Затим се сећа дединих поклона од којих „у срцу постаје топло и ведро и читаве се ноћи лијепо сања“ (27). Најзад, зар није деда био моћан као јунаци његових прича – као онај човек који се „уз стабљику конопље пењао на небо“ (27)? Сав у том бајковитом свету, дечак седи у запећку велике фуруне, док му најменик на стричевом имању, стари и самотни Петар говедар, говори да деда није „мртав“: „Опет ћеш ти њега видјети, не бој се ти“ (28). И дечак га касније доиста често виђа у даљини, па и кад се покаже да је то ипак неко други, он је срећан што је макар у машти видео деду. А што се тиче онога што се догодило

1 „У свијету мог дједа“, *Босоногo дјетињство. Приче занесеног дјечака*, Сабрана дела Бранка Ђопића 11, уредник Вук Крњевић, Просвета: Београд 1983, стр. 25. (Уколико није другачије назначено наводи из Ђопићевих дела дати су према овом издању Сабраних дела.)

оног зимског дана на гробљу, ко зна – „можда тога није ни било“ (28). Уосталом, прича и није о томе већ о ономе што њен наслов подразумева: о неком озареном ишчезлом свету.

У још ширем контексту о том култу дечјих заноса говори и прича „Свирале“ (*Планинци*, 1940), у којој је домаћининов синовац тако опчињен свирком петнаестогодишњег најменика Јове Јежа да тај занос постаје корен њихове дубоке узајамне присности и привржености. Јово обећава дечаку да ће му пред одлазак оставити своје старе свирале, а дечак је толико одушевљен тим обећањем да му свако јутро доноси хладне воде с врела и полива му да се умије чим се пробуди. Утолико је теже дечаково разочарања кад Јово, после свађе с дечаковим стрицем, мора да оде, а он, дечак, не нађе обећане свирале. Али кад лето прође и кад припрете дечаку почетком школе, он ће скинути „с клина већ заборављену школску торбицу“ и све на свету ће му се заљуљати и претворити „у пијан сан“, кад угледа „тамо, на дну торбице [...] старе најменикове свирале“.² Зар је чудо што он у том тренутку види и најменика како му „однекле из даљине“ весело намигује?³

А о том свету каткад и помало шаљиво сведочи и онај дечак у *Башти слезове боје* (1970) који ће тврдити учитељици да је вук „зелен“ а лисица „црвена“, а затим се узјогунити, „као прави унук честитог деда Раде“, и супротставити се мишљењу учитељице кад га она повуче „за уво“.⁴ Али зар није тако рекао његов деда? Сутрадан ће и деда доћи унуку у помоћ и изгрдити учитељицу: „Ти ми боље од мене знаш какав је вук, а? Није зелен? Пази ти ње! Ја се с вуцима родио и одрастао, читавог вијека с њима муку мучим, а она ти ту...“ (15). Изразита обележја патријархалног света пишчевог детињства огледају се на разне начине и у неким другим причама објављеним непосредно после рата. Тако, на пример, карактеристичан је трагични обрт у причи „За својом војском“ (*Роса на бајонетима*, 1946), у којој мајка, сељанка, проклиње сина ког носи

2 „Свирале“, *Босоного дјетињство: Приче занесеног дјечака*, Сабрана дела Бранка Ћопића 11, стр. 60 – 61.

3 Исто, стр. 61.

4 „Јутра плавог слеза“, *Башта слезове боје – Глава у кланцу ноге и вранцу*, Сабрана дела 13, стр. 14..

у бежанији, јер је морала – кад су јој њени близанци отежали као „млињско камење“⁵ – да остави његовог брата у снегу да би макар једног сина живог изнела. А у причи „У сјени судбине“, првобитно објављеној у збирци *Сурова школа* 1948. године, као да се назире и историјска уклетост родног тла већ у називу оног Дјевојачког камена с којег је некад Маргита, прогоњена од три млада бега, скочила у Уну. Тај Девојачки камен ће опет проговорити истим језиком кад Кова Мијићева, прогоњена од усташе понови тај самоубилачки подвиг уз митски крик: „Никад, никад сина!“⁶ Зар није и ту опет реч и о једном неоствареном патријархалном сну?

Неки од тих Ђопићевих бајковитих патријархалних пејзажа проговарају и другачијим језицима, у којима се метафорички повампирују и у наше време. Тако, рецимо, у причи „Медвед и крушка“ (1939) беспомоћна крушка моли свемоћног медведа да сачека да њени „плодови потпуно сазру“,⁷ па ће тада сами отпадати, опомињући га да у противном догодине неће имати шта да једе. На ту опомену медвед само брунда: „Шта је мене брига за догодине!“ (32) Кад следеће године остане без хране, крушка му пребацује што је није послушао, а он се срди што таква глупача хоће да му соли памет и оптужује је да није родила само њему „за инат!“ (33) Да ли нам је ова прича и данас, у нашим савременим условима живота, однекуд позната? А на шта нас у савременом контексту глобализма подсећа прича „Паук, бубица и ветрови“ (1939), у којој „стари паук“, „чувени разбојник“, хоће да буде господар света?⁸ Као „мрачни ловац“ он плете своју мрежу у нади да ће „премрежити читаво небо“ и заклонити „сунце“, па ће „људи онда да седе у мраку“ (26). Да ли је и она актуелна?

У другим Ђопићевим делима, закупљеним ратним и поратним темама, природа патријархалног света исто тако

5 „За својом војском“, *Љубав и смрт: Роса на бајонетама*, Сабрана дела 2, стр. 24. (Ова прича је раније објављена у збирци *Роса на бајонетама* 1946. године.)

6 „У сјени судбине“, *Љубав и смрт: Сурова школа*, Сабрана дела 2.

7 „Медвед и крушка“, *Приче испод змајевих крила: У царству лептирова и медвједа*, Сабрана дела 10, стр. 32.

8 „Паук, бубица и ветрови“, *Приче испод змајевих крила: У царству лептирова и медвједа*, Сабрана дела 10, стр. 26.

снажно одзвања у сликама и језику. Тако се Николетина Бурсаћ на самом почетку устанка обраћа својој „четној братији“: „Е, буразеру, нема више мрдања, сад су дошле гаће на решето!“⁹ А кад се он и Јовица Јеж суоче са црначким падобранцем који је искочио из запаљеног америчког авиона, Јовица се чуди појави „печена човјека“ (138), а Николетина му жели срдачну добродошлицу: „Добро дошао, гароња мој, у нашу Босну поносну! Савезниче мој рођени!“ (139). Дакако, и то је језик ишчезлог света – тешко би данас било и замислити некога ко би се тако обраћао нашим „савезницима“.

Исто тако се на завичајној језичкој подлози огледају сусрети патријархалне и урбане културе у *Осмој офанзиви* (1964), у којој се јасно види да Ћопић није био спреман да „пише у кооперацији с Градским комитетом“, како то рече Владимиру Дедијеру после једног саслушања пред Контролном комисијом Градског комитета у новембру 1954. године.¹⁰ У *Осмој офанзиви* реч је о неким првоборцима из Ћопићевог завичаја, свикнутим да у рату бирају добре положаје, па по тој навици ускачу и после рата на уносне мирнодопске „положаје“. Тако Стојану Старчевићу из Обљаја, послератном начелнику министарства, и „под спуштеним капцима“ блиста његова „свечана канцеларија обливена сунцем“.¹¹ Али у исти мах њега и мука хвата кад се сети родног Грмеча па му се пред очима указује та „канцеларија, гола и пуста, безхљебна и неплодна, без прољећа и јесени“ (8), те се он пита где је ту „његова кућа“ у којој „раколи задовољна кокош, цигуња прасе и уз ограду лута наоко докон мачак“ (12). Међутим, убрзо се он теши да ће ипак наћи одговарајућу супругу која ће га увести у тај „красни нови свет“: „Довешћу грађанку, праву грађанку, краве се боји...“ (103). Тако за њега

9 *Доживљаји Николетине Бурсаћа – Не тугуј бронзана стражо*, Сабрана дела 5, стр. 19. (У даљим наводима из овог дела бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.)

10 Видети: Радван Поповић, *Књига о Ћопићу или пут до моста*, Српска књижевна задруга: Београд 1994, стр. 55–56. Истог дана Дедијер је саслушаван пред Контролном комисијом ЦК СКЈ, што је забележио у својој књизи *Велики бунтовник Милован Ђилас* (1991). Обојица су, очигледно, врло слично реаговали на та саслушања..

11 *Осма офанзива*, Сабрана дела 8, стр. 8. (У даљим наводима из овог дела бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.)

ишчезава онај патријархални свет који је дао основна обележја његовој личности и животном путу. Али није лако ни његовој секретарици, „јадној окупацијској чиновници“, која мора да „неуморно плеше са дојучерашњим сељацима“ на другарским вечерима у министарству, а затим и да иде с њима у кревет, иако „пола их има дугачке гаће“ (123).

Да ли је чудно или неизбежно што се Ђопићев опроштај са идеологијом, која је обележила његов живот као занос, као стваралачки подстицај, као претња, осујећење и разочарање, често чита као хумористичка проза? Уосталом, да ли има ишта горе што се једној идеји може десити него да се оствари? Ђопић је, најзад, и сам приметио да је он „хумором лијечио и своје и туђе ране, спасавао човјека и туговао над њим“?¹² Дакако, лечење својих и туђих рана хумором, као и спасавање човека смехом, помаже утолико што отклања симптоме – неко време. У свом опроштајном писму непосредно пред самоубиство, наш највећи дечији писац записао је: „Збогом лијепи и страшни животе“? У том знаку одзвања и епитаф који је Рајко Петров Ного испевао Бранку Ђопићу у песми „Буди мене миран“ (*На капијама раја*, 1994).¹³ У уводној строфи тог епитафа „деда Раде спокојно чека свог унука – ’ко у својој кући на сеоском гробљу’ – да га ’упокоји’. Али том унуку ће „црни коњаници’ и ’врани гаврани’, древни весници несреће, овде у савременом политичком руху,“ као и они „црни коњи и црни коњаници“ у уводном писму Зији Диздаревићу у *Баишти сљезове боје*, „да позобљу ’сву од мјесечине зобницу ведрине’, могућност да стваралачки живи у окриљу своје завичајне културе“. А последњи стих Ноговог епитафа „жестоко одзвања не само као опело једној личној судбини, него и свеколикој култури од које је та судбина трагично саткана: Јутро плавог сљеза о бетон се сасу.“¹⁴

12 Видети: Радован Поповић, *Књига о Ђопићу или пут до моста*, СКЗ: Београд 1994 (фотокопија између стр. 80–81).

13 Рајко Петров Ного, „Буди мене миран“, *На капијама раја: венац сонета*, Српска књижевна задруга: Београд 1994, стр. 27.

14 Светозар Кољевић, „Епитафи у Ноговој поезији“, *Поезија Рајка Петрова Нога: зборник радова, Десанкини мајски разговори*, Београд, 19. маја 2010, приредио Синиша Тутњевић, Задужбина „Десанка Максимовић“: Београд 2011, стр. 9.

Љиљана Јухас-Георгиевска
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

УДК 27-36:929 Методије, свети

МЕТОДИЈЕ СОЛУНСКИ

Методије и његов млађи брат Константин – Ђирило неизмерно су задужили словенске народе, створивши им писмо и књижевни језик. Стварање словенског књижевног језика многи, с правом, сматрају најзначајнијим делом солунске браће. Њихове заслуге су и у настанку првих и веома значајних превода и у формирању словенске изворне књижевности, као и у стасавању прве генерације словенских писаца. У поводу протеклих дванаест векова у Коларчевој задужбини, у организацији Секретаријата за културу града Београда, Филолошког факултета Универзитета у Београду и Задужбине, одржано је ово предавање на свечаној академији посвећеној Методију.

Кључне речи: Методије, Константин – Ђирило, словенска браћа, словенско писмо, словенски преводи, словенска књижевност.

У овој години навршава се 1200. година од рођења Методија Солунског, просветитеља Словена и првог словенског архиепископа.

Методије и његов млађи брат, Константин – Ђирило, неизмерно су задужили словенске народе, створивши им писмо и књижевни језик. Увели су их у богати свет византијске културе и духовности, подстакли на преводилачки али и на оригинални књижевни рад. Неизмерне су заслуге Браће за стварање и организовање посебне словенске цркве на простору Велике Моравске и Паноније, у којој се проповедало и појало на словенском језику. Мада је она, због историјских прилика у Моравској и Панонији, била краткотрајна појава, важна је и као претеча независних словенских цркава, које ће настајати на подручју православног хришћанства.

Писци оба старословенска житија у Константину виде творца најстаријег словенског писма. Бележе да се он, са својим сарадницима, предао молитви Богу; Бог му се ускоро јавио и он је тада начинио писмена. Одмах је почео да пише јеванђељску беседу, тј. да исписује речи из прве главе *Јеванђеља по Јовану*. Писмо о коме је реч је глагољица. Узорни модел била је грчка минускула, а запажају се и утицаји других писама (семитско-феничанског, јеврејског, самарићанског). Има и мишљења да је Константин, обликујући слова, загледао у византијске астрономске, медицинске и алхемијске симболе. Мада из оба житија произилази да је најстарије писмо настало одједном, ипак је вероватније да је оно сачињавано поступно, током дужег временског периода, у коме се трагало за најоптималнијим решењима.

Стварање словенског књижевног језика многи, с правом, сматрају најзначајнијим делом Солунске браће. Овај језик оформљен је на бази говорног, кроз процес његове надградње, коју чине писмо, правопис, норма, речник, стручни термини (филозофски, религиозни, правни и др.), фразеологија, сложене синтаксичке структуре, итд. Посебно је занимљива творба нових речи и увећавање скале значења речи које су већ постојале у говорном језику. Из грчког је преузет низ термина и адаптиран у духу словенског језика, вршено је калкирање, тј. преношење појединих речи или израза дословним превођењем њихових елемената, итд. Током Константиновог и Методијевог деловања у Моравској, у старословенски су ушли и поједини моравизми. Временом, књижевни језик се у тој мери развио и обогатио, да су на њему могла настајати уметнички сложена и стилски пребогата изворна књижевна дела.

Константин и Методије заслужни су и за настанак првих и веома значајних превода. Житија сугеришу да је преводилачка активност започела након стварања писма и непосредно пред одлазак браће у Моравску. Због тежине самога задатка, ипак се верује да су Константин и Методије са превођењем богослужбених дела започели раније, можда у време њиховог заједничког боравка на Олимпу. Поједини проучаваоци, нпр. грчки теолог и слависта А. Е. Тахиаос,

у Методију виде иницијатора преводилачког рада и главног његовог организатора. Сматрају да је он, убрзо након свог замонашења, у манастиру на Олимпу окупио око себе један број монаха, Грка и Словена, и да је са њима започео да преводи грчке богослужбене књиге на словенски језик. У почетку су користили непотпуно словенско писмо, настало у доба цара Теофила (829–842), а потом су почели да раде на новом, савршенијем. Методијевом филолошко-преводилачком кругу у једном тренутку прикључио се и Константин, узимајући активно учешће у њему. Пред њим је био задатак, добијен од цара Михајла Трећег (842–867), да предводи мисију у земљи са словенским становништвом. У манастиру, крај Методија и монаха Словена, могао је да усаврши своје знање словенског језика, које је понео из свог родног Солуна. Константинов долазак за Методија и његове сараднике био је веома драгоцен; како је поседовао изванредно филолошко и теолошко знање, могао је да помогне у превођењу многих тананих догматских појмова. Методије је добро владао словенским језиком, нарочито говорним, захваљујући свом вишегодишњем управљању „словенском кнежевином“ (она се налазила у долини Струме или пак у управној области теме Опсикаја у Витинији, у Малој Азији). Писац Методијевог житија ништа не говори о Методијевом ангажовању око превођења. Он, међутим, помиње да је „усрдно читао књиге“. Овде није реч о житијном топосу (општем житијном месту), већ о стварној чињеници. Када се има у виду изузетна Методијева заинтересованост за књиге, није тешко доћи на помисао да је он, у једном тренутку, пожеleo да обредне грчке књиге учини доступним и Словенима. Тахиаос помишља и да су Константин и Методије, током Хазарске мисије (започела 861), на Криму, „учинили покушај“ да проповедају јеванђеље Русима, становницима Херсона, који су говорили словенским језиком, служећи се преводима који су настали под Методијевим руководством. Ако се овако гледа на ствари, Методијево дело изузетно добија на значају. Уколико се прихвати теза да је преводилачки рад почео рано, онда се може закључити да су Константин и Методије, пред одлазак у Моравску, углавном радили на

довршавању и ревидирању постојећих превода, а можда су начинили и неки нови.

Преводачки рад потом је настављен у Моравској. Тамо су, по свој прилици, настали преводи *Псалтира*, *Изборног Апостола* и одабраних црквених служби. Методије је превео *Еклогe* (*Закон судњи људем*), византијски законски зборник (сачињавају га 32 поглавља); придодao му је и сопствена поглавља и прописе, који су подстакнути постојећим друштвеним и верским условима живота у Моравској. Сам текст показује да је добро познавао право и имао способност законодавца. Методије је после братовљеве смрти, уз помоћ својих сарадника (два попа брзописца), превео цело *Свето Писмо* (осим *Књиге Макавејеве*). Начинио је и превод *Номоканона* и „*књиге отаца*“, која је садржавала приче о светим оцима (тј. била је класични Патерик) или пак хомилије светих отаца.¹

За рад Ђирила и Методија и њихових ученика везан је настанак словенске изворне књижевности. Ђирило је писао на грчком језику (зна се за његову *Похвалу Григорију Богослову*, као и за три краћа списа посвећена светом Клименту Римском). Методије, заокупљен организацијом и управљањем црквом, као и преводачким радом, имао је мало времена за писање. Сачуван је део његове дуже хомилије, на листовима Клочевог зборника. Ту је садржана „поука кнезу“, за коју се мисли да је била упућена кнезу Растиславу, заштитнику новостворене Моравске цркве; њега је Методије желео да надахне хришћанским начелима управљања једном државом. Овај текст, занимљиве садржине, драгоцено је сведочанство о Методијевом одличном познавању словенског језика. Константину и Методију приписиван је, не без разлога, *Канон Светом Димитрију Солунском*.

Солунска браћа имају неизмерне заслуге и за стасавање

1 Присталице ове друге претпоставке ослањају се на садржај очуваних фрагмената у Клочевим глагољским листовима из краја XI века. Сачувано је 14 пергаментских листова. Зборник (заправо овај сачувани део) раније је била својина Париса Клоца (отуда име Клоцов – Клочев за Зборник). Данас се 12 листова чувају у Градском музеју у Триденту (Италија) а 2 листа у Фердинандовом музеју у Инзбруку (Аустрија). Треће и најбоље издање приредио је Антонин Достал: Clozianus, Prag, 1959.

прве генерације словенских писаца. И сами веома књижевно надарени (то посебно вреди за Константина), подстакли су своје ученике на књижевно стварање. Под Методијевим окриљем, и уз његово активно учешће, већ око 870. године, настала су дела високог уметничког домета посвећена његовом недавно преминулом брату Константину – Ђирилу (житије, похвала и служба). По имену познат је једино аутор *Похвале* (Климент Охридски). Други круг чине дела састављена након Методијеве смрти; она су посвећена Методију (житије, служба), али и обојици браће (*Похвално слово Ђирилу и Методију, Канон Ђирилу и Методију*). Познат је само писац *Службе*; то је Константин Презвитер. Он је, по окончању мисије у Великој Моравској (885) или нешто раније, доспео у Бугарску, где је најпре био презвитер, а потом епископ. Ту је, у византијском дванаестерцу, саставио два поетска дела: *Азбучну молитву* и *Проглас Светог Јеванђеља*. Константин исказује свој понос и задовољство што Словени имају своје писмо и свој књижевни језик. Друго истакнуто име у овом постпериоду је Климент Охридски, који свој књижевни рад наставља у Кутмичевици, у југозападној Македонији (у Охриду). Ту ствара значајно књижевно средиште, са великим бројем ученика. Године 893. постаје епископ Велице (њој је припадао и Охрид). Саставља велики број похвалних и поучних слова, испољавајући свој изразити реторски и поетски дар.

2.

Главни подаци о Методијевом животу потичу из његовог житија од непознатог писца. Извесне информације о њему сусрећу се и у *Житију Светог Ђирила и Похвалном слову Ђирилу и Методију*. Методије је, као и његов млађи брат Константин, родом из Солуна. Грчког су порекла и потичу из племените породице. Отац Лав био је високи војни командант („друнгариј под стратегом“). Методије је рођен око 815. године. Није познато његово крштено име (Методије је монашко). Подаци о његовом детињству, раној младости и школовању оскудни су, јер се писац углавном не задржава на том раздобљу. Несумњиво се припремао за

војну и управну државну службу, а узор му је морао бити његов отац Лав. Треба претпоставити да је неко време провео на школовању у Цариграду, где га је запазио византијски цар. Након окончања школовања, Методије постаје службеник византијске администрације, а затим управник (архонт) „словенске кнежевине“.

Писац житија не говори шире о Методијевом управљању „кнежевином“. Помиње само да је на овој дужности провео „више година“ и да је током тог периода видео „многе пуне метеже у животу овоме“. Спознао је пролазност живота и земаљских ствари, па је „пременио тежњу ка земаљској тами на мисли о небу“, не желећи да своју часну душу пода у ропство ономе што није вечно. Чим се за то указао погодни час, напустио је кнежевину, отишао на Олимп, и тамо се замонашио. *Похвално слово Тирилу и Методију* пружа ширу информацију о Методијевој младости и о његовом управљању облашћу. Овде се, осим тога, убедљивије указује на Методијеве разлоге да напусти свој положај. Говорећи о младости, писац похваљује Методијеву мудрост и беседнички дар (кроз поређење са Соломоном). Назначава да је током службовања био омиљен. У тексту се указује, нарочито, на Методијеве војничке врлине; помињу се његова срчаност и борбеност, која је до изражаја долазила у бојевима: „али се и као окриљен појављивао и у ратовању страхан био, као Самсон и Гедеон и Исус Навин.“ Писац констатује да је због војничких способности и постигнутих резултата стекао војводски чин, али и да није дуго остао у њему. Наступио је преокрет у Методијевој души, узрокован спознајом о многометежности и пролазности овога света. Дошао је и подстицај од Бога (Бог га је к себи привукао). Методије је потом донео одлуку да пролазно „одгурне од себе“ и презре, и да се окрене ка вечном.

Да су дужности архонта, како у миру, тако и у рату, биле бројне и веома одговорне, указују византијски извори. Између осталог, он је морао одржавати контакте са људима. Методије је комуницирао на словенском језику, што је значило да је требало да га непрестано усавршава. Веома одговорна и захтевна дужност, свакако је захтевала пуну

Методијеву посвећеност обавезама. Није преостајало много времена за његова лична интересовања. Стога не изненађује што је, након дужег времена, донео одлуку да многометежни живот напусти и да оде у манастир. Има мишљења да су на његову одлуку утицале измењене политичке околности; везаност за двор и василевса, могла га је, у тренутку неког обрта, довести у тежак положај.

Око 840. Методије се повукао са положаја и дошао је у велико монашко средиште на планини Олимпу (северозападни део Мале Азије, у области Витинија, јужно од града Бурсе – Брусе) и ту се замонашио. У *Похвалном слову* назначвају се Методијеви узорни монаштва; то су најчувенији оци: Свети Арсеније (350–445), Свети Антоније (оснивач монаштва) и Свети Сава Освећени (VI век).

Млађи десетак година од Методија, његов брат Константин – Ђирило (рођен је око 826/827) стекао је образовање најпре у Солуну, а потом у византијској престоници, где је похађао чувену Високу школу. Сјајно је напредовао у наукама а по завршетку студија постао је управник патријаршијског уреда а потом професор филозофије. Око 856. предводио је мисију у Багдадском калифату. Када је 861. године отишао турскотатарским Хазарима у Јужној Русији, њега је пратио Методије. Ово свакако нису били сами почеци сарадње ове браће. Константин је сигурно више пута одлазио на Олимп.

Тахиаос сматра да су, током боравка на Криму (Хазарска мисија) браћа настојала да утврде да ли постоји сродност словенског језика Руса са Крима и словенског језика који су они познавали. Даље, да су ту учинили покушај да проповедају јеванђеље Русима, становницима Херсона, који су говорили словенским језиком и да су покрстили знатан број кримских Руса.

Методије, је након повратка из ове, успешне мисије, постављен за игумана великог манастира Полихрон на Олимпу.

Мисија у Великој Моравској (започела 863) поново је здружила оба брата на истом задатку. Њихово заједничко деловање прекинуто је Константиновом смрћу (умро у

Риму, фебруара 869). Велика Моравска заузимала је највећи део данашње Словачке и део Аустрије, са Дунавом на јужној граници. У њу су долазили Немци, свештеници мисионари Франачке државе, намећући латински језик, а циљ им је био да ову земљу доведу у сферу немачког политичког утицаја. Великоморавски кнез Растислав, у жељи да обезбеди независност своје државе од сталне немачке претње, крајем 862. обратио се Византији и затражио да добије људе који ће проповедати веру на словенском језику и на тај начин учвршћивати хришћанство. Отварајући се духовном и културном утицају Византије, био је уверен да то неће представљати опасност по националну целовитост нити ће значити потчињавање ове земље, пошто намере Византинаца нису биле освајачке.

Царева је одлука била да у мисију пођу Константин и Методије. Они су добро знали словенски језик, већ неко време радили су на стварању словенског писма и на превођењу богослужбених дела на словенски језик. Осим тога имали су искуства у мисионарском раду (нарочито Константин). У Моравској браћа су лепо примљена и започела су своје деловање. Њихово средиште била је сама престоница, град Велехрад, а деловали су широм великоморавске државе. Стекли су бројне ученике, као и симпатије народа. Њихов рад није међутим прошао без тешкоћа. Суочили су се са противделовањем франачких мисионара, који су се противили коришћењу словенског језика у богослужењу, говорећи да су само три језика света (јеврејски, грчки и латински).

Након 40 месеци, почетком 867. године, Ђирило и Методије кренули су у Рим да зареде своје ученике за свештенике. Дуже су се задржали у Доњој Панонији, словенској кнежевини око Блатног језера, где су словенском писму научили педесетак ученика. У Венецији водили су оштру полемику са романским свештенством, које се противило коришћењу словенског језика као богослужбеног („тројезичници“). У Риму их је свечано примио папа Хадријан, одобрио је званично њихов рад и признао је словенско богослужење и богослужбене књиге. Дозволио је да њихови ученици приме свештенички чин. Током дужег боравка у Риму, Константин се разболео а четрдесетак дана пред смрт примио је монашку

схиму, узевши име Кирил (Ћирил). Сахрањен је у римској цркви св. Климента.

Своје деловање са братом Ћирило је, пред саму своју смрт, сликовито окарактерисао као заједничко („у спрегу“) орање исте бразде. Свестан да „на њиви“ пада, заветовао је Методија да настави истом браздом. Знајући да он много воли Гору, тј. мирни живот у свом манастиру на Олимпу, затражио је од њега да ради „Горе“ не напушта свој учитељски задатак.

Методије је послушао свога брата и са великом вољом и енергијом посветио се учитељском задатку. Вратио се кнезу Коцељу у Панонију, која постаје средиште писмености и књижевности. У Риму је поново 870. када бива постављен за панонско-сремског архиепископа. Проширује своје дело међу свим Словенима оних области. Над његово деловање надвила се велика опасност када је немачки цар Лудовик заузео Моравску и свргнуо кнеза Растислава (ослепео га је и заточио). Немачки клер почео је тада да прогони ученике и угрожава њихово дело, а потом се окренуо и против самога Методија. Ухваћен је и пребачен у Немачку, где му је (у Регенсбургу) суђено. Оптужен је да проширује своју надлежност на област која је припадала архиепископу Салцбурга. Након суђења заточен је у Елвангену, где је и мучен. Нажалост, кнез Коцељ, његов велики заштитник, застрашен оним што се Растиславу догодило, није се усудио да му пружи подршку, као ни његовом свештенству. Методије је из тамнице ослобођен тек након две и по године тамновања, на интервенцију папе Јована Трећег. Вратио се у Моравску, јер у Панонију није могао, пошто су Коцељу Немци поставили услов да га више не прима у своју државу. У време Методијевог доласка, клима у Моравској била је повољна. Морављани су подигли устанак и протерали немачке свештенике. Позвали су Методија да дође к њима. Кнез Сватоплук свечано га је примио. Методије је тада изванредно организовао Моравску Цркву; проширио је своје деловање и на суседне словенске земље. Временом, Немци су почели да врше притисак на Сватоплука и да истовремено оптужују Методија у Риму. Папа је у једном тренутку упутио Методију посланицу, оптужујући га да

врши богослужење на „варварском“ (словенском језику). Током боравка у Риму 879. године (дошао на папин позив), Методије је дао разјашњења и папа је заузео благонаклони став. Вратио је право Методију и дао му овлашћење да користи словенски језик у црквеном животу. Методијевом раду нарочито се супротстављао Викинг, кога је папа рукоположио за епископа моравског града Нитре, који се налазио под Методијевом надлежношћу.

Методије путује у Цариград 881. године, на позив тадашњег византијског цара Василија Првог. Непознати су разлози због којих је тамо био позван. Сусрет са Цариградом морао је за Методија бити дирљив; из њега је, заједно са својим братом, отишао пре готово 20 година. Брат Константин већ одавно није био међу живима.

По повратку у Моравску, Методије интензивира преводилачки рад. Током 884, долази до извесног побољшања прилика; Сватоплук донекле мења своје расположење, што изнова ствара повољнију климу за Методијев рад. Нажалост, Методију није преостајало још много времена. Изморен и физички измучен, умро је 6. априла 885. године, а пред смрт је за свога наследника поставио Горазда, који је пореклом из Моравске.

После Методијеве смрти почиње снажан притисак латинско-немачких духовника на словенску цркву у Моравској. Папа забрањује употребу словенског језика у богослужењу. Сватоплук враћа немачке свештенике у Моравску и њима предаје ученике Ђирила и Методија (њих око 200). Једни су продати као робови (нешто касније их је откупио византијски цар Василије Први и вратио их у Цариград), други затворени и касније прогнани у Дунавску област, где су многи помрли од злостављања. Они који су преживели а били су пореклом Словени придошли из Византије, кренули су на Балкан, јужним Словенима. Једна група отишла је у правцу Бугарске и Македоније, а друга је стигла до обала Јадрана. Највише су се задржали у северној Далмацији, на обали и острвима.

На простору Моравске трагови словенског богослужења могу се пратити до XI века. Ту је настао и мањи број дела., нпр. *Легенда о светом Вацлаву* (око 940 године). Средиште

књижевног рада померило се даље према Западу, ближе Прагу. У бенедиктинском манастиру у Сазави (основан око 1032 године), богослужење се вршило на словенском језику, али се није дуго задржало. Када је реч о српским крајевима, покрштавање је коначно завршено 867–874. године, дакле поткрај Тириловог живота и у време Методијевог деловања. Српске земље постале су отворено подручје за Методијево деловање, али о томе нема сачуваних података.

Писмо и књижевни језик, чији су творци Константин и Методије, постали су заједничко благо свих Словена и чврсто су их повезали. Старословенска књижевна дела била су изванредно прихваћена у словенским земљама и свуда су подстакла оригинално стварање.

3.

Да допремо до далеког времена, удаљеног од нас готово дванаест векова, и сагледамо Методијеву величину из перспективе његових савременика и сатрудника, помажу нам књижевна дела њему посвећена.

Непознати писац Методијевог житија са великим поштовањем говори о Методију. Изграђујући његов лик значајно користи библијске и друге паралеле. На самом почетку свога дела, упоређује га са свим знаменитим библијским личностима, одабраним од Бога. Напомиње да је са једнима од њих раван, од других мало мањи, а од неких већи. Речите је прстигао делом, трудбенике речју; „следећи пример свих, на себи је испољавао слику свакога“.

У централном делу житија доминирају две паралеле – са Мојсијем и са апостолом Павлом. Ова друга је широко заснована, и има великог значаја за конституисање Методијевог лика. Полазиште писца су апостолове речи о сопственом труду и настојањима, садржане у 22. стиху 9. главе његове *Прве посланице Коринћанима*: „Слабима био сам као слаб, да слабе придобијем; свима сам био све, да какогод спасем кога.“ Павлове речи (два пута су наведене кроз парафразу, на почетку биографског дела и у завршници житија), биле су, сугерисано је, мото самога Методија. Писац потом доследно настоји да Методијев лик реализује истицањем чињеница

које га приближавају апостолу. На једном месту у тексту и директно се указује на Методијеву блискост са апостолом. Попут њега, и он је, проповедајући Јеванђеље, стрпљиво подносио муке, остајући чврст и стамен у својој вери у Господа. Помињући апостола, писац се ослања на стихове 26–27 из састава 11. главе *Друге посланице Коринћанима*, у којима апостол говори о својим невољама и страдањима током мисионарских путовања.

У житију се Методије, када је реч о испоњеним особинама и општем значају, упоређује (посредно) са истакнутим црквеним оцима, Атанасијем Александријским (Великим) и Василијем Великим; градећи ову паралелу, писац се ослања на слова посвећена овим светим оцима, која је саставио Григорије Богослов.

У житију се доследно изграђује представа о Методијевој привржености и послушности млађем брату Константину и сарадњи са њим током Хазарске и Моравске мисије. Описујући њихов заједнички труд, писац напомиње да је Методије деловао *молитвом* а Константин *речју*.

Непознати писац *Похвалног слова Ђирилу и Методију* кроз ефектну поетску слику, представља Методијев духовни рад: „заблиста, као сунце зрацима, својим излагањем речи; и када се сетим његових медоточивих речи, немају се с чиме упоредити те духовне сласти“. Необично и драгоцено је то што он овде преноси и сопствени доживљај (био је сведок) Методијевог говорења.

Своје виђење Методијеве улоге и значаја Константин Презвитеру синтетичком виду пружа у седалану *Службе*: „Као сунчева светлост са истока засијавши западу, оче, Христос те послао свима мудра учитеља Методија, просветљавао си градове многе и земље словима својим, почитовао си, блажени, све богодухне књиге учења Пресветога духа.“

Ljiljana Juhas-Georgievska

METHODIUS OF THESSALONIKI

Summary

Methodius and his younger brother Constantine – Cyril greatly indebted Slavic nations, by creating them alphabet and literary language. The creation of the Slavic literary language is rightly considered by many as the most important role of the two brothers from Thessaloniki. They also have merits in the development of the first and very important translations, in the formation of Slavic original literature, as well as in the maturation of the first generation of Slavic writers. This lecture, organized by the Secretariat of Culture of Belgrade, the Faculty of Philology of the University of Belgrade and the Foundation, was held in Kolarac Foundation at the solemn academy dedicated to Methodius on the occasion of the past twelve centuries.

Key words: Methodius, Constantine – Cyril, Slovenian brothers, Slovenian translations, Slovenian literature.

Марина Л. Ремнёва

УДК 811.163.1

Московский государственный
университет им. М. В. Ломоносова
Филологический факультет

СТАРΟΣЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК И ЕГО ПРОИСХОЖДЕНИЕ

Старославянский язык – язык древнейших переводов греческих богослужебных книг на славянский язык. Эти переводы были осуществлены во второй половине IX в. Самые ранние рукописи, в которых оказались зафиксированными тексты на старославянском языке, датируются лишь X в., причем основная масса текстов принадлежит XI в.

Ключевые слова: Старославянский язык

Не сохранились переводы самих Первоучителей – Константина и Мефодия, не сохранились переводы и тексты, писанные их ближайшими по времени учениками. Списки (копии) ранних славянских переводов, переписанные в X–XI вв., в определенной мере отражают уже черты, свойственные речи переписчиков. И поскольку нет памятников, отражающих классический старославянский – реально, опираясь на данные поздних старославянских, древнерусских и других памятников, на данные родственных языков, мы *реконструируем* исходный старославянский язык, который был создан Первоучителями. Именно этот реконструированный язык описан в учебниках.

Традиционно же старославянскими памятниками считаются тексты X–XI вв., язык которых по своим фонетическим, морфологическим, синтаксическим особенностям очень близок классическому старославянскому и в которых не отражается процесс падения носовых.

1. По самому замыслу старославянский язык не был разговорным языком, языком повседневного общения. Он

был задуман как письменный наддиалектный нормированный язык, язык литературный, созданный для обслуживания нужд христианского культа. Чтобы понять специфику старославянского языка как культурно-письменного феномена, следует представить себе, чем так называемый живой язык, язык повседневного общения отличается от письменно-литературного.

Возникновение и эволюция языка как средства *повседневного общения* не зависит от воли, сознания и инициативы отдельного индивидуума, лица. Появление и дальнейшие судьбы *литературных языков* являются результатом сознательной творческой деятельности. Эта деятельность может быть коллективной, а в ряде случаев – и индивидуальной, как в случае создания старославянского языка Константином и Мефодием.

Именно в *языке повседневного общения* происходят фонетические, фонологические, грамматические изменения. Он эволюционирует, и изменения в языке бытового общения характеризуются исторической непрерывностью. При этом они никак не связаны со сменой социально-экономических формаций или с идеологическими преобразованиями в истории общества.

Литературный же язык уже в своем появлении социально обусловлен. Литературные языки никогда не появляются до разложения общинно-родового строя. Непременным условием появления литературного языка является письменность. А письменность – продукт государственности. Так, славянская письменность распространялась в славянском мире по мере укрепления средневековых славянских государств. Иначе говоря, в отличие от живого разговорного языка, появление литературного языка социально обусловлено.

Язык повседневного общения – это обязательно местный язык, диалект. *Письменно-литературные языки* Средневековья – всегда международны: латынь – в католическом мире, старославянский – в славянском, язык Корана – в исламском мире. И, как правило, это языки культа, официальной религии. Используемые в высокой литературе, они нормированны и наддиалектны.

Основными причинами *языковых* изменений являются так называемые внутренние законы развития языка. Объективный смысл их действия – это тенденция к установлению регулярных отношений между формой и значением. В изменениях же *литературных* языков главную роль играет сознательная деятельность людей, а также теория, лингвистическая или нелингвистическая, созданная людьми.

Понятие *нормы* не связано только с понятием «литературный язык». Норма – это совокупность наиболее устойчивых, традиционных реализаций элементов языковой структуры, отобранных и закрепленных общественной языковой практикой. «*Народный язык* определенного географического или классового целого (местные или социальные диалекты) также имеет свою собственную норму, то есть комплекс грамматических и лексических регулярно употребляемых средств».¹ Возникновение и развитие литературной нормы, ее характер и структура отличаются от развития и действия нормы народного языка (языка повседневного общения). *Норма литературного языка* создается и развивается при участии языковой или неязыковой теории. Она обладает высокой степенью императивности (обязательности), значительной стабильностью. «Литературная норма – это некоторая совокупность коллективных реализаций языковой системы, принятых обществом на определенном этапе его развития и осознаваемых им как правильные и образцовые».²

Признаком нормы литературного языка является *кодификация*, реализованная в грамматиках, словарях, справочниках, а на раннем этапе развития литературных языков – в образцовых текстах.

Таким образом, специфика бытования литературного языка, каковым является старославянский, – не развитие, эволюция, а изменение в зависимости от характера сознательной нормализаторской деятельности людей. Старославянский язык, как говорилось ранее, был языком переводов богослужебных книг с греческого языка, который

1 Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура // Пражский лингвистический кружок. М., 1967. С. 339.

2 Семенюк Н. Н. Норма // Общее языкознание. М., 1970. С. 556.

к X в. насчитывал уже тысячелетие литературного развития. Братья Константин и Мефодий и их ученики реально создали не язык, который мы называем старославянским, а азбуку. Язык создавался в процессе перевода греческих книг, и он впитал в себя многие достижения литературного греческого языка. Переводчики на славянский искали и находили славянские эквиваленты греческих терминов, форм, конструкций, которых не могло быть в славянском языке бытового общения, использовали греческую лексику и греческий синтаксис, создавали славянские слова по греческому образцу, поэтому уже в древнейших письменных памятниках старославянский выступает как язык богатый лексически, с развитым синтаксисом, хорошо обработанный стилистически, реализованный в разных жанрах письменности.

2. Старославянский язык в пору своего бытования на различных славянских территориях претерпевал определенные изменения под влиянием фонетических и грамматических особенностей языка переписчиков. Так, например, под влиянием языка восточных славян в языке памятника XI в. Остромирова евангелия в формах глагола 3-го лица единственного и множественного числа вместо окончания -тъ (ндѣтъ) последовательно используется окончание -ть (ндѣть), свободно меняются «юс большой» (ж) и «ук» (ѡѡ), «юс малый» (л) и «аз» (а), «юс малый» йотированный (ѡ) и йотированный «аз» (га), что свидетельствует об исчезновении носовых гласных из фонетической системы древнерусского языка («падение» носовых).

Когда мы говорим о старославянском языке, изменяющемся под влиянием языка повседневного общения, носителями которого были переписчики текстов, мы обращаемся к понятию «церковнославянский язык».

Старославянский язык очень рано (уже в X–XI вв.) начинает использоваться славянами не только как язык церкви, но и как язык науки и литературы. В этой функции он и распространялся среди ряда славянских народов и под влиянием живой местной речи (болгарской, македонской, сербской, древнерусской) проникался особенностями, характерными для разных славянских языков. С течением

времени у каждого из славянских народов старославянский язык стал выступать как бы в местной редакции. Эти позднейшие местные разновидности старославянского языка называют церковнославянским языком определенного извода (или редакции). Так, например, Киевские листки (памятник конца X в.) характеризуются чертами, свойственными языку западных славян. По особенностям языка можно говорить об их моравском происхождении. Южнославянскими (болгарскими) особенностями характеризуются Зографское, Мариинское евангелия, Саввина книга и др. Следы значительного древнерусского влияния несет на себе язык Остромирова евангелия, самого раннего книжно-литературного памятника Древней Руси.

3. Наряду с терминами «старославянский язык» и «церковнославянский язык» в научной литературе используются термины «древнеболгарский» и «древнецерковнославянский». Каждый из них в определенной мере характеризует ту или иную сторону данного языкового феномена. Этот язык может называться древнеболгарским, поскольку в его лексической, фонетической и грамматической системе отразились фонетические и грамматические особенности одного из болгарских диалектов. Болгары – народ тюркского происхождения, который подчинил себе славянские племена, жившие на западном берегу Черного моря вдоль Дуная и занимавшие также северную часть Балканского полуострова. Славяне ассимилировали захватившие их племена, но сохранили их этническое имя. Однако старославянский язык по самому своему предназначению не мог быть ориентирован на особенности одного живого диалекта: задуманный как язык славянской богослужебной литературы, он не был результатом развития одного из живых славянских языков. Он стал итогом единого творческого акта. И хотя мы обоснованно можем говорить о народно-разговорной основе старославянского языка, его отличительными чертами с самого начала были наддиалектность и обработанность. Греческие богослужебные тексты не могли быть переведены ни на один из разговорных славянских языков, потому что последние не были приспособлены для передачи сложного содержания греческих книг.

Термин «древнецерковнославянский» для обозначения древнего языка славянства весьма четко отражает назначение языка первых славянских переводов греческих богослужебных книг и его отношение к сложившимся позднее местным разновидностям (изводам, редакциям) церковнославянского языка. Однако, созданный для нужд христианского культа, старославянский язык достаточно рано (уже в X–XI вв.) начинает использоваться славянами как язык науки и литературы, поэтому название «древнецерковнославянский» не дает полного представления о сфере использования языка.

Еще один термин – «древнеславянский язык» – ввел в отечественную лингвистику акад. Н.И.Толстой для обозначения позднего церковнославянского языка, который функционировал в качестве общего литературного языка восточных и южных славян вплоть до XVIII в.

В отечественной научной традиции принят термин «старославянский язык». И хотя мы не находим в этом названии древнейшего славянского литературного языка указания на живую народную основу языка древнейших славянских переводов и исходную предназначенность для нужд христианского культа, термин указывает на древность изучаемого языкового феномена и на то, что этот язык использовался славянами не только как язык церкви, но и как язык науки и культуры, в нем зафиксирована многофункциональность использования старославянского языка.

Значение изучения старославянского языка

4. Значение знания древних языков чрезвычайно велико. Всякое явление в истории возникает, проходит разные этапы развития и достигает современного состояния. Это относится и к языку. Все реализации, проявления, особенности бытования любого современного языка становятся понятными, когда осознаются особенности его возникновения и жизни во времени, что возможно лишь в случае опоры на историю любого данного языка, а также родственных языков, живых и мертвых. Старославянский язык был первым закрепленным в письменности славянским языком

(ранние древнерусские памятники датируются XI, древнесербские – XII, древнечешские – XIII, древнепольские – XIV в.). Уже это делает его уникальным явлением при изучении любого современного славянского языка и его истории.

А. Мейе писал: «Но одно счастливое обстоятельство ставит лингвиста, изучающего общеславянский (в современной терминологии – праславянский. – *М.Р.*) язык, в более благоприятные условия, чем, например, германиста или кельтолога. В IX веке было сделано несколько переводов текстов, предназначенных для отправления христианского культа: евангелия, псалтири, молитвенников, поучений. Эти переводы написаны особым языком, отличным от общеславянского, принадлежащим к южнославянскому типу. Но говор, на который опирался этот письменный язык, contained в себе множество архаических черт, и, за исключением небольшого числа диалектных особенностей, язык этих текстов тождествен в значительной мере тому, чем был бы общеславянский язык, если бы он был засвидетельствован в письменности. Мы будем называть этот язык старославянским».³ Таким образом, изучение старославянского языка помогает восстановить особенности более ранних этапов развития славянских языков, позволяет представить характер праславянского языка незадолго до его распада, что дает возможность определить те характеристики, которые получили в наследство от праславянского в начале своего самостоятельного развития древнерусский и другие славянские языки. Это и делает старославянский язык тем предметом, той дисциплиной, с которой начинается изучение любого современного славянского языка и его истории.

Изучение старославянского языка имеет и особое значение для истории праславянского языка: в силу определенного сходства с праславянским позднего периода его развития знание его системы позволяет восстановить облик праславянского языка последних веков его существования, охарактеризовать те процессы, в результате реализации которых сложились фонетические и грамматические системы древних славянских языков.

3 Мейе А. Общеславянский язык [Рапз, 1934] – М., 1951. С. 7.

5. Для истории русской письменной культуры, литературы, для понимания специфики культурно-письменной ситуации на разных этапах русской истории изучение старославянского языка особенно важно, поскольку историческим продолжением старославянского языка был церковнославянский язык восточнославянского извода, являвшийся на Руси литературным языком вплоть до XVIII в. Еще в XVII в. церковнославянский язык был широко распространен, и его знание было свидетельством образованности. Элементарной грамотности обучали по Псалтири и богослужебным книгам. Генрих Лудольф, автор русской грамматики, изданной на латинском языке в Оксфорде в 1696 г., писал: «...русские говорят по-русски, а пишут по-славянски».⁴

Церковнославянский язык очень рано (уже в X–XI вв.) становится книжно-литературным языком восточных славян, при этом в Древней Руси он складывается в результате усвоения старославянских традиций в древнерусских условиях. Он стал прежде всего языком беседы с Богом, языком богослужения, богослужебных книг. И в этом своем качестве церковнославянский язык пережил долгую тысячелетнюю историю и в основных своих чертах сохраняется и в сегодня издаваемой литературе, обслуживающей потребности православного культа. Церковнославянский язык становится также языком, на котором излагались представления о мире, человеке, истории – языком науки Средневековья. Большой популярностью пользовалась в Древней Руси богословская литература – переводы сочинений римских и византийских богословов, Изборники, представлявшие собой либо свод нравственных правил, которыми следовало руководствоваться в жизни, либо собрание сведений о мире, о науке (Изборник 1076 г. и Изборник 1073 г.). Примерно в XI в. возникает оригинальная (непереводная) древнерусская литература. В ней разрабатываются жанры как пришедшие вместе с христианской литературой, так и родившиеся на восточнославянской почве (нет, например, среди переводных произведений точного соответствия жанру русских летописей), и все

4 Цит. по: *Ларин Б. А.* Грамматика Генриха Лудольфа. М.; Л., 1937. С. 114.

они писаны поцерковнославянски, поскольку пришедший с христианской литературой язык становится языком высокой русской книжности, обладает высоким авторитетом и несомненным престижем, а потому втягивает в сферу своего влияния нарождающуюся новую культуру.

Церковнославянский язык оказывается языком переводов, осуществляемых на Руси. Летопись рассказывает о распространении книжности и образования у восточных славян. После принятия христианства князь Владимир «послал собирать у лучших людей детей и отдавать их в учение книжное» (X в.), а в 1037 г. князь Ярослав «заложил город большой и собрал книгописцев множество, которые переводили с греческого на славянский язык. И написали они много книг, по которым верующие люди учатся и наслаждаются учением божественным. Отец ведь его Владимир землю вспахал и размягчил, то есть крещением просветил, а мы пожинаем, получая учение книжное».⁵ Д. С. Лихачев считает, что в этой переводческой школе при храме Софии в Киеве работали те самые русские из детей «нарочитой чади» (лучших людей), которых Владимир приказал набирать для обучения. Научное исследование памятников древнерусской литературы открывает все большее количество переводов, которые были сделаны в XI в. с греческого и при этом – восточнославянскими переводчиками. Церковнославянский язык становится также языком переводной деловой и юридической письменности – языком Закона судного людем, Мерила праведного, Устава Студийского, договоров русских князей с греками, сохранившихся в тексте летописи. Таким образом, церковнославянский язык обладал таким важным свойством литературного языка, как многофункциональность, способность обслуживать все основные потребности культурной и общественной жизни восточных славян.

Церковнославянский язык обладал и таким свойством литературного языка, как стилистическая дифференциация: в текстах разных жанров, в произведениях сакрального и мирского содержания он выступал в разных своих вариантах – более и менее строгом. А. М. Селищев писал о том,

5 Памятники литературы Древней Руси. М., 1980. С. 132, 166.

что элементы русского (древнерусского) языка при переписывании и создании новых произведений проникали в той или иной мере в язык рукописей, выполнявшихся русскими писцами. Влияние русского языка, родного языка писцов, не одинаково отражалось в русских произведениях: их проникновение в язык рукописей зависело от степени грамотности и начитанности писца, а также от того, была ли рукопись копией со старославянского оригинала, или она представляла собой оригинальное произведение русского книжного человека: в списках со старославянских оригиналов элементы древнерусского языка отражались слабее, чем в оригинальных произведениях. Степень проникновения черт родного языка зависела и от содержания произведения: в церковно-богослужебных текстах, в торжественных словах, проповедях точность, правильность использования книжного, старославянского языка строго соблюдались русскими книжными людьми, в произведениях же, ближе стоявших к общественнобытовой жизни, в летописях и в особенности в деловых документах более значительными были элементы бытовой русской речи.⁶

Церковнославянский язык был нормированным и наддиалектным. Можно говорить о двух вариантах нормы церковнославянского языка, реализовавшихся в памятниках разных жанров, – строгой и сниженной нормах, первая из которых характеризуется последовательным отталкиванием от восточнославянских элементов, а вторая допускает достаточно широкое проникновение черт древнерусского (восточнославянского) языка, которые оказываются не случайными заимствованиями, лексическими, орфографическими или грамматическими окказионализмами, а существуют в языке в качестве допустимых вариантов, равноправных церковнославянизмам. Оба типа нормы характеризовались определенным «своим» набором признаков, обуславливались и поддерживались «своим» типом образцового текста (до появления первых грамматик церковнославянского языка во второй половине XVI в.

6 Селищев А.М. Старославянский язык: В 2 ч. Ч. 1. Введение. Фонетика. М., 1951. С. 82–83.

единственным средством кодификации, диктующим и определяющим специфику нормы языка древних памятников, были образцовые тексты). Каждый тип нормы реализовался в памятниках определенных жанров. Так, церковнославянский язык строгой нормы использовался авторами богослужебной литературы, переводчиками памятников деловой и юридической письменности с греческого, создателями произведений ораторской прозы, авторами житий. В языке летописей, слов, повестей реализуется сниженная норма церковнославянского языка.⁷ Следовательно, мы можем говорить о стилистической дифференциации языка текстов в зависимости от жанра произведения.

Церковнославянский язык оставался литературным языком России до конца XVII в. Генрих Лудольф писал: «Для русских же знание славянского языка необходимо потому, что не только Св. Библия и остальные книги существуют только на славянском языке, но невозможно ни писать, ни рассуждать по каким-нибудь вопросам науки или образования, не пользуясь славянским языком».⁸ В XVIII в. М.В. Ломоносов в своем трактате «Предисловие о пользе книг церковных в российском языке» писал о достоинствах «славенского» (церковнославянского) языка: «Сие богатство больше всего приобретено купно с греческим христианским законом, когда церковные книги переведены с греческого языка на славенский для славословия божия. Отменная красота, изобилие, важность и сила эллинского слова, коль высоко почитается, о том довольно свидетельствуют словесных наук любители. <...> Ясно сие видеть можно вникнувшим в книги церковные на славенском языке...»⁹

В XVIII в. – в условиях формирования национального самосознания, на пороге нового времени – возникает необходимость в создании литературного языка, ориентированного в своих нормах на разговорную речь, необходимость замены церковнославянского языка в его вариантах кодифицированной разновидностью живого языка нации. С XVIII в.

7 Ремнёва М. Л. Пути развития русского литературного языка. М., 2003.

8 Цит. по: Ларин Б. А. Грамматика Генриха Лудольфа. М.; Л., 1937. С. 114.

9 «Ломоносов М. В. Соч. М., 1987. С. 248.

церковнославянский язык в России становится только языком христианского культа.

Таким образом, изучением древнерусских и старорусских текстов, истории русской литературы, истории русского литературного языка и проблемами становления современного литературного языка нельзя заниматься без знания старославянского языка.

6. Кроме того, изучение этого предмета необходимо еще и потому, что мы можем извлечь из языка старославянских памятников сведения о структурных характеристиках других славянских языков в более ранний период, чем тот, от которого сохранились письменные источники: переписывая старославянские тексты, писцы неосознанно вносили черты живого языка, носителями которого они являлись, – русского, болгарского, сербского, поэтому знание старославянского языка поможет при лингвистическом изучении церковнославянской письменности получить сведения о языке писцов.

Древнеславянское языковое влияние отражается и в современном русском литературном языке – в особенностях его литературного синтаксиса, фонетики, морфологии, словообразования.

Старославянский язык в системе славянских языков

7. Славянские языки – это группа родственных языков индоевропейской семьи, распространенных на территории Европы и Азии: от Эльбы на западе до берегов Тихого океана на востоке. Общее число говорящих на славянских языках в настоящее время около 300 млн. человек. Славянские языки по степени близости их структур делятся на три группы:

- 1) восточнославянские языки: русский, украинский, белорусский;
- 2) западнославянские языки: польский и сохраняющий в определенной степени генетическую самостоятельность и близкий польскому кашубский; чешский, словацкий и серболужицкий (язык национального славянского меньшинства Федеративной Республики Германии; основные диалекты серболужицкого языка

– верхне- и нижнелужицкий – часто рассматривают как самостоятельные близкородственные языки); кроме того, к западным языкам относится исчезнувший в XVIII в. язык славянских племен, живших в Германии в нижнем течении Эльбы (славянское название Эльбы – Лаба), – полабский язык;

- 3) южнославянские языки: болгарский, сербский, хорватский, словенский, македонский; к группе южнославянских языков по своей структуре относится и старославянский язык.

Славянские языки содержат довольно значительный набор тождественных и, что особенно важно, соотносительных языковых особенностей, число которых настолько велико, что можно говорить о близком родстве славянских языков. Родство славянских языков обусловлено их происхождением из единого источника, который условно можно назвать праславянским языком.

Праславянский язык – это гипотетически реконструируемый язык, сложившийся задолго до начала нашей эры, являющийся предшественником и источником славянских языков (как живых, так и «мертвых», как литературных языков, так и их диалектов), к которому они все восходят генетически. Праславянский язык, вероятно, никогда не был монолитной системой, исключавшей диалектное деление. Древние славянские племена были многочисленны, постоянно меняли место своего жительства, имели соседями разные народы, взаимовлияли друг на друга. Обособившиеся племена развивали новые языковые особенности. Все это не могло не отражаться на праславянском языке в целом. Таким образом, праславянский язык состоял из близкородственных диалектов или диалектных зон. Однако ввиду того, что состав и отношения между ними менялись, с определенной достоверностью можно говорить о характеристиках этих диалектных зон только для праславянского языка позднего периода. Процесс *распадения* праславянского языка и становления восточно-, южно- и западнославянских диалектных групп был длительным и сложным и происходил в середине и второй половине первого тысячелетия новой эры.

Праславянский язык сформировался на основе одного из индоевропейских диалектов – протославянского. Время возникновения протославянского языка должно быть отнесено к той эпохе, когда в индоевропейском языке наметилась существенная диалектная дифференциация и появились зоны, в которых общеиндоевропейские языковые процессы, тенденции имели разные результаты. Элементы структуры протославянского языка восстанавливаются с помощью сравнительно-исторического метода на основе анализа древних и современных живых и мертвых языков. Таким образом, в протославянском языке при сохранении общеиндоевропейской языковой системы уже появились *специфические* результаты индоевропейских фонетических процессов, хотя собственно славянские закономерности еще не сформировались. Так в складывающейся общеславянской диалектной зоне возникали специфически славянские результаты действия общеиндоевропейских законов. При этом в соответствующих диалектных зонах индоевропейского языка реализации общих законов различны, но соотносительны. История собственно праславянского языка начинается тогда, когда появляются специфически славянские системноязыковые инновации, не имеющие параллелей в других индоевропейских языках.

Происхождение старославянского языка. Деятельность славянских Первоучителей

8. Возникновение старославянского языка и старославянской письменности связано со становлением славянской государственности, требовавшей письменности на славянском языке для выполнения многообразных и сложных общественных функций как внутри страны, так и во взаимоотношениях с другими государствами, для создания корпуса юридических документов, необходимых для решения внутригосударственных задач, для определения отношений личности и государства, а также для взаимоотношений с другими странами. В связи с возникновением и распространением христианства в славянских государствах стали необходимы тексты с изложением норм «христианского

порядка» на понятном для славян языке. Так появился стимул для возникновения славянской письменности.

Кроме того, появление славянской письменности в IX в. было связано с историческими условиями жизни славян, стремившихся противостоять германским феодалам, опираясь на которых, римское духовенство распространяло христианство среди соседних народов буквально огнем и мечом. Объективно римская церковь стремилась затормозить развитие национальной культуры, языка и письменности, признавая только три языка достойными текстов Священного писания – древнееврейский, греческий и латинский. В соответствии с этим в западно-христианских церквях богослужение велось на непонятном для населения латинском языке. Страны, принявшие христианство от Рима, сразу же наполнялись немецкими духовниками, которые захватывали огромные земли, за ними шли воинствующие немецкие князья, стремившиеся присоединить страну, в которую принесли христианство, к своим владениям.

В связи с этим, стремясь к ограничению деятельности латинско-немецкого духовенства, распространявшего христианство в западных славянских государствах, моравский князь Ростислав, стараясь сохранить культурную независимость страны, направил в конце 862 или в 863 г. посольство к византийскому императору Михаилу III с просьбой прислать в Моравию миссионеров, которые могли бы вести богослужение и читать проповеди на понятном для моравян языке – вместо латинского языка западной церкви. Согласно версии, изложенной в Житии Константина, послы заявили императору, что их народ отказался от язычества и держится христианского закона, но нет у него такого учителя, который мог бы их наставить в истинной христианской вере на их родном языке.

Моравское (Великоморавское) княжество (Великоморавская держава, Великоморавское государство) – раннефеодальное государство западных славян в IX – начале X в. В период своего расцвета оно охватывало территорию Моравии, Словакии, Чехии, Лужиц, Паннонии и, по-видимому, часть Польши.

Обращение Ростислава к византийскому императору было вполне понятным. Оно объяснялось гибкой, искусной

политикой византийских императоров: они не препятствовали мирному расселению славянских племен на территории империи, охотно включали смелых в бою славянских воинов в свои войска и допускали славянскую знать к участию в государственном управлении. Главным средством византийского влияния на славян было не оружие, а распространение среди них христианской религии. Византийское духовенство не взимало с населения обязательного «десятинного» сбора, не препятствовало, а способствовало созданию у обращенных им в христианство народов своей письменности, развитию на этой основе народной культуры, переводу на местные языки богослужебных книг и даже отправлению на этих языках церковных служб вместо греческого. Кроме того, Ростислав, направляя посольство в Византию, руководствовался и политическими соображениями – ему нужен был союз с Византией для предотвращения сближения Болгарии с Людовиком Немецким и для борьбы с усилившимся немецким влиянием в Моравии. С другой стороны, просьба Ростислава о присылке миссионеров соответствовала интересам Византии, давно стремившейся распространить свое влияние на западных славян. Поэтому император Михаил и патриарх Фотий с удовлетворением приняли просьбу Ростислава и направили в Моравию ученого Константина Философа и его брата Мефодия.

Константин и Мефодий были избраны не случайно. Братья были родом из греческого города Солуни (ныне – Салоники), жители которого, как правило, владели и греческим языком, и тем болгарско-македонским диалектом, на котором говорила часть населения города и его окрестностей. Житие Мефодия свидетельствует о том, что император сказал братьям, объясняя обоснованность своего выбора: «вы бо юста селоунанна да селоунане всн чнсто словьньскы бесѣдоуютъ»¹⁰ («Ведь вы оба солуняне, а солуняне все хорошо говорят по-славянски»).

Однако основной причиной, вероятно, было то, что Константин Философ очень рано проявил себя как

10 Цит. по кн.: Лавров П. А. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности // Труды славянской комиссии. Т. 1. М.; Л., 1930. С. 72.

последовательный защитник восточного христианства. Совсем молодым он стал победителем на ожесточенном диспуте между партией почитателей икон (византийское духовенство и монашество) и партией иконоборцев, выступавших против монастырских имений, владений и считавших поклонение иконам идолопоклонством. В этом диспуте Константин Философ одержал блестящую победу над опытным вождем иконоборцев константинопольским патриархом Иоанном VII Грамматиком, что принесло ему широкую известность в столице. Именно с этого времени император Михаил и патриарх Фотий начинают почти непрерывно направлять Константина как посланника Византии к соседним народам для убеждения их в превосходстве византийского христианства над всеми иными религиями. В начале 850-х гг. он в Болгарии на реке Брегалнице обращает в христианство большое количество болгар, затем отправляется в Малую Азию к сарацинам, где одерживает победу в богословских спорах с сарацинскими учеными. На рубеже 860-х гг. Константин едет к хазарам, держава которых образовалась в низовьях Волги в VII в. Византия нередко пользовалась религиозными миссиями в политических целях. Вероятно, хазарская миссия находилась в какой-то связи с походами древних русичей на Константинополь в 860 г. В хазарской миссии обнаружили разносторонние способности Константина. По пути к хазарам, в Херсонесе (административном центре греческой колонии в Крыму), он нашел Евангелие и Псалтирь, писанные «роуѣськыи писменъ»¹¹ (в ранних списках Жития Константина есть также варианты «роуш'кни писменѣ(ъ)», «роуѣськы писменъ», в первоначальном Житии – «соуѣськыи писменъ»;¹² предполагается – русскими буквами), и человека, умеющего разбирать такие «письмена», и быстро научился читать эти книги, что свидетельствует о том, что они были написаны на языке, известном Константину. Там же он научился читать самарянские книги «бес порока».¹³ Свое знание древнееврейской, в частности самарянской,

11 Цит. по кн.: *Лавров П. А.* Указ. соч. С. 12.

12 *Флоря Б. Н.* Сказания о начале славянской письменности. СПб., 2000. С. 223–227.

13 Цит. по кн.: *Лавров П. А.* Указ. соч. С. 12.

письменности Константин обнаружил вскоре после возвращения от хазар: он прочитал в Константинополе загадочную самарянскую надпись на одной древней чаше. Вскоре после возвращения его из путешествия к хазарам в Византию прибывают моравские послы.

9. О жизни и деятельности Константина Философа и Мефодия известно из ряда старославянских, церковнославянских, греческих и латинских источников. Основными источниками о начальном периоде жизни Константина и Мефодия и раннем периоде деятельности являются списки славянских житий, написанные людьми, хорошо знавшими братьев, бывшими свидетелями их деятельности. Правда, древнейший список Жития Мефодия датируется XII в., а Константина – XV, однако, судя по тексту житий, они были составлены их учениками в конце IX – начале X в., вскоре после их смерти, но до изгнания их учеников из Моравии (886 г.) или, во всяком случае, до завоевания Моравии немцами (905 г.), поскольку в них ничего не говорится о событиях, последовавших после смерти Мефодия, и в то же время сообщается о величии Моравского государства. Известно пятнадцать списков Жития Мефодия, самый старый из которых (XII в.) находится в составе Успенского сборника, памятника древнерусской книжности. Житие Константина известно в 48 списках XV–XVIII вв., наиболее ранний из которых – южнославянский список XV в. По мнению большинства исследователей, оригинал Жития Константина был создан раньше, чем Житие Мефодия.

Важным источником сведений о характере и значении деятельности солунских братьев является сочинение болгарского писателя X в. черноризца (монаха) Храбра «Ѡ писменѣхъ», рассказывающее о письменности, которой пользовались Славяне до создания братьями славянской азбуки: «Ѡръѣдѣмъ н Ѡръѣдѣмъ Ѡтъ Ѡдѣхъ н гѣдѣхъ поганѣмъ сѣще » (вероятно, они использовали черточки и надрезы, зарубки на палочке или куске дерева), а потом начали записывать славянскую речь «Ѡридѣмъ н Ѡръѣдѣмъ писменѣмъ безъ Ѡустроѣнна»¹⁴ (судя по всему, без

14 Цит. по кн.: Ягич И. В. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке. СПб., 1885–1895. С. 297.

приспособления латинского и греческого алфавитов к специфике славянской фонетической системы). Храбр сам показывает, насколько несовершенным было использование чужих азбук для записи славянских текстов: ибо как сказать воу́кы (в), жнѣ́тѣ (ж), црьковѣ (ц), чааннѣ (ч), шнрота (ш) и т. д., если нет таких букв ни в греческом, ни в латинском. И черноризец Храбр замечает, что совершенная славянская азбука из 38 букв была создана в середине IX в. Константином Философом, называемым Кириллом: «сътворн нмѣ ·л· писмена н осмь, ова ъко по чинноу грѣцьскыхъ писменъ, ова же по словѣнстѣн рѣчн». ¹⁵

Важными являются письменные источники на латинском языке, среди которых есть документы, созданные при жизни братьев. Это прежде всего буллы (послания) Римских пап Адриана II и Стефана V, письма папского библиотекаря и секретаря по делам Востока Анастасия, который лично знал Константина и восхищался его ученостью и личностными качествами. Интересной является так называемая «Итальянская легенда», составленная в IX в. епископом Веллетрийским Гаудерихом, о житии и перенесении мощей св. Климента, найденных Константином в Херсонесе, в Рим.

На греческом языке написаны Жития Климента и Наума Охридских, учеников Константина и Мефодия, составленные в первой половине X в. и содержащие сведения о деятельности братьев.

Все названные и некоторые другие материалы, взятые вместе, дают возможность составить более или менее определенное представление о личности создателей старославянской азбуки, об обстоятельствах, связанных с возникновением и начальным этапом развития славянской письменности, о жизни и деятельности Константина и Мефодия.

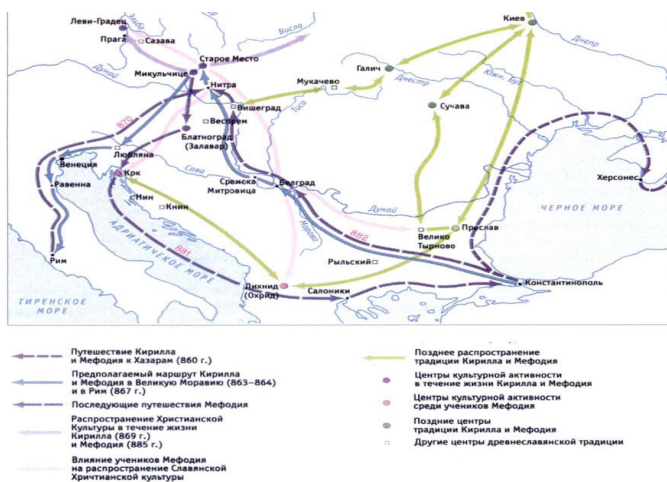
10. В Моравию Константин и Мефодий отправились не ранее 864 г., и известно, что еще до отъезда в Моравию Константин составил азбуку для славянского языка и приступил к переводам греческих богослужебных книг на славянский язык. По сообщению Жития, он «сложн писмена н нача всѣдоу писати евангелꙋскоу», а затем «поути са гать моравьскаго». ¹⁶ Это важное указание, которое означает, что Константин занялся созданием

15 Там же.

16 Цит. по кн.: Лавров П.А. Указ. соч. С. 27.

славянской азбуки не только в связи с моравской миссией: за такой короткий срок, который был у него от момента приезда послов до отъезда в Моравию, вряд ли можно было составить азбуку, хорошо приспособленную к специфике славянской фонетической системы, какой является азбука Константина. Значительной подготовительной работы требовал и сам перевод: необходимо было приспособление народно-разговорного языка одного из славянских диалектов к новым функциям, к новым задачам – к передаче книжного языка литургических текстов. Ввиду этого можно предположить, что проблема славянской письменности для славян Византии и соседней Болгарии давно занимала Константина и, вероятнее всего, вызвала некоторую подготовительную работу. Моравская миссия побудила Константина продолжить работу по переводу богослужебных книги объективно – по формированию книжного языка славянских народов.

Автор выражает благодарность доценту кафедры истории южных и западных славян исторического факультета МГУ Людмиле Васильевне Кузьмичевой за предоставленный картографический источник.

Источник: Historical atlas of East Central Europe / Paul Robert Magocsi; cartographic design by Geoffrey J. Matthews. 1. Europe. Eastern – Historical geography–Maps. 2. Europe, Eastern – History. 1. Matthews, Geoffrey J. II. Title.

Все топографические названия переведены на русский язык автором издания.

Константин (826–869) и его старший брат Мефодий (приблизительно 820–885) родились и провели детство в шумном македонском портовом городе Солуни. От названия города идет традиция называть их солунскими братьями. Национальность братьев в имеющихся документах не указывается. Отец их был крупным солунским военачальником – друнгарием под стратигом (стратиг же по византийской иерархии – воинский чин высокого ранга). Константин получил по тому времени блестящее образование: в четырнадцать лет он приглашается ко двору малолетнего тогда императора Михаила, поскольку был к этому времени известен своим умом и прилежанием. Там одним из его учителей становится знаменитый Фотий, который дважды занимал престол византийского патриарха и превосходил по уму и образованию едва ли не всех своих современников. Он был составителем и автором многих литературных произведений, в том числе Номоканона, сборника наставлений Соборов, определяющих нормы внутрицерковной жизни. Фотий разглядел исключительные способности Константина, и позже библиотекарь Анастасий в одном из своих писем называл Константина «крепчайшим другом Фотия». Как человек больших знаний, он был назначен хартофилаксом (библиотекарем) патриаршей библиотеки, но, вероятно, даже эта работа мешала его ученым занятиям: он покинул патриаршую библиотеку и на полгода скрылся в каком-то уединенном монастыре на «узком море» (вероятно, в районе Босфора). По возвращении Константин становится преподавателем философии и получает возможность «оугинти философин своа земца и страннья»¹⁷. Затем начинается его миссионерская деятельность.

Характер и жизнь Мефодия во многом были сходны, а во многом отличны от характера и жизни его младшего брата. Оба они жили духовной жизнью, стремясь к воплощению своих убеждений и идей, не придавая значения ни богатству, ни карьере, ни славе. Они никогда не имели постоянного пристанища, жили скитаясь и умерли на чужбине. Младший был талантливым ученым, тонким филологом и

17 Цит. по кн.: *Лавров П. А.* Указ. соч. С. 6.

в историю вошел как Константин Философ, старший был способным организатором и практическим деятелем. Но до нас не дошло ни одно из их произведений, хотя создали и перевели они немало, при этом до сих пор исследователи спорят даже о том, какую именно азбуку создал Константин Философ – кириллицу или глаголицу. Ни о каких подробностях первых лет жизни Мефодия Жития не сообщают: вероятно, в его жизни не было ничего замечательного до тех пор, пока его деятельность не пересеклась с деятельностью младшего брата. Известно, что Мефодий поступил на военную службу, около десяти лет был управителем славянской области, подвластной Византии, затем он удалился в монастырь, где «книгахъ прилежа».¹⁸ На рубеже 860-х гг. он то ли крестил, то ли подготовил к крещению болгарского царя Бориса. Вероятно, именно за заслуги в Болгарии ему был предложен высокий сан архиепископа, от которого Мефодий отказался, выбрав более спокойную и тихую должность настоятеля небольшого монастыря Полихрон на азиатском берегу Мраморного моря.

В Моравии Константин и Мефодий проработали более трех лет (сорок месяцев). Эти годы прошли в подготовке славянских книжных людей и в изготовлении необходимых славянских переводов с греческого. Константин быстро перевел «весь церковный чин» – и обучал учеников «оутрънницъ часомъ, вѣчерьни, пакѣтьрьницъ и таннѣи слоужьбѣ».¹⁹ Эти пять названий действительно и составляют «весь церковный чин» – утренняя, часы, вечерня, повечерие и литургия. Затем братья направились в Рим. Их деятельность встретила нескрываемую вражду и резкое сопротивление со стороны латинско-немецкого духовенства, крестившего мораван и насаждавшего латинский язык в богослужении. Помимо этого, их деятельность в Моравии в принципе была вмешательством в сферу влияния римской церкви. Отправляясь в Рим, Константин и Мефодий собирались посвятить в священники своих учеников и получить поддержку папы. По дороге в Рим они остановились в Паннонии у князя Коцела, где

18 Цит. по кн.: Лавров П. А. Указ. соч. С. 71.

19 Цит. по кн.: Лавров П. А. Указ. соч. С. 28.

обучили пятьдесят учеников славянской письменности. Затем братья отправились в Венецию, где у них были острые Споры с «треязычниками», полагавшими, что богослужение должно осуществляться только на трех языках – на еврейском, греческом и латинском. Идеологической основой теории треязычников была легенда о том, что надпись на кресте, на котором был распят Иисус Христос («Иисус Назарянин цесарь иудейский»), была сделана только на этих языках. «Треязычники» были посрамлены греческим философом.

В Риме папа Адриан II торжественно принял Константина и Мефодия, посвятил в священники их учеников, признал законность славянской литургии. Большую роль при этом сыграли мощи св. Климента, обретенные Константином в Херсонесе и привезенные в Рим. Адриан II велел проводить в ряде римских церквей в течение нескольких дней богослужение на славянском языке, в одной из римских церквей он совершил торжественную литургию по богослужебным книгам на славянском языке, составил послание к князьям Ростиславу и Коцелу, в котором подтвердил разрешение совершать литургию и пользоваться богослужебными книгами на славянском языке. Кроме того, Адриан, желая поддержки славян и принимая во внимание большой авторитет братьев в славянских княжествах, установил славянскую епископию в Паннонии и Моравии. В Риме братья провели около двух лет. Константин из Рима не вернулся: он умер там 14 февраля 869 г. в возрасте 42-х лет, приняв схиму и монашеское имя Кирилл (под которым он и был канонизирован) и завещав себя похоронить в церкви св. Климента. Мефодий вернулся в славянские земли – сначала в Паннонию, затем в Моравию. Он был назначен епископом во вновь установленной там папой славянской епископии. Однако в Моравии в это время усилилось немецкое влияние, и Мефодий был заключен в Баварии в тюрьму, где просидел более двух лет. Последние годы жизни Мефодия были заняты переводами: он перевел всю Библию (кроме книги Маккавеев), Номоканон и Патерик.

11. После смерти Мефодия ученики братьев были изгнаны из Моравии, переводы Константина и Мефодия, а

также их учеников подверглись сожжению, а славянский язык в богослужении стал решительно искореняться. Изгнанники отправились на юго-запад – к хорватам и на юго-восток – в Болгарию. В западной болгарской области – Македонии, где работал выдающийся ученик Мефодия Климент Охридский, возник крупный культурный центр, в котором было изготовлено много славянских рукописей. При этом в памятниках Охридской школы была сохранена орфографическая и грамматическая традиция в том виде, в котором она установилась в кирилло-мефодиевских оригиналах. Большинство *глаголических* рукописей XI в. принадлежит именно Охридской школе. Во время правления болгарского князя Симеона (893–927) центром славянской книжной культуры на востоке Болгарии становится государственный административный центр Преслав. Выдающимися писателями преславского круга деятелей культуры были Иоанн экзарх и черноризец Храбр. Между двумя этими центрами существовала и личная связь, и обмен рукописями, они пользовались одним и тем же языком, однако в восточноболгарских рукописях были более значительные отступления от языковых норм, заданных языком кирилло-мефодиевских переводов, были отличия и в графической системе, используемой книжниками восточной Болгарии: в преславской школе создано большинство *кириллических* рукописей XI в. В Охриде и Преславе было создано много переводов, оригинальных произведений, списки с которых распространились позже среди славянства.

Но в Моравии и Паннонии славянская письменность прекратилась не совсем: известны пусть и немногочисленные славянские памятники, написанные здесь глаголицей в X и даже в XI в. (Киевские листки, Пражские отрывки и др.). Кроме того, папские буллы 890 и 915 гг. предают анафеме богослужебные книги на славянском языке и запрещают славянское богослужение. Следовательно, оно продолжало существовать, несмотря на жестокие преследования. Предполагают, что кирилло-мефодиевскую традицию среди западных славян продолжали Горазд (преемник Мефодия в руководстве моравской церковью) и любимый ученик Мефодия Лаврентий. Следы их после смерти Мефодия и изгнания

из Моравии учеников братьев загадочно исчезают, при этом славянское богослужение в Моравии, несмотря на запреты, продолжается.

Дополнительная литература

- Бернштейн С.Б.* Константин-Философ и Мефодий: Начальные главы из истории славянской письменности. М., 1984.
- Бернштейн С. Б.* Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Т. 1. М., 1961.
- Истрин Е. М.* 1100 лет русской азбуки. М., 1963. *Лавров П.А.* Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности // Труды Славянской комиссии. Т.1. М.; Л., 1930.
- Хабургаев Г. Л.* Первые столетия письменной культуры: Истоки древнерусской книжности. М., 1994.
- Хабургаев Г. А.* Старославянский язык. М., 1974; 2-е изд., перераб. и доп.: М., 1986. С. 15–21.

Марина Л. Ремцова

СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВО ПОРЕКЛО

Старословенски језик је језик најстаријих превода грчких богослужбених књига на словенски језик. Преводи су били урађени у другој половини IX века. Најранији рукописи у којима су забележени текстови на старословенском језику појавили су се тек у X веку, а највећи број текстова припада XI веку.

Кључне речи: Старословенски језик

Ала Г. Шешкен

УДК 821.161.1.09:821.163.09

Московский государственный
университет им. М.В. Ломоносова
Филологический факультет

«МНЕ НА ПЛЕЧИ КИДАЕТСЯ ВЕК-ВОЛКОДАВ...»: СЕРБСКАЯ БИОГРАФИЧЕСКАЯ ПРОЗА НАЧАЛА XXI В

Автобиографическая и биографическая проза занимает в новейшей сербской литературе важное место. К этому жанру обратились крупнейшие представители национальной культуры. Авторы мемуаров сосредоточены на осмыслении переломных событий XX века, определивших судьбу народа. Это придает воспоминаниям патриотический и гражданский пафос. Современная автобиография – часть интеллектуальной, психологической, философской прозы, передающей творческую атмосферу и нравы своего времени. В то же время ее можно рассматривать как оппозицию постмодернизму, в русле современной литературы *non fiction*.

Ключевые слова: документальная литература, автобиографическая проза, мемуары, литература *non fiction*, Д. Чочич, Д. Михаилович, М. Павич, М. Капор, М. Бабович.

В последнее двадцатилетие в европейской литературе в целом и славянских литературах как ее неотъемлемой части заметно возросла роль документально-художественной прозы. Эта проза широко издается и пользуется популярностью у читателя, отдающего явное предпочтение произведениям, где художественный вымысел сведен к минимуму или отсутствует вовсе. Заметно возросла актуальность «литературы человеческого документа» и в сербской литературе, став важной тенденцией ее развития. В данной статье предпринята попытка проанализировать разновидность сербской документально-художественной прозы – автобиографическую / биографическую прозу ведущих писателей с

целью определить ее тематические предпочтения и выделить некоторые художественные особенности.

К автобиографической прозе традиционно относят разные в жанровом отношении тексты: мемуары, записки о своей жизни, дневники, разговоры, записные книжки. Жанр автобиографии в новой сербской литературе имеет богатую традицию, его становление связано с творчеством крупнейшего писателя XVIII–XIX вв. Досифея Обрадовича («Жизнь и приключения» / «Живот и прикљученија», 1783) и «Мемуарами» воеводы, политического деятеля и дипломата времен Первого Сербского восстания (1804–1813) протоиерея Матии Ненадовича (полное издание 1867г.). В XXв. биографическая проза становится интересной и разнообразной в тематическом, жанровом и стилистическом отношении. Блестящая пародия на жанр официальной автобиографии (что само по себе редкое в литературе явление) принадлежит классику сербской литературы Б.Нушичу («Автобиография» / «Аутобиографија», 1924). Немало мемуаров и воспоминаний было опубликовано после окончания Народно-освободительной войны (1941–1945). Один из самых ярких образцов этого жанра – «Дневник боевого пути Первой пролетарской бригады» («Дневник о ратном путу Прве пролетерске бригаде», 1946) легендарного партизанского командира и писателя Константина Поповича-Кочи¹. Дневниковые записи нобелевского лауреата Иво Андрича (1892–1975) «Знаки вдоль дороги» («Знаци поред пута», 1976) стали своеобразной настольной книгой югославских интеллектуалов, являясь источником цитат, афоризмов и емких философских высказываний. Всплеск документальной прозы приходится на 1980-е гг., когда появились, например, «Новые дополнения к биографии Йосипа Броза Тито» («Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита», I–III, 1980–1984) его биографа Владимира Дедиера, историка, журналиста, обладавшего незаурядным литературным даром. Поистине бестселлером стали мемуары военного

1 К. Попович был неизменным участником всех акций сербских сюрреалистов конца 1920–1930-х гг., автором (совместно с М. Ристичем) манифеста «Эскиз феноменологии иррационального» (1931).

врача Гойко Николиша «Корень, стебель, вьюн» («Коријен, стабло, паветина», 1981)². Были изданы новые тома воспоминаний бывшего партизана, известного политического деятеля Югославии и Черногории Светозара Вукмановича Темпо «Мемуары. Революция продолжается» («Мемоари. Револуција која тече», кн. 4–7, 1985; первые три тома были написаны и опубликованы Темпо после отставки в 1971г.) и новые мемуары упомянутого выше К. Поповича-Кочи («Записи рядом с войной» / «Белешке уз ратовање», 1988), многолетнего министра иностранных дел Югославии.

Тенденция к использованию в литературе разных форм достоверного, но в то же время субъективного свидетельства усилилась на рубеже XX–XXI вв. Этому способствовали обстоятельства объективного и субъективного порядка. Наступало новое тысячелетие, что стимулировало желание не только заглянуть в будущее, но и осмыслить прошлое. События современной истории, распад Югославии (1991) – большого многонационального государства – сопровождался острейшими кровавыми конфликтами. Происходили крупные общественные сдвиги, связанные с изменением социального строя, зарождались новые общественные реалии. Суровые испытания выпали на долю Сербии. Писатель должен был ответить на вызов времени. Искусство осмысляло новую реальность, пыталось заново оценить опыт развития страны в 1945–1990гг., что существенно влияло на тематику и проблематику художественного творчества и отразилось на жанровом составе литературы и ее пафосе. Возросла актуальность прозы, посвященной как недавним событиям, так и всем перипетиям, свидетелями и участниками которых были люди сурового и жестокого XXв., который выдающийся русский поэт О. Мандельштам назвал «веком-волкодавом».

Авторами документально-художественных произведений были крупнейшие представители национальной культуры, литераторы с очень разными судьбами, которые принадлежали

2 Загребское издание мемуаров содержит краткий обзор истории сербской и хорватской документальной прозы, см.: S. Goldstein. Predgovor // Nikoliš G. Koriјen, stablo, pavetina. Zagreb, 1981. S. V–XIII.

к разным поколениям и придерживались разных взглядов на художественное творчество: Д. Чосич, Б. Михайлович-Михиз, Д. Михайлович, Д. Медакович, М. Павич, Б. Пекич, М. Капор и др.

В возросшем интересе литературы к реальным свидетельствам о реальных событиях следует видеть не только общественно-исторические, но и чисто художественные причины: развитие тенденции, противоположной постмодернистскому дискурсу. Ей в значительной мере свойственна «литературоцентричность», но при одновременном проявлении определенной «усталости» от мистификаций, причудливых сочетаний реальности и вымысла, изящества «игры» с читателем, распространенных в предшествующий период. Парадоксальным образом столь любимая постмодернистами «каталогизация» (стремление к упорядочению всевозможных сведений) привела, в том числе, к росту популярности справочных изданий – энциклопедий, словарей, историй государств, культуры и искусства. Документальная проза, если ее рассматривать шире, является также оппозицией чрезвычайно распространенному жанру «fantasy» и успешно с ним конкурирует, хотя и не стремится к коммерческому успеху. В этом смысле она стала частью литературы *pop fiction* – явления современной культуры, весьма неоднородного и пестрого.

Автобиографическая проза сербских писателей – это часть современной интеллектуальной литературы, наполненной философскими рассуждениями и обобщениями, тонкими психологическими наблюдениями над человеком уходящей эпохи, нравами и обычаями. Она пользуется богатым арсеналом художественных приемов, содержит в себе все признаки художественности, кроме вымысла. В автобиографиях нет вымышленных персонажей, а описываются только подлинные личности. Эта проза имеет историографическую ценность, так как ее основу составляют факты, указывается место и время событий, очевидцем и участником которых был автор, фиксируются подробности и детали, воспроизводится «дух времени». Писатель размышляет «о времени и о себе», говоря словами В. Маяковского. Эта проза вызвала интерес и в России, где были переведены и изданы

«Записки писателя» Д. Чосича (частично), «Голый остров» Д. Михайловича, «Биография Белграда» М. Павича и др.

Автобиографическая проза занимает важное место в позднем творчестве крупнейшего сербского писателя Добрицы Чосича (1921–2014). Возраст и богатый жизненный опыт располагали к жанру воспоминаний и размышлений о прошлом и настоящем страны и народа, кроме того, жанр дневника, записок очевидца был в той или иной степени характерен для него всегда. Еще в 1956г. Чосич опубликовал своего рода хронику венгерского восстания против власти компартии «Семь дней в Будапеште» («Седам дана у Будимпешти», 1956), свидетелем которого был. В 2000-е годы были опубликованы шесть книг его «Записок писателя» («Пишчеви записи», 2000–2008) и «Писатели моего века» («Писци мога века», 2002, расширенное издание, 2004).

Их основу составили дневниковые записи, которые Д. Чосич вел на протяжении всей своей жизни, придавая большое значение свежести наблюдений, первому впечатлению. Даже будучи в 1992–1993гг. первым президентом Союзной Республики Югославия в составе Сербии и Черногории (1992–2003) он, вопреки многократно возросшей нагрузке, продолжал записывать самое с его точки зрения интересное, произошедшее за день. Д. Чосич всегда находился на острие событий литературной, общественной и политической жизни. Его круг общения был чрезвычайно широк: от политиков первого ряда до писателей и деятелей культуры.

Первый том «Записок писателя» (2000) составили события 1951–1968гг. После публикации романа «Солнце далеко» (1951) Д. Чосич приобрел известность и стал одним из самых активных участников острых литературных дискуссий середины 1950–1960-хгг. Он приступил к написанию своей многотомной «сербской саги», построенной на судьбах представителей двух семей Катичей и Дачичей: романов «Корни» («Корени», 1954) и «Разделы» («Деобе», 1961). Второй том (2001) охватывает 1969–1980 годы. Временные рамки определены событиями в Чехословакии 1968г., вызвавшими рост оппозиционных настроений и в самой

Югославии, и смертью бессменного руководителя страны И. Б. Тито (1980). Политические коллизии 1968–1970-х гг. внутри страны изменили отношения Д. Чосича к политическому руководству, усилили его оппозиционные настроения. Писатель в 1968 г. вышел из состава ЦК и из компартии Югославии. Чосич был не согласен с решением национального вопроса в стране. Он считал интересы сербского народа в значительной степени ущемленными. В эти годы Чосич был увлечен историей сербского народа в XX веке, огромные жертвы и героизм которого и в Первой и во Второй мировых войнах не были в должной мере оценены. Это нашло свое отражение в монументальном романе-эпопее Д. Чосича «Время смерти» («Време смрти»), отразившем трагические события Первой мировой войны, славные победы над несравнимо более сильным противником и горечь отступления, мученический путь армии и беженцев через горы Албании к Адриатике. Дневник интересен, в частности, тем, что раскрывает атмосферу, в которой создавался этот роман, размышления автора над полными трагизма событиями, историческими личностями, сыгравшими решающую роль в судьбе Сербии. Эпопея писалась на протяжении пятнадцати лет, поэтому свидетельства о работе над ней встречаются в разных местах и не только в «Записках писателя».

В третьем томе (2002) запечатлены события последнего десятилетия существования социалистической федеративной Югославии: 1981–1991 годы. Это время повышенного внимания литературы к «табу-темам», появления многочисленных публикаций, подвергавших переоценке личность и роль Тито и партии в истории страны, «тему Информбюро» и политических репрессий 1948–1953 гг., внутривластную борьбу за власть, конфликты в международном коммунистическом движении. В эти годы писатель работал над циклом романов «Время зла», в котором исследовал разные, но неизменно драматические судьбы и типы участников коммунистического движения Югославии («Грешник» 1985; «Отступник» / «Отпадник» 1986; «Праведник» / «Верник» 1990).

Отдельную книгу (2004) составили записи Д. Чосича 1992–1993 гг., когда он был президентом Союзной республики Югославии (в составе Сербии и Черногории). Писатель

напряженно следил за стремительным развитием событий, грозивших его стране катастрофой. В записи от 1 июня 1992г. читаем: «Заголовки о санкциях в «Политике» меня ужасают. Немцы требуют санкций еще более строгих, чем те, за которые проголосовал Совет Безопасности. Им недостаточно концлагеря для сербов. Они хотят согнать нас в какой-нибудь бункер, в какую-нибудь отработанную шахту, чтобы мы там и дышали через трубу. Французы, наши «самые большие друзья», которым мы на Калемегдане поставили памятник с надписью «Мы любим Францию», эти наши «боевые братья» в двух мировых войнах, требуют «тотальных санкций». По-видимому, следует какой-то помпой выкачать у нас воздух, чтобы мы задохнулись... Жак Делор, председатель или секретарь какой-то комиссии Европейского сообщества, убедил пьяного Ельцина, чтобы Россия тоже ввела санкции против Сербии... И Америка будет самым строжайшим образом соблюдать санкции, введенные против Сербии и Черногории! Буш приказал блокировать все имущество Югославии... И Великобритания приветствует введение санкций против Сербии... И Враницкий, президент Австрии, конечно же, приветствует блокаду Сербии с Черногорией. Традиционно, логично, по австро-венгерски! А министр иностранных дел Сербии Владислав Йованович заявляет: «Я не верю в долгосрочность санкций...» Непристойный обман народа! Глупый оптимизм в общем-то умного человека! Разве может быть для народа большее несчастье, чем эта его вера в политическую и традиционную дружбу? А такое экзистенциальное несчастье постигло сербов! Должен ли я и далее считать своим патриотическим долгом заботу о будущем сербского народа? Должен! Наперекор этому испорченному злему миру!»³

Восхождение на самый верх власти было для Чосича эмоционально сложным, он описывает, насколько трудно далось ему решение взять на себя руководство страной, как настороженно отнеслась к этому семья, сколько

3 Цит. по: Наше распятие. Фрагменты из «Заметок писателя» 1992–1993 годов. Добрица Чосич // Неман. Минск. 2011, № 4. С. 65. Пер. И. Чарота.

неожиданных впечатлений принесли первые дни во власти. Любопытно, что писатель нередко как бы брал пример со своих литературных героев (и подлинных исторических личностей) из романа-эпопеи «Время смерти», например, премьер-министра сербского правительства накануне и во время Первой мировой войны Николы Пашича. В эти годы Чосич стремился решать самые серьезные внутренние проблемы государства мирным путем, пытался предотвратить войну (как оказалось, безуспешно) в Боснии и Герцеговине. Этот том опубликован в России под названием «Заметки писателя и президента Югославии 1992–1993».⁴ В книге много интересных наблюдений автора над природой власти, над отношением власти и рядового человека, личных впечатлений, в том числе о России, ее литературе и культуре. Россия в 1990-е гг. утрачивала прежние международные позиции и влияние, в том числе на Балканах, а Д. Чосич писал: «Я не верю в демократический характер современной цивилизации без активного участия России в международных делах». Тома пятый (записи 1993–1999 гг.) и шестой (записи 1999–2000) увидели свет в 2008 г.

Писатель неоднократно бывал в России: участвовал во II съезде советских писателей (1954), приезжал по поводу издания в 1956 г. своего первого романа «Солнце далеко» («Далеко је сунце»). После восстановления межгосударственных отношений (1955) это было одно из первых изданий произведений сербских писателей, переведенных в СССР. В последний раз Чосич выступал перед российскими слушателями в 2010 г. по поводу вручения ему на славянском литературном форуме «Золотой витязь» медали им. А. С. Пушкина «За выдающийся вклад в литературу». Он встречался и был хорошо знаком со многими русскими художниками слова, искренне любил и глубоко ценил творчество Леонида Леонова, что также отражено в «Записках». Документальная проза Д. Чосича, таким образом, углубляет представление о русско-сербских литературных контактах второй половины XX в.

«Записки» имеют бесспорную художественную ценность. Они передают драматизм эпохи, чреватой острыми

4 Чосич Д. Заметки писателя и президента Югославии 1992–1993. Павлов Посад, 2013. Пер. И. Чарота.

противоречиями. Книга содержит целую галерею портретов исторических личностей XXв. Один из выдающихся мастеров сербской психологической прозы, Чосич и в дневниковых записях проявляет себя чрезвычайно наблюдательным и тонким знатоком человеческой природы.

Эта черта свойственна также изданию «Писатели моего века», целиком посвященному литературе. «Писатели моего века» следует отнести к жанру литературной биографии эпохи и самого Чосича, в том смысле, что в ней автор предстает как читатель и участник литературного процесса, высказывающий собственное, порой весьма эмоциональное представление о литераторах и их произведениях. Книгу составляют портреты выдающихся югославских писателей, с которыми Чосича связывали длительные дружеские отношения, и чей вклад в литературу он высоко ценил. Составитель издания, дочь писателя и исследователь современной сербской литературы, Анна Чосич-Вукич подчеркивает, что опубликованный материал выделился в тематическое целое во время подготовки к печати собрания сочинений Чосича⁵. Подчеркивается, что композиция, последовательность расположения медальонов, являющихся важным свидетельством о развитии национальной литературы второй половины XXв., «обусловлена исключительно внутренним развитием литературной биографии самого Чосича»⁶.

Д. Чосич высказывается о творчестве И. Андрича, М. Крлежи, Д. Максимович, Б. Чопича, О. Давичо, М. Црнянского, М. Селимовича, М. Дединца, В. Попы, А. Исаковича, С. Куленовича, и др., что в целом передает духовную атмосферу эпохи, когда сложился круг наиболее ярких представителей югославской культуры прошлого века. Чрезвычайно интересны воспоминания о М. Крлеже, одной из самых неординарных личностей югославской культуры. Чосич рисует портрет интеллектуала, эстета, обладавшего высочайшим авторитетом в творческой среде, натуры яркой и противоречивой, пытается определить его место в истории и культуре страны и понять, как влияет на художника

5 Ђосић, Добрица. Писци мога века. Београд, 2002. С. 5.

6 Там же. С. 6

слова личная дружба с власть предержащими (Крлежа был другом Тито), предугадать, как будет оценено его творчество потомками. Это тесно связано с рассуждениями писателя (не всегда оптимистическими) о будущем литературы в целом. «Мир, за который боролся Крлежа, и идеи, которые он исповедовал, История обесценила и отправила в небытие. Хорватской библиотеке он оставил метр, возможно полтора, литературных, идеологических и культурных текстов. Не знаю, насколько его читает современное поколение хорватов. Сомневаюсь, что через два-три десятилетия его будет читать кто-либо, кроме специалистов по истории литературы. Но это случится и со многими другими великими писателями двадцатого века. Мало писателей и мало книг, написанных в двадцатом веке, будут иметь читателя в зарождающейся интернет-цивилизации. Эпохальные изменения произошли в духовном бытии всего мира, эти изменения меняют и значение поэтического слова, и художественного повествования в целом...»⁷

Особое место отвел Д. Чосич единомышленникам – «симиновской группе» или «симиновцам». Так автор называл неформальное объединение литераторов, критиков и художников, собиравшихся в белградской квартире критика Б. Михайловича-Михиза по адресу Симиной улица, д.9а. «Мы были в первые послевоенные годы, наверное, самыми громогласными социалистическими «декадентами» и «анархистами» среди молодой белградской интеллигенции»⁸, вспоминает писатель и приводит множество ярких зарисовок творческой атмосферы в квартире, двери в которую никогда не запирались, куда можно было прийти, когда захочешь. «Борислав Михайлович-Михиз, «Далай-лама Симиной 9а», как он сам себя окрестил, всегда лежит на своем месте, курит и как из пулемета сыплет своими мудростями».⁹ В квартире, расположенной напротив печально известного здания тюрьмы «Главняча» и белградской полиции, «высказывались тогда самые свободололюбивые мысли».

7 Там же. С. 89–90.

8 Там же. С. 9.

9 Там же. С. 11.

«Здесь ниспровергались все священные идолы и авторитеты, тут мы мучительно, до отвращения искали правду о нашей действительности; здесь мы были готовы задушить друг друга в спорах о социалистическом реализме и свободе творчества; здесь собирались амбициозные, талантливые бунтари духа и их почитатели; сюда приходил всякий, кто хотел высказать нечто «запрещенное» и «неправильное» о новой власти и литературе, которая тогда создавалась; здесь больше всего на свете презиралась и высмеивалась человеческая глупость, здесь велась подготовка к основанию литературного журнала «Альфа», содержание которого было раз сто обсуждено, но так и не опубликовано».¹⁰

В главе о близком сюрреализму поэте О. Давичо есть интересное свидетельство о том, как вынашивалась концепция одного из самых влиятельных в середине 1950–1960-х гг. в Югославии литературного журнала «Дело» (1955). «...Мы, воодушевленные антитрадиционализмом и модернизмом, создавали и расширяли новый модернистский круг в Белграде, опираясь на довоенных надреалистов и привлекая к сотрудничеству молодых писателей моего поколения, среди которых выделялись Васко Попа, Миодраг Павлович, Раде Константинович, в живописи Миодраг Б.Протич и и Стоян Челич, в литературной критике Зоран Мишич и Петар Джаджич... Чтобы в литературной и культурной жизни заложить основы нашего социалистического модернизма, мы во главе с Давичо основали журнал «Дело», главными редакторами которого стали Александр Вучо и Антоние Исакович. Белград в те годы стал духовным и творческим центром Югославии, центром сторонников модернизма в искусстве и литературе, центром антидогматизма, демократизма и освобождения от сталинизма, от балканского консерватизма и югославянского провинциализма»¹¹. Далее говорится о тесных творческих контактах с хорватской и словенской интеллигенцией, объединившейся вокруг журнала «Кругови» (Загреб, 1952–1958) и «Беседа» (Любляна, 1952–1957).

10 Там же. С. 10.

11 Там же. С. 34.

Есть немало интересных сведений о том, как по-разному складывались отношения с друзьями юности, о конфликте и разрыве с О. Давичо, который им так и не удалось преодолеть. «Я слышал, что одним из предсмертных желаний Давичо было поговорить со мной. Душа болит, что об этом его желании я не узнал. И на похоронах его не был».¹² Чосич с высоты жизненного опыта изменил свои суждения о многих писателях. Это произошло по отношению к поэзии Десанки Максимович, задушевная лирика которой молодым бунтарям 1950-х гг. казалась неактуальной и устаревшей. Спустя годы, когда поэтессы уже не было в живых, писатель признал ее выдающееся дарование и поэтическое новаторство. С возрастом ему стала понятнее также глубина личности и произведений И. Андрича, которого Чосич называл «сербской и югославской духовной вершиной»¹³. Он пишет: «Я убежден, что чаще всего мы подходим к Андричу предвзято и ошибочно. Его не стоит объяснять с помощью ныне господствующей идеологии, философии и общих идей; его следует рассматривать как самого широко мыслящего балканского интеллектуала своего времени, который смог выразить в сознании, духе, характере и менталитете своего народа, в его специфической истории и человеческой ситуации великую классическую европейскую культуру и удачнее, чем кто-либо из современников, преобразил ее, подчинил себе, превратив в субъективную, андричевскую».¹⁴

Сам Чосич, как и другие его сверстники, глубоко переживал распад страны и крушение идеалов юности. Это отразил, например, фрагмент «Антоние Исакович. Друг моей жизни», посвященный автору, которого Чосич назвал «одним из лучших рассказчиков сербской литературы второй половины XX века»,¹⁵ писателю, выразителю «непоколебимого патриотизма и демократического гуманистического национализма».¹⁶ В книге немало рассуждений о

12 Там же. С. 43.

13 Там же. С. 111.

14 Там же. С. 108.

15 Там же. С. 198.

16 Там же. С. 199.

том, что такое на самом деле «сербский национализм» (в чем часто обвиняли самого Чосича), какова динамика этого явления. Чосич пишет: «Все еще присутствует во мне коммунистический синдром, что национализм есть самое большое идеологическое зло. Этот антикоммунистический призрак – национализм – подхвачен сейчас сербофобами и превращен в идеологический инструмент, использующийся против сербских интересов. Национализму отведено свое место в идеологическом реестре современного глобализма и им злоупотребляют. Национализм трактуется не как любовь к Родине, как патриотизм без шовинизма, но исключительно как шовинистическое, воинственное убеждение и чувство, которое чаще всего с интеллектуальной слепотой приписывается сербской национальной идентичности, особенно автору данного текста».¹⁷ Писатель обращается к современной истории сербского национализма, связывая его, прежде всего, с вопросом языка. Лингвистические споры о хорватском и сербском литературном языке конца 1960-х гг., в которых широко участвовала и творческая интеллигенция, он считал одной из главных причин «духовного раскола между сербами и хорватами, что привело к завершению существования югославской идеи и гибели общего государства»¹⁸. События 1990-х гг. стали крушением жизненных идеалов для нескольких поколений, «разрушением дружеских связей из круга Симиной 9а, ... из группы университетских преподавателей, объединенных вокруг «Праксиса»,¹⁹ из сербской Академии наук и искусств... коллективная судьба сербского народа поразила наши сердца и наши души... к счастью, в последние годы общие поражения снова сделали нас братьями. Раны наши уже не болели. Мы сходили в могилу».²⁰ Тем не менее, автор верит в силу художественного слова: «Антоние Исаковича, борца за социалистические идеалы, победила История, но писатель Антоние Исакович победил

17 Там же. С. 199–200.

18 Там же. С. 201.

19 Философский журнал «Praxis» издавался в Загребе в 1964–1974 гг. Он объединял неортодоксальных марксистов в основном университетских преподавателей из Загреба и Белграда

20 Там же. С. 205.

Историю, претворив ее в рассказы и романы».²¹ То же можно сказать и о самом Д. Чосиче, оставившем потрясающее художественное свидетельство о жизни и судьбе своего народа и ценное именно его взглядом на произошедшее.

Способность художника-творца исполнить патристический и гражданский долг, готовность соответствовать моральному императиву времени является для Чосича определяющей. Это выразительно показывает медальон, а по сути, тонкий психологический портрет, посвященный Момо Капору и его творческой эволюции. Объясняя поворот в творческой судьбе Капора, когда «городскую прозу» писателя сменила «проза военная», Чосич предельно лаконичен: «Момо Капор выбрал свою родину, принял ее судьбу как свою личную, просто, инстинктивно, естественно».²² Гражданственность и гуманизм стали отличительной чертой произведений автора, который «писал о человеческом несчастье, страдании, тоске, доброте, о любви и смерти... Момо Капор не написал ни одного предложения, полного национальной и религиозной ненависти».²³

Чосич мастерски рисует психологический портрет этого одного из самых популярных в 1970-80-е годы художников слова. Подчеркивается контраст между его внешне легкой, почти легкомысленной манерой поведения («всегда с открытой и обаятельной улыбкой на лице», «остроумный», «излучающий радость, душевность, доброжелательность, теплоту дружбы и любви»²⁴) и внутренней глубиной натуры. «Когда мы оставались одни и начинали разговор о неизвестности перспектив нашей профессии и судьбы человека нашего века и в нашей стране, Мому Капора охватывала задумчивость и меланхолия, из чего я понял, что у этого человека несколько лиц: одно для общества, другое – для домашних, для Лиляны и друзей, третье – для себя самого... С его великодушной натурой Момо Капор мог бы быть счастливым человеком. Но он слишком мудр, чтобы быть счастливым

21 Там же. С. 206.

22 Цит. по: Ђосић Д. Писци мога века. Београд, 2004. С. 169.

23 Там же. С. 170.

24 Там же. С. 164.

уже оттого, что его все любят и что он популярный писатель. Я часто замечал на его улыбчивом лице некую тень, как на пораженных туберкулезом легких... Он всем своим существом художник, и не может быть спокойным и постоянно уверенным в ценности всего того, что он пишет и рисует»²⁵.

Чтобы глубже понять своего младшего современника, Чосич рассказывает («записывает» со слов самого Капора) о его детстве, о первых страшных воспоминаниях, когда во время бомбежки Сараево (1941) мать закрыла Момчилу своим телом и погибла. Испуганного и потерявшего дом мальчика подобрал русский эмигрант и воспитывал его, пока стечением обстоятельств ребенка не нашла его родная тетка. Постепенно перед читательским взором происходит кристаллизация незаурядной личности Момо Капора. Наблюдательный и мудрый взгляд Чосича дополняют интересные детали сложных в жанровом отношении книг самого Капора «Воспоминания рисовальщика» («Успомене једног цртача», 2004) и «Путешествие сквозь биографию» («Путопис кроз биографију», 2006).

Гражданская война, вспыхнувшая при распаде Югославии в 1990-е гг., была серьезным испытанием в жизни всего народа, стала рубежом для творчества многих уже сложившихся писателей и темой их размышлений о прошлом и будущем страны.

В полные драматизма годы открыто выступил в защиту своего Отечества и Мидорад Павич (1929–2002), широко известный в мире писатель, автор постмодернистских интеллектуальных романов. Рассказывая историю своей жизни, М. Павич прямо соотносит свою частную судьбу, как и судьбу человека в Сербии XX века, с трагической судьбой сербского народа и его столицы Белграда. Его «Автобиография» служит предисловием к историко-публицистическому тексту «Биография Белграда». «Белград – это один из самых древних городов мира, который чаще других подвергался разрушениям. Тот, кто узнал и полюбил этот город сегодня, знает и любит его вовсе не за то, что в нем можно увидеть или дотронуться рукой. От большей и,

25 Там же. С. 165.

возможно, красивейшей части Белграда не осталось и следа, на нее мы уже никогда не сможем взглянуть, не сможем ее сфотографировать или прикоснуться к ней. Но истории принадлежит и другая, исчезнувшая часть, та, которая не поддается реконструкции, та, которая хранится не в окружающем нас мире, а в нашей душе».²⁶ Так вводится в повествование важный для писателя и сквозной в данном произведении мотив памяти народа о своем прошлом.

В его понимании личность – это часть сообщества, нации, для самосохранения которой необходима коллективная память, чьей важной частью является литература. Строки из самого известного романа писателя «Хазарский словарь» («Хазарски речник») приобрели в последние десятилетия новый контекст и неожиданно актуальное звучание: «Известно, что перед исчезновением из истории какого-нибудь народа сначала исчезают его высшие, более культурные слои, а вместе с ними литература; остаются только сборники законов, которые народ знает наизусть».

Две войны – Вторая мировая и война в конце XXв. – стали основными вехами жизни М. Павича. «Первый раз на меня падали бомбы, когда мне было 12 лет. Второй раз, когда мне было 15 лет».²⁷ Так писатель вспоминает о бомбардировке родного Белграда фашистской Германией 6 апреля 1941г., во время которой город подвергся страшным разрушениям, сгорела богатая, с уникальным фондом Народная библиотека Сербии. Очевидно, именно эти впечатления отрочества стояли у истоков понимания важности сохранения народом своей культурной памяти и книги как ее вместилища. Этот мотив в зрелом творчестве писателя (в том числе в романе «Хазарский словарь») стал одним из главных. За полгода до освобождения страны Белград встретил «Кровавую Пасху» – бомбардировку авиации союзников (американцев) в первые пасхальные дни весной 1944г., тоже сопровождавшуюся страшными разрушениями. Чтобы сохранить память о прошлом, писатель делится собственными воспоминаниями об атмосфере и быте довоенной столицы: «Белград

26 Павич М. Биография Белграда. Спб., 2009. С. 8. Пер. Л. Савельевой

27 Там же С. 5.

до Второй мировой войны, когда он был почти полностью уничтожен немецкими бомбардировками 1941 года, запомнился мне чудесными кондитерскими венского типа и кинотеатрами, куда родители водили нас поесть чевапчицей, которые запивают шприцером, или сосисок с хреном, под пиво. Дело в том, что в те времена в кинотеатрах не было зала с рядами кресел, как сейчас, и зрители сидели в полумраке за столиками, как в кафе. Еще помню, что в той же школе, где преподавал мой отец, учителями были знаменитые поэты Момчило Настасиевич и Душан Матич, последний как-то раз пришел к нам домой на обед и принес книгу поэта-сюрреалиста Александра Вучо, несколько стихотворений из которой я помню по сей день..» В этой зарисовке тонко подмечены важные для характера города черты, соединившие мир Запада (венские кондитерские и кинотеатры, поэты-сюрреалисты) и Балкан (чевапчичи). На протяжении всего повествования Павич расставляет акценты на знаковом для судьбы Белграда расположении на географическом перекрестке (при впадении Савы в Дунай) и на перекрестке цивилизаций: восточного и западного христианства (Византии и Рима), противостояния христианского мира и ислама.

Верный экспериментам с жанровой формой, писатель в «Биографии Белграда» создает оригинальный биографический роман – биографию не личности, а города, где прослеживает основные вехи его исторической судьбы. Вопрос соотношения документального и художественного начал в этом тексте заслуживает отдельного анализа. При внимательном рассмотрении почти во всех произведениях Павича обнаруживается обращение к истории и настоящему его народа. Проявляется это по-разному: как место действия, как исторически достоверные события или их мистификация (предполагается, что читатель должен об этом догадаться), персонажи, так или иначе связанные с Сербией и – шире – с Югославией. Местом действия рассказов одного из последних сборников новеллистики писателя «Страшные любовные истории» («Страшне љубавне приче», 2001) является улица Карагеоргия в Белграде и сохранившиеся на

ней старые дома. В романе «Хазарский словарь» в системе персонажей есть представители рода сербских деспотов Бранковичей. Писатель считает, что роман «Хазарский словарь» можно читать как «метафору всякого малого народа, чью судьбу определяет борьба высших сил. Малые народы, такие как мы, сербы, всегда находятся под угрозой чуждых ему идеологий». Это глубоко выстраданное наблюдение писателя.

В «Биографии Белграда» автор, освещая многовековую судьбу города, опирается на богатую фактографию. Текст базируется на исторических источниках, это почти научный труд, в котором, правда, отсутствует список использованной литературы что, очевидно, не случайно. В повествование включены также легенды и некоторые посвященные Белграду высказывания известных личностей. По сути дела, современные жители города живут в ситуации палимпсеста, так как его нынешний облик проецируется на события разной степени давности. Используется прием авторефлексии. В тексте приведены отрывки из художественной прозы и отдельные стихотворения самого Павича.

Писатель подчеркивает, что его сочинение опирается на богатую литературную традицию, как и современный Белград включает в себя наслоение и пересечение культурного наследия разного времени. «Среди тех, кто на протяжении многих лет составлял хроники Белграда, были и самые крупные сербские писатели. К числу наиболее известного из того, что написано о городе, принадлежат тексты двух художников – воспоминания Александра Дерока и фельетоны и романы Момы Капора. Прославленный комедиограф Бранислав Нушич описал богемный Белград конца XIX века. Его бронзовый памятник стоит рядом с Национальным театром в Белграде и смотрит прямо на конную скульптуру князя Михаила, по инициативе которого этот театр был построен. Кафе «У коня», в свое время любимое место встреч людей моего поколения, обязано своим названием как раз этой самой статуе».

Текст «Биография Белграда» явно балансирует между документальным и художественным началами, и по своему

характеру ближе всего современной литературе non fiction. Он представляет собой некий синтез исторического очерка и биографии, что существенно влияет на хронотоп повествования. Хронотоп биографии, по мнению Бахтина, определяется особым биографическим временем человека, «проходящего свой жизненный путь».²⁸ Биографическое время города расширяет хронотоп до эпических масштабов, существенно превышая размеры рассказа, хотя автор и назвал свое повествование «рассказом в десяти эпизодах». Жанровое определение у Павича никогда не было случайным. С одной стороны, это «биография» (характерно для живого существа), что дает писателю возможность воссоздать прошлое города, несколько раз восстававшего из пепла, от самых его истоков. С другой, – «рассказ» позволяет автору достигнуть поставленной цели – используя образное мышление, создать из реального города почти персонаж и попытаться постичь его характер. «Кто хочет овладеть крепостью, тому придется сначала овладеть собственной душой. Через собственную душу ведет нас и путь на Белград».

На склоне лет Павич пережил еще одну войну, блокаду своей страны и попытку разрушить родной город. О тех трагических днях он писал: «Для моих книг было бы лучше, если бы их написал какой-нибудь турок или немец. Я же был самым известным писателем самого ненавидимого народа – сербского народа... Новое тысячелетие началось для меня в 1999г. (три перевернутые шестерки) стретъей в моей жизни бомбардировки, когда самолеты НАТО стали сбрасывать бомбы на Белград, на Сербию. С тех пор Дунай – река, на берегу которой я живу, – перестал быть судоходным».²⁹ Тот самый Дунай, который писатель назвал «одной из четырех райских рек». Тем не менее, всем ходом повествования Павич высказывает убежденность в жизненной силе и стойкости своего народа и его столицы.

Другой важной темой документальной прозы стала тема политических репрессий 1948–1953гг. Она начала

28 Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе // Вопросы литературы и эстетики. М., 1975, С. 281.

29 Там же. С. 6.

осмысляться сербской литературой еще в 1980-е гг., вызвав к жизни так называемый «роман-истину». Одним из первых ее затронул известный далеко за пределами страны писатель Драгослав Михайлович, бывший заключенный «Голого острова», в романе «Когда цвели тыквы» («Када су цветале тикве», 1968). Эта тема главенствует в его творчестве в конце 1990–2000-е гг. (роман «Злодеи» / «Злотвори», 1997; сборник рассказов «Охота на клопов» / «Лов на стенице», 1993; «Выживание» / «Преживљавање», 2010, и др.), а реабилитация жертв террора и обличение злодеяний власти стала важной частью его общественной деятельности. Массовые аресты закончились, выжившие узники (кто смог) вернулись к обычной жизни еще при власти Тито, но они не были официально реабилитированы, а архивные документы до сих пор не опубликованы полностью, частично они уже исчезли совсем. Официальная реабилитация бывших заключенных произошла только в 2006 г., в том числе благодаря неустанной борьбе Д. Михайловича за их полное оправдание. Сам он был арестован в девятнадцать лет и находился в «лагере перевоспитания» «Голом острове» с 1950 по 1952 год. В 1990 г. он начал публикацию документальной прозы под общим названием «Голый остров». Всего вышло пять книг, презентация последней состоялась в 2012 г. Писатель «избрал форму журналистской беседы о «Голом острове» с людьми, что прошли через ад, но при этом они были способны прийти к некоторым обобщениям о тех страшных событиях», – сказал автор в одном из выступлений.³⁰ Д. Михайлович «выбрал десять человек, которых уважал, любил» и которые ему доверяли. Наряду с разговорами, записанными на магнитофонную пленку в течение 1979–1989 гг., материал книги составили письма и фотографии. Часть материалов под названием «Голый остров. Разговоры с друзьями» изданы в России.³¹ Как говорит сам писатель, на собрание и издание документальных свидетельств о преступлениях против своего народа его вдохновил А.

30 Tanjug, 10 jun, 2012.

31 Михайлович Драгослав. Голый остров. Разговоры с друзьями. М., 2001. Пер. О. Кутасовой. Предисловие А. Яковлев «Варварство меры не знает».

Солженицын и его «Архипелаг ГУЛАГ». Д. Михайлович долго не решался приступить к этой теме, ведь обращение к ней означало повторное переживание того, что выпало на его долю в молодости, но потом понял, что оставшихся в живых немного и ждать больше нельзя. Так, в 1990г. была опубликована первая книга «Разговоров», в 1995г. – вторая и третья, в 2012г. – четвертая и пятая. Документальная проза Д. Михайловича сосредоточена на экзистенциальных проблемах добра и зла. В ней раскрывается множество ситуаций – поединков мучителя и жертвы, способности человека выжить и сохранить живую душу в самых чудовищных обстоятельствах. Каждая история – это в первую очередь повесть о силе духа и любви, помогающая победить страх и боль. Надо было не просто выжить, но и вернуться к обычной жизни. Сам он после заключения закончил филологический факультет Белградского университета, студентом которого был до ареста, и стал одним из ярких писателей современной Сербии. Саморефлексия, погружение в глубины человеческой психики, стремление понять причины зла тесно переплетены с этическими рассуждениями автора, кристаллизацией его собственной философии существования.

Интересным образцом автобиографической прозы является книга воспоминаний известного ученого Милосава Бабовича «Время и судьбы» (2004). Ее автор пробовал печататься в молодости, но стал исследователем, а свой дар повествователя реализовал как переводчик русской литературы. В его интерпретации и переводе сербский читатель узнал и полюбил многие произведения Ф. Достоевского, Л. Н. Толстого, А. Чехова, М. Шолохова, Л. Леонова. Работы ученого известны в России, его суждения внесли весомый вклад в осмысление мирового значения русской литературы. За это он был удостоен государственной награды России – Медали Пушкина и звания Почетного доктора МГУ им. М. В. Ломоносова. Многогранная личность, яркий и оригинальный исследователь, обладавший тонким художественным вкусом, М. Бабович (1921–1997) в опубликованных посмертно воспоминаниях³² предстает в новой ипостаси,

32 Бабовић М. Време и судбини. Београд, 2004. В 2 тт. Воспоминания составили четыре написанные от руки тетради и записки,

как человек, обладавший бесспорным писательским дарованием. Свои воспоминания он начал писать в 1990г., в возрасте, когда для человека естественно осмыслить прожитую жизнь. В основу книги были положены старые дневниковые записи, которые автор стал вести с 1943г. под названием «Дневник коневода», сражаясь в партизанской армии Югославии. Привычка фиксировать на бумаге впечатления сохранилась у М. Бабовича на всю жизнь. По жанру воспоминания близки к размышлениям «о времени и о себе», наблюдениям «о людях, годах и жизни». Это понятно, если иметь в виду профессиональный интерес и личные пристрастия многолетнего университетского профессора, ученого и переводчика М. Бабовича. Перед читателем разворачивается история жизни человека, его индивидуальная судьба, но тесно связанная с судьбой целого поколения и страны, пытавшейся создать общество социальной справедливости. Автор прожил длинную и интересную жизнь. Рожденный в Черногории в бедной трудолюбивой крестьянской семье, он участвовал в борьбе против фашизма, затем был узником лагеря для военнопленных, после войны получил университетское образование и вошел в круг интеллектуальной элиты своей страны. Именно масштаб личности Бабовича, его глубокая погруженность в русскую и национальную литературную ситуацию определяют ценность опубликованных воспоминаний. Он был непосредственным участником всех главных событий истории народа. Читатель получает возможность узнать, как сильно изменился быт и образ жизни черногорского крестьянства, как преобразилась столица страны – Белград, какие изменения произошли в сфере образования и университетской среде, как непросто в разные годы складывалась судьба русистики как научного направления. Кроме того, вкниге много ценных свидетельств и наблюдений о таких крупных черногорских, сербских и русских писателях, как М. Шолохов, Л. Леонов, К. Симонов, А. Бек, Р. Рождественский, Р. Зогович, Д. Максимович, М.

содержащие впечатления о путешествиях и встречах с писателями. Для печати их подготовили вдова писателя Стоянка Бабович и издатель Милия Чавич.

Лалич. Споследним М. Бабовича связывала тесная дружба и время, проведенное в лагере для военнопленных «Павлос Мелас» в Греции (1943 – начало 1944г.). С поэтом Р.Зоговичем Бабович познакомился и подружился уже зрелым человеком (1970). Зогович «был исключительно интересным собеседником».³³ Они много говорили о литературе. Бабович обратил внимание на тонкий лиризм поэзии Зоговича, заметил богатство лексики и метафоричность стиля, а затем с удивлением узнал, что любимым поэтом этого «югославского Маяковского» был популярный в межвоенные годы сербский поэт-парнасец Йован Дучич.

В предисловии к изданию профессор В. Вулетич, друг и коллега автора, выделяет такую черту его книги, как абсолютная искренность и «пристрастность» в отстаивании своей точки зрения, что для талантливого писателя является богатым источником творческого вдохновения.³⁴ Исповедальность тона, автобиографичность и непосредственность свидетельства очевидца убеждают читателя в подлинности повествования. Постепенно проступает незаурядная личность автора, с ярко выраженным чувством верности традициям своего народа, несгибаемая твердость в отстаивании своих убеждений, чести и достоинства, преданности делу. Особое очарование тексту придает использование (особенно в части, касающейся детства и юности) лексики местного черногорского диалекта. Повествование оживляют многочисленные диалоги, портреты, описания природы. В части первой «Племя с берегов Лима» много ценных для современного читателя бытовых деталей и подробностей об образе жизни черногорцев уже почти столетней давности. Автор, например, пишет, что его «мать родила в кустарнике, над домом. Она стеснялась рожать в доме... Возможно, терновые колючки стали символическим знаком моего жизненного пути... Брат Райко утверждает, что я не был крещен. Поп Йован Попович, кум Вука Баич и дядя Радоня напились и забыли завершить свое дело».³⁵

33 Там же. Т. 2 С. 328.

34 Там же. Т. 1. С.10.

35 Там же. С. 15.

Представление о мире природы тоже формировались на основе верований и традиции: «Мне казалось, что вода стала холоднее, хотя до Преображения было еще две недели. А на Преображение преобразается и лес, и вода – все. Так мама говорила. И я этому верил».³⁶ В раннем детстве мальчик получил представление о социальном неравенстве: «Это братство было богатым. Так я слышал от домашних.... Дома у них были каменные. «Башни». Белые.... и окна были большие. Солнце садилось, и стекло на одном из окон так сверкало красным, как будто в доме что-то загорелось... На пороге сидели какие-то люди. Все хорошо одетые. Как будто не буден день». А «лицо отца было черным от солнца. Рубаха мокрой от пота, штаны в заплатах. Опанки старые и пыльные. А я был вообще босым. Мне стало так больно, что отец не одет так, как старик, которого звали Зария».³⁷

Жизнь человека в Черногории еще не так давно была подчинена и регламентирована обычаям, а личность была неотъемлемой частью коллектива – племени и братства. Это и сейчас немаловажно для жизни Черногории и черногорцев. М.Бабович принадлежал к племени Васоевичей. Он описывает характерные для балканских славян сохранившиеся старинные обычаи. «Пасхальный сбор у племени Васоевичей был остатком не только племенной жизни, но и язычества. У Будимле он проводился на кладбище около развалин старой церкви. На западной стороне вытопанного неправильного прямоугольника земли были выложены камни в форме овала. Здесь во время схода собиралось наше братство... сидели самые уважаемые его представители... Семьи приносили с собой печеных кур, ягнят, пироги, сыр, вареные яйца... Ракия была у всех... приносили бутылки, плетеные фляги, бочонки... Парни и девчата отплясывали в саду, где хороводы кружились без остановки... Братство разговаривало, жевало, хохотало, пило, перекликалось весело или задиристо с соседями... Опершиися на могильные кресты предков, опоенные весной и весельем, разогретые вином, не думая ни о том, что было вчера, ни о том, что

36 Там же. С. 33.

37 Там же. С. 30.

будет завтра, люди проводили сбор, после долгого великого поста сладко ели и пили... и были настоящим братством. Мне казалось, не только с живыми, но и с покойниками».³⁸

К таким описаниям примыкает упоминание о традиции народных песен, которые пели под аккомпанемент гуслей, об известных в то время исполнителях-гуслеях, в числе которых был родственник автора: «Было удивительно, какую гамму звуков он мог извлечь из натянутых лошадиных волос и вибрации растянутой козлиной кожи... Первые звуки заполняли тишину комнаты. И душу: стонала от боли мать Юговичей, стонали гусли от ран гайдуцких, стонали от оков рабских. Звенели от сабли Марковой на поединках. Заходились от смеха вилы и русалки... А после последнего стиха эхо шептало, что они бессмертны... Я любил песню о Старом Вуядине. Мне казалось, что без его завета сыновьям наши люди не могут быть не только патриотами, но и вообще моральными людьми».³⁹

Воспоминания Бабовича свидетельствуют также о том, насколько широко в жизни Югославии присутствовала русская культура, в том числе социалистическая, какое сильное влияние она оказывала в 1930-е гг. на формирование мировоззрения молодого поколения гимназистов, в том числе самого автора. Яркое впечатление произвели на него роман «Мать», «Буревестник» и «Песня о соколе» М. Горького. «Буревестник» читали нелегальных комсомольских собраниях. «Мое поколение считало себя скоевцами, или по крайней мере народной интеллигенцией... У нас было пренебрежительное отношение к государству и нашему историческому прошлому, к тем, кто не разделял наши взгляды».⁴⁰ Это было большой несправедливостью и ошибкой, которую автор понял со временем: «я сегодня чувствую вину перед этими удивительными предками»,⁴¹ одержавшими победы в Первой мировой войне.

Второй том воспоминаний посвящен учебе на отделении славистики Белградского университета и профессиональной

38 Там же. С. 51.

39 Там же. С. 142.

40 Там же. Т. 1. С. 65.

41 Там же. С. 67.

деятельности. Автор приводит много интересных фактов об университетской среде, о драматическом влиянии на судьбы ряда ученых и его самого конфликт Югославии с Россией и политические репрессии 1948–1953 гг., что прямо сказалось на оценке, переводе и издании русской литературы в стране. Особенно это касалось литературы XX в., в частности трактовки произведений М. Горького, М. Шолохова, Л. Леонова. Нормализация межгосударственных отношений (с 1955 г.) дала Бабовичу возможность ездить в Россию, окунуться в живую стихию русского языка, лично познакомиться со многими писателями (Л. Леоновым, А. Беком, Р. Рождественским и др.), посещать музеи и усадьбы русских писателей (Ф. Достоевского, Л. Толстого, А. Чехова, Ф. Тютчева). Все это помогало ему при переводе произведений русской литературы. Например, перевод «Реквиема» Рождественского родился под впечатлением от личного знакомства с поэтом. «Осенью 1960 г. в Югославии находилась делегация советских писателей во главе с Максимом Рыльским, поэтом и переводчиком нашего народного эпоса. Мы организовали для них встречу с нашими студентами. Аудитория была набита битком.... Самое яркое впечатление произвел на меня молодой поэт Роберт Рождественский. Коротко подстриженный, с какими-то вытаращенными от удивления глазами, крупными синеватыми губами и бородавками на лице. И имя у него было нерусское. Роберт прочитал отрывок из своей поэмы «Реквием»... После первых строк он стал заикаться и прервал чтение. Он был бледен, и пока пил воду из стакана, его рука дрожала... Потом он продолжил... «Слушайте, это мы говорим, / Мертвые»... Я весь вздрогнул от волнения. И на удивление, сразу запомнил стихи. Мне немедленно захотелось их перевести, посмотреть, как они звучат по-сербски... Я поговорил с Рождественским, похвалил поэму и сказал о желании ее перевести. Обрадованный, он подарил мне тоненькую книжечку в черном переплете с буквами названия кровавого цвета. В тот же вечер я начал переводить. За несколько дней я закончил перевод всех пяти частей «Реквиема»... Все время у меня в голове звучали стихи Рождественского и перевод...

я хотел максимально приблизиться к смыслу и ритму оригинала». ⁴² Путь же к Шолохову и переводу «Тихого Дона» получился длинным и трудным. Интерес к писателю зародился у Бабовича еще в студенчестве. В 1957 г. Бабович опубликовал статью, в которой назвал Григория Мелехова трагическим героем, что для того времени было смелым и новаторским суждением. В дальнейшем он неоднократно писал о трагическом пафосе шолоховского романа. С Шолоховым Бабович, однако, лично увидеться не смог, он попал в Вешенскую только в мае 1990 г., когда великого писателя уже не было в живых. Прощаясь с шолоховскими местами, он написал: «Прощай, Вёшка! Я давно тебя помню. Сколько раз я написал твое имя и произнес его, представлял тебя. Чаще, чем Ясную Поляну. И какое-либо другое место паломничества в Россию. С сегодняшнего дня и ты знаешь меня. Остается в доме Шолохова мой «Тихий Дон», мое слово. Я устал, но счастлив. Как паломник». ⁴³ Значительное место отведено встречам с Л. Леоновым, их беседам на философские темы, о понимании человеческой природы, ее воплощении в литературе. Составитель и редактор собрания сочинений Леонова, изданного в Белграде, Бабович больше других произведений этого автора ценил роман «Вор» и написал большое исследование. Встречи с известным российским славистом Н. И. Кравцовым обогатили Бабовича рассказами о Есенине и Маяковском, с которыми Н. И. Кравцов, посещавший литературные вечера, был знаком. Дипломное сочинение Николая Ивановича «Поэзия Есенина» поэт читал лично. Бабович из рассказа Кравцова узнал такую интересную деталь, что оба поэта были «бессеребряниками» и помогали студентам, «давали им деньги». ⁴⁴

Важное место в мемуарах Бабовича отведено традиционным связям между Россией и южными славянами, где особая роль принадлежит выдающемуся поэту и мыслителю владыке Черногории П. П. Негошу. Во время посещения Александро-Невской Лавры Бабович пытался представить

42 Там же. Т. 2. С. 278.

43 Там же. Т. 2. С. 375.

44 Там же. Т. 2. С. 294.

состояние Негоша, который был здесь за полтора века до него. «Я представлял себе, что великий и грустный владыка мог чувствовать. Лавра занимает большее пространство, чем все его Цетине!... Как же он чувствовал себя посреди этих далей и широт, в могучей державе, в блеске столицы самой большой империи? Он, из нищей страны, маленькой, с непризнанными границами, независимость и жизнь которой постоянно в опасности. Виделся ему монастырь Черноевичей – символ черногорской судьбы: спиной прислоненный к скале, а грудью повернутый к ровному полю, откуда приходят набеги турецких орд... Наверное, владыка Раде дольше всего стоял перед Александром Невским. Тот был ближе всего ему по духу: великий князь, великий воин – и святой. Но прежде всего воин, который разбил тевтонцев и побил шведов. И защитил русскую землю. Представляю, как он с радостью и волнением читал текст молитвы Святому благоверному великому князю Александру Невскому...»⁴⁵

Мемуары заканчиваются размышлением над событиями недавней истории, когда социализм потерпел крах как идеология и общественное устройство. По мнению Бабовича, было бы неправильно предать все с ним связанное забвению. «При всех бесспорных ошибках и недостатках, не подлежащих оправданию, если бы не было этого социализма, мальчишка из Будимля не увидел бы факультета, он не взошел бы на кафедру как профессор университета, не писал бы книги и во сне не мог бы мечтать стать академиком, не увидел бы Москвы, и не было бы сегодняшнего дня, ... когда он с бьющимся сердцем и дрожащими от волнения руками делает запись в книге Почетных докторов Московского университета». ⁴⁶ Это точка зрения человека отнюдь не обласканного властью, исключенного в свое время из компартии, претерпевшего за свой нелегкий нрав и резкий характер немало трудностей и лишений.

Сербская документальная проза в основном сосредоточена на описании переломных событий XX века в

45 Там же. Т. 2. С. 303.

46 Там же. Т.2. С. 384.

собственной стране, она по-разному их оценивает, пытается понять их причины и значение. Среди главных, интересующих авторов вопросов – национальное самосознание, сохранение веры в достойное будущее своей родины.

Ала Г. Шешкен

„НА ПЛЕЋА МОЈА СЕ ВЕК-ВУЧЈАК БАЦИО...“: СРПСКА БИОГРАФСКА ПРОЗА ПОЧЕТКОМ XXI ВЕКА

Резиме

Аутобиографска и биографска проза заузима истакнуто место у новијој српској књижевности. Овоме жанру посветили су се важни представници националне културе. Аутори мемоара описивали су судбину народа током преломних дешавања у XX веку, некад са грађанским и патриотским патосом. Савремена аутобиографска проза преноси стваралачку атмосферу свога доба, које се може посматрати као опозиција постмодернизму.

Кључне речи: документарна литература, аутобиографска проза, мемоари, Д. Ћосић, Д. Михајловић, М. Павић, М. Капор, М. Бабовић.

Анна Арустамова
Пермский государственный
национальный исследовательский университет
Пермь, Россия

УДК 821.161.1.09 Блок А.
821.161.1.09 Ладинский А.

«НОВАЯ АМЕРИКА» В ТВОРЧЕСТВЕ А. БЛОКА И А. ЛАДИНСКОГО

В статье рассматривается художественный диалог поэтов А. Ладинского и А. Блока. На примере стихотворений «Новая Америка» А. Блока и цикла стихов «Новая Америка» А. Ладинского показано, как в творчестве поэтов серебряного века и русской эмиграции реализуются поэтические размышления о судьбе человека в XX в., о судьбе России и в целом о ходе исторического развития европейской цивилизации. Рассматриваются некоторые особенности поэтики А. Ладинского: интертекстуальность, кинематографичность и др.

Ключевые слова: «Новая Америка», А. Ладинский, А. Блок, интертекстуальность, кинематографичность

Русская культура начала XX в. демонстрировала открытость и интерес к другим культурам и к иным странам. «География» образов и аллюзий, включавшихся в произведения поэтов и писателей того времени, была чрезвычайно широка и включала в себя как Запад, так и Восток, как Север, так и Юг. На этой ментальной карте русской поэзии значительное место занимали мотивы и образы, связанные с Америкой. Тема Америки устойчива для русской поэзии 1900–1910-х гг. и присутствует в творчестве А. А. Блока, О. Э. Мандельштама, Н. С. Г. умилова и целого ряда других авторов. Однако ситуация трагического культурного разрыва, обусловленная событиями революции 1917 г. и гражданской войны, привела к тому, что в изгнании оказались многие выдающиеся и начинающие свой творческий путь писатели и поэты. Они сохраняли в своем творчестве традиции русской

культуры и «унесли» с собой на чужбину тот круг мотивов и образов, вопросов и тем, которые разрабатывали, находясь в России. Атмосферу русского серебряного века восприняло и поколение поэтов, чье творчество началось и состоялось в эмиграции. Этим объясняются образные и мотивные, вплоть до заглавия, переключки в произведениях поэтов серебряного века и поэтов первой волны эмиграции. Именно они и станут предметом исследования в данной работе.

Так, в 1913 г. в России А. Блок пишет стихотворение «Новая Америка», а в 1936 г. во Франции поэт-эмигрант А. Ладинский публикует небольшой цикл из трех стихотворений под тем же названием «Новая Америка». В этих произведениях и тот, и другой поэты задумываются о будущем России и прогнозируют его. Как могли появиться стихотворения с идентичным названием, разделенные временем (более чем двумя десятилетиями), пространством (Петербург-Париж), написанные в две разные эпохи – до и после революции? Почему именно образ Америки возникает в обоих текстах, в том числе и в заголовке, какую семантику в себе несет образ Новой Америки у Блока и Ладинского?

Стихотворение Блока достаточно хорошо изучено исследователями русского символизма. Оно рассматривается в контексте поэтических интуиций Блока о прошлом и будущем России, отношения поэта к прогрессу (Л. Колобаева 2000), с точки зрения воплощения в творчестве Блока темы обновления России (Ч. Ругл 1976), магистральной для его поэзии темы пути (Д. Максимов 1981), как аллегорическое понимание Евхаристии (А. Марков 2015). Однако, говоря о «Новой Америке», нужно упомянуть об одной тенденции восприятия и изображения Америки в русской литературе XIX в., в которую укладывается стихотворение Блока и затем цикл Ладинского.

В литературе последней трети XIX в. некоторые явления русской жизни соотносятся с явлениями американской действительности, получают американские названия, ставшие знаковыми. Результатом этого становится метафоризация и метонимизация как сюжетный прием и как принцип создания заголовков произведений. Сопоставление, соположение и сближение двух стран становятся не только предметом

размышлений писателей и публицистов, как это было на протяжении всего XIX в., но и декларируются самим заглавием.

К примеру, в 1897 г. в «Историческом Вестнике» печатались очерки «Заокеанская Русь» Е. Н. Матросова и «Америка в России» В. И. Немировича-Данченко. Первый цикл очерков посвящен анализу религиозной, социальной жизни в США выходцев из славянских земель. Второй же цикл зеркально показывает проникновение американских черт на русскую почву. В. И. Немирович-Данченко рисует разумную предприимчивость промышленника Мальцева, который обустроил заводы на американский манер, что привело к повышению их эффективности, лучшему по сравнению с другими положению рабочих, значительно более серьезной технической оснащенности (Немирович-Данченко 1882). Тот же Немирович-Данченко в очерках, описывавших его путешествие по Каме и Уралу (отдельными изданиями очерки были выпущены в 1890 и 1904 гг.) размышляет о богатом потенциале уральской земли и сравнивает Урал и Калифорнию, сближает их по богатству природных ресурсов и скорости развития. Можно сказать, что на рубеже веков сложилась традиция писать о техническом (в первую очередь) и социальном развитии России, используя параллели с США.

В «Новой Америке» Блок движется в общем русле указанной традиции. Как указывает Ч. Ругл, поэт, используя рождественскую символику, противопоставляет Россию нынешнюю и будущую, аграрную и промышленную (Ругл 1976). Не случайно в этом смысле обращение к образу Рождества в сильной позиции в стихотворении – в начальных и финальных строках: «Праздник радостный, праздник великий, Да звезда из-за туч не видна» (Блок 1980 : 198) и «Уголь стонет, и соль забелелась, И железная воеет руда... То над степью пустой загорелась Мне Америки новой звезда!» (Блок 1980 : 200). Именно на этом пути – отличном от старой Америки – родится новая Россия.

Можно увидеть в стихотворении Блока косвенную отсылку к работе А. И. Герцена «С того берега», в которой высказывается критика Америки как улучшенного извода европейской цивилизации: «Куда бежать? Где эта новая

Пенсильвания, готовая... – Для старых построек из нового кирпича. Вильям Пенн вез с собою старый мир на новую почву; Северная Америка – исправленное издание прежнего текста, не более» (Герцен 1955 : 256). Глава «Consolatio» завершается диалогом героев: «– Я поеду в Америку. – Там очень скучно. – Это правда...» (там же : 106).

Блоковская поэтическая интуиция провидит, однако, иное будущее. В стихотворении «Новая Америка» образ России-«невесты» строится на ряде характерных для Блока исторических и культурных ассоциаций (Россия – Русь, Богомолье, «московский платочек цветной»), неоднократного указания на пустое пространство, продуваемого ветрами, и антитез: «Путь степной – без конца, без исхода, Степь да ветер, да ветер – И вдруг Многоярусный корпус завода, Города из рабочих лачуг...». Организация пространства в стихотворении несет в себе аллюзию на Вступление к «Медному всаднику» А. С. Пушкина. Рождение новой России Блока подобно чудесному рождению Петербурга, то есть новой России Петра I. В «Медном Всаднике» там, где «прежде финский рыболов, Печальный пасынок природы, Один у низких берегов Бросал в неведомые воды Свой ветхий невод», теперь «Громады стройные теснятся Дворцов и башен...» (Пушкин 1977 : 274–275). В стихотворении Блока в пустоте степи вырастают («вдруг») новые заводы, «лачуги» рабочих, строятся новые шахты. Вместо «убогой финской Руси» (ср. пушкинское: «приют убогого чухонца», «где прежде финский рыболов...») возникает картина развитого индустриального края.

В этом стихотворении поэт указывает на двойственный лик России, диалектическое единство старого и нового: «Ты все та, что была, и не та, Новым ты обернулась мне ликом...» (Блок 1980 : 200). Особый путь России-невесты, по Блоку, заключается в индустриальном развитии, но не одномерном, а мистически освященном: «Черный уголь – подземный мессия, Черный уголь – Здесь царь и жених» (там же). Время в стихотворении разворачивается от прошлого к будущему, но стоит обратить внимание на поэтический синтез, нашедший выражение в композиции лирического сюжета. Прошлое (историческое) отделено от настоящего и будущего

пространственно – рекой. Строфа, в которой появляется образ реки, отделяющей Россию историческую, вековую, от России индустриальной, находится строго в центре стихотворения (до нее располагаются 7 строф, и после нее – 7 строф). Однако в финале стихотворения происходит синтез: поэт пишет о нераздельности той и другой России, о ее двух неразрывных сторонах. И только благодаря этому синтезу становится возможным появление не старого извода цивилизации Нового света, а подлинно нового пути России, надежда на воплощение чаемого будущего – динамично развивающейся и процветающей стране.

Спустя двадцать три года в Париже А.Ладинский выпустил цикл из трех стихотворений «Новая Америка», в свою очередь вошедший в сборник «Пять чувств» (1938 г.). Безусловно, Ладинский знал о существовании стихотворения «Новая Америка» Блока. Более того, Блок был одним из его любимых поэтов. Блок становится даже персонажем лирики Ладинского («На зимнем окошке у Блока Хрустальная роза цвела» – Ладинский 2008 : 234); в стихотворениях парижского поэта появляются узнаваемые образы и мотивы блоковской поэзии, воспроизводится и переосмысливается созданная петербургским поэтом картина слома эпох, взвихренной России. Блоковские аллюзии в поэзии Ладинского указывают на то, что поэта-эмигранта интересует ситуация слома эпох, момент исторической катастрофы (см. «Так солнце стояло над Римом», «Пустых сердец прохлада», «Зима» и другие стихотворения), но и – размышления о будущем.

Так, в стихотворении «Так солнце стояло над Римом...» центральным является мотив гибнущего мира. Темой первой части стихотворения становится гибель римской цивилизации перед лицом варварского нашествия. Во второй части произведения по принципу соположения изображена Россия, и Россия блоковская, уходящая: «Жил Блок среди нас. На морозе Трещали костры на углах, И стыли хрустальные слезы На зимних прекрасных глазах. Жил Блок среди нас. И, вздыхая, Валился в Сугроб человек, И падал, и падал из рая На русские домики снег» (Ладинский 2008 : 84). Мотивы невозможности удержать, сохранить эту эпоху пронизывают

«блоковские» стихи Ладинского (например, в стихотворении «Пустых сердец прохлада»). Ускользает, по Ладинскому, целый мир, но это переживание проникнуто элегическим настроением, личным, персональным переживанием исторического слома поэта, чья судьба попала в колесо истории. Поэт пишет от лица своего поколения, пережившего революцию и ее последствия. Для Ладинского Блок – символ предреволюционной России: «А Блок? В стране сияний уже не видно Вас Сквозь лес воспоминаний, Статеек и прикрас. Никак нельзя руками Дыханье удержать. Никак нельзя... Мы сами Не в силах устоять» (Ладинский 2008 : 121).

Можно сказать, что Ладинский вступает в диалог с Блоком, размышляя о судьбе России и его поколения, о чуткости поэтической интуиции петербургского поэта. Этот диалог продолжается и в цикле «Новая Америка, включенном в сборник «Пять чувств». Заметим, что обращение в одном цикле и к Америке, и к России, – скорее исключение для литературы европейской эмиграции. Тем важнее оно кажется в поэтическом мире Ладинского.

Этот цикл из трех стихотворений следует сразу за стихотворением, открывающим весь сборник. В заглавном произведении сборника задаются его интонация и лейтмотив – путь, движение, в котором находится не только человек, но и современный ему мир. Не домосед, а странствователь, не оседлость, а дорога – такова судьба человека («Не дом, на кладбище похожий, А палка, легкое пальто И в чемодане желтой кожи Веселое хозяйство то» – Ладинский 2008 : 131). Цикл «Новая Америка» состоит из трех стихотворений, представляющих взгляд в прошлое, настоящее и будущее и объединенных мотивами пути и исторического движения. Драматичное рождение нового мира и открытие новой земли – так можно было бы определить тему этих стихов.

В первом стихотворении показан путь пуритан в Америку. Поэта интересует драматичный момент плавания на корабле в новую землю, в Новый свет, ассоциируемый в тексте с новым Израилем. Ладинский обращается к устойчивому сюжету пересечения океана как состоянию переходности – от старого мира к новому, более справедливому.

Плавание пуритан ассоциируется с исходом евреев и чаянием нового Израиля, нового Сиона. Ладинский щедро использует в этом тексте библейские аллюзии. Библейская образность, интонация направлены на создание эсхатологической картины мира: «Объята вселенная страшным и дивным пожаром, Все громче органы ревут и псалмы пуритан, Все ближе Сион – с каждым новым небесным ударом, Качается, как Немезиды весы, океан» (Ладинский 2008 : 132). Град божий (Сион), град на холме – эти устойчивые ассоциации с Америкой появляются имплицитно и в стихотворении Ладинского, посвященного пути первых пилигримов в США. Стихотворение строится на образах огня («вздувается парус дыханьем из огненной пасти», «а грешник – в геенне», «уже он в кипящей геенне»), пучины, сюжетизирующейся метафоры «жизнь – море», сравнениях корабля-каравеллы с Ноевым ковчегом, корабля с вертоградом. Драматизм сюжета обновления мира усиливается оксюморонами: поэт предугадывает наступление «прекрасной И страшной эпохи», вселенная объята «страшным И дивным пожаром».

Творчество Ладинского характеризуется интертекстуальностью, и в этом стихотворении в образе корабля и мотива пути можно усмотреть аллюзии на поэзию К.Д. Бальмонта и Н. С. Гумилева. Корабль-вертоград отсылает к общему строю лирики Бальмонта, для которого образ корабля является одним из важнейших, и в частности, к сборнику «Зеленый Вертоград» (1909 г.), в котором заглавным стихотворением является «Кормщик», а образ корабля становится центральным. Как отмечает Н. А. Молчанова, Бальмонт трансформирует характерный для духовных стихов образ церкви как корабля в романтически-теософский образ (Молчанова 2006). Пространство стихотворения Бальмонта также расширяется до всей земли: «– Кто ты? – Кормщик корабля. – Где корабль твой? – Вся Земля. – Верный руль твой? – В сердце, здесь. – Сине Море? – Разум весь» (Бальмонт 1911 : 9).

В стихотворении Ладинского, присутствует и аллюзия на мотив пути корабля как окончательного расставания с прошедшим, встречающийся в поэзии Гумилева: «Что ж, обратиться нам вспять, Вспять повернуть корабли, Чтобы опять испытать

Древнюю скудость земли? Нет, ни за что, ни за что! Значит, настала пора...» (Н. Гумилев «В пути»). Интертекстуальность усиливает эсхатологическую интенцию стихотворения парижского поэта: Ладинский, как Гумилев и Бальмонт, сближает семантику концептов жизни (обретение новой жизни в новом краю) и смерти: «...в час торжества невозможно никак позабыть, Как были заплаканы эти глаза голубые, как голос взывал из пучин о желании жить» (Ладинский 2008 : 132). Так сюжет о пуританах, навсегда покинувших Европу, становится в первом стихотворении цикла «Новая Америка» начальной страницей истории Новой Америки, расширяясь одновременно до картины рождения нового мира.

Второе стихотворение цикла «Новая Америка» строится на интонационном контрасте. Оно погружено в реальность сегодняшнего дня. Во втором тексте густо представлены современные реалии: чернильница, чемоданы, дымный вокзал, багажные тележки, стрелки вокзальных часов. Читатель погружается в предотъездную суету вокзалов и поездов. Если в первом стихотворении сюжетом было открытие нового мира в пространстве, то во втором – не только в пространстве, но и во времени. «Мир снова, как палуба в черном густом океане. Под грохот ночных типографских свинцовых страстей Над пальмами солнце восходит, поют пуритане...» (там же). Это та же Америка, но в иное время, в эпоху рождения «нового мучительного века», а в первом варианте рассматриваемого стихотворения – «неслыханного века». Прошлое и настоящее при этом связываются мотивом скитальчества. Как и пуритане, в свое время навсегда оставившие Европу ради нового, справедливого мира, современник поэта – человек скитающийся, оставляющий навсегда свое жилище. «Что мы покидаем навеки? Немного. Жилище, чернильницу, несколько книг» (там же). Во втором стихотворении возникает персональная история человека нового века, и читатель понимает, что это «мы» включает и лирическое я поэта, переключаясь с первым, заглавным, стихотворением всего сборника. В тексте сопрягается история Новой Америки и судьба эмигрантов, в том числе и судьба поэта. Не случайно корабельные снасти, упоминаемые в первом стихотворении, во втором трансформируются в «лирные снасти».

Ладинский композиционно обрамляет лирическое переживание скитальчества современного человека обращением к страницам истории США в первой и последней строках стихотворения. Вновь взгляд поэта фокусируется на драматическом сюжете заселения пилигримами американской земли. Заключительные строки стихотворения «И в хлопанье крыльев орлиных, и в пенье Рождается новый мучительный век...» могут быть прочитаны как реминисценция из «Песни о Гайавате» Лонгфелло: «И начался бой смертельный Меж Скалистыми Горами! Сам Орел Войны могучий На гнезде поднялся с криком, С резким криком сел на скалы, Хлопал крыльями над ними...» (Бунин 1987 : 450). В данном эпизоде поэмы речь идет о битве Гайаваты с отцом Мэджеквисом (что могло бы быть прочитано в контексте поэзии Ладинского как гибель старого и рождение нового мира и как отпадение детей от родителей, а нового Света – от Старого).

Однако более важным кажется то, что и сама поэма Лонгфелло завершается прибытием в Америку, на землю индейцев, кораблей белых людей, пилигримов. Причем и у Лонгфелло, и у Ладинского в цикле «Новая Америка» подчеркивается черный цвет одежд пришельцев и – контрастно ему – белый цвет (лиц у Лонгфелло и отложного воротника у Ладинского). В результате этого события открывается следующая страница в истории Америки – утверждение европейской цивилизации на берегах Атлантики. Так с помощью кольцевой композиции и интертекстуальных связей второе стихотворение цикла Ладинского сопрягает современность и историю, личную судьбу лирического героя и судьбу западного мира, утверждая неизбежность скитальчества.

Финальное стихотворение цикла обращает взгляд поэта в будущее – в новую Россию, на новом этапе ее развития. Сопряжение России с уже современной Америкой было более отчетливо выраженным в первой редакции текста. В этой редакции вторая строфа, не вошедшая в окончательный текст, была посвящена Америке, а третья – России. Во второй строфе читаем: «Едва возникают его очертанья, Не то небоскреб, не то корабли. Над новой Америкой солнце в сияньи Восходит из зимней морозной земли» (Ладинский

2008 : 329). В третьей же строфе и далее автор показывает грандиозную картину победы технического прогресса в России, ее индустриальной мощи.

В отличие от «Новой Америки» Блока, обращенной и к прошлому, и к будущему России, Ладинский рисует картину будущего. Поэт еще в большей степени, чем Блок, детализирует сходство между Россией и США (в первом варианте стихотворения это сходство было особенно сильно акцентировано): небоскребы, зимняя морозная земля. В окончательном варианте стихотворения поэт показывает мощную картину технического прогресса России: от Архангельска до Владивостока несутся экспрессы, страну покрывает сеть железных дорог. Посредством цепи гипербол Ладинский пишет об изобилии запасов, наступлении эры аэроплавания, пароходства, железнодорожного транспорта.

В обоих стихотворениях надежда на будущее техническое развитие страны выражена схожими поэтическими деталями (фабричные трубы, зимний пейзаж). Однако Ладинский иначе ставит проблему, уже в первой строке используя обращение «мечтатель»: «Мечтатель, представь себе нефтепроводы, Лет аэропланов и бремя трудов...» (Ладинский 2008 : 133). Картина грандиозного прогресса и процветания страны входит в противоречие с судьбой поэта (мечтателя). В отличие от Блока, сосредоточившего поэтическую мысль на судьбе России, Ладинский актуализирует романтический конфликт: поэт – прагматичное общество, в котором поэт оказывается не у дел. Этот конфликт является одним из важнейших в лирике поэта-эмигранта. Как заметил В.Ф.Ходасевич в отклике на сборник «Пять чувств», опубликованном в газете «Возрождение» от 23 декабря 1938 г., поэзия Ладинского проникнута «бесприютностью поэта и его Музы во внешнем мире. Ладинский ищет приюта в истории, но и там находит он бури и катастрофы – прообразы тех, которые обрушились на него и на его Музу» (цит. по: Ладинский 2008 : 323). Прогресс связан с гибелью поэта, его одиночеством. Ладинский, переживший Блока, вопрошает из середины 30-х гг., осмысляя чаяния более раннего времени. «Ты будешь такой – Вавилоном, Пальмирой иль Римом! Хотим мы того или нет. Ты будешь прославлена

музыкой, лирой, Но будешь ли раем?» (Ладинский 2008 : 133). И ответ на этот вопрос оказывается отрицательным.

Таким образом, стихотворная трилогия позволяет Ладинскому нарисовать картину рождения новой, пури-танской, Америки и затем соотнести обе страны – Россию и США – в размышлениях об индустриальном будущем. Однако поэт-эмигрант осложняет лирический сюжет цикла лейтмотивом скитальчества, утраты родных берегов, а также романтическим конфликтом поэта и индустриального века. Блок писал в статье «Памяти Августа Стринберга»: «Явно обновляются пути человечества; новый век, он действительно – новый век...» (Блок 1982 : 177). Ладинский отзывается на размышления Блока о путях нового века циклом «Новая Америка», показывая, что и в новом веке человек обречен на скитание и трагический разлад со временем; в прекрасном индустриальном будущем не найдется места поэзии. Эти размышления Ладинского найдут законченную формулировку в другом стихотворении цикла «Пять чувств» («Роман»), как бы подводя итог теме: «Меняет голоса эпоха. А легкомысленный поэт? Наверное, он кончит плохо Среди своих житейских бед. И прочитав о том в газете, Твой муж, солидный человек, Вздохнет и скажет о поэте: – Стихи в американский век... » (Ладинский 2008 :145).

Список литературы:

- Бальмонт К. Д.* Полное собрание стихов. Т. 8. Спб.: «Скорпион», 1911.
- Блок А. А.* Собрание сочинений в 6 томах. Т. 2. Л.: «Художественная литература», 1980.
- Блок А. А.* Собрание сочинений в 6 томах. Т. 4. Л.: «Художественная литература», 1982.
- Бунин И. А.* Собрание сочинений в 6 томах. Т. 1. М.: «Художественная литература», 1987.
- Герцен А. И.* Полное собрание сочинений в 30 томах. Том 6. М.: «Наука», 1955.
- Колобаева Л. А.* Русский символизм. М.: МГУ, 2000.
- Ладинский А. П.* Собрание стихотворений М.: «Русский путь», 2008.
- Максимов Д.Е.* Поэзия и проза Александра Блока. Л.: «Советский писатель», 1981.

- Марков А. В. Теоретико-литературные итоги первых пятнадцати лет XXI века. SVMMMVLA DE LITTERIS. Б.м. «Издательские решения», 2015.
- Молчанова Н. А. Трансформация сектантских песнопений в книге К.Д.Бальмонта «Зеленый вертоград» // Афанасьевский сборник. Материалы и исследования. Выпуск IV. Народная культура и проблемы ее изучения. Сборник статей / Материалы научной региональной конференции 2004 г. – Воронежский государственный университет, 2006. – [URL] http://folk.phil.vsu.ru/publ/sborniki/afanasiev_sb4/molchanova.pdf (дата обращения 10.10.2015).
- Немирович-Данченко В. И. Америка в России // Русская мысль. – 1882. – № 1. С. 318-355; № 2. С. 268-301; № 4. С. 115-146; № 8. С. 85–113; № 10. С. 73-109; № 12. С. 219–236.
- Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в 10 томах. Т. 4. Л.: «Наука», 1977.
- Rougle Ch. Three Russians Consider America. America in the Works of Maksim Gorkij, Aleksandr Blok and Vladimir Majakovskij. Stockholm, 1976.

Анна Арустамова

„НОВА АМЕРИКА“ У СТВАРАЛАШТВУ А. БЛОКА И А. ЛАДИНСКОГ

Резиме

На примеру поетских радова А. Блока и А. Ладинског, насловљеним „Нова Америка“ представљена су размишљања о судбини човека двадесетог века, о судбини Русије и развоју европске цивилизације, нарочито кроз особине интертекстуалности и кинематографичности.

Кључне речи: „Нова Америка“, А. Ладински А. Блок, интертекстуалност, кинематографичност

Весна З. Дицков
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

УДК 821.134(7/8).09 Кортасар Х.

НАРАТИВНА ПРОЗА ХУЛИЈА КОРТАСАРА

Предмет овог рада је да укаже на главне тематске слојеве и најзначајније елементе приповедачког поступка који су присутни у романима и приповеткама Хулија Кортасара, као и на иновације на идејном, техничком и стилском плану које је овај аргентински писац увео у нову хиспаноамеричку прозу и због којих се сматра једним од главних представника „бума“ новог хиспаноамеричког романа.

Кључне речи: нова хиспаноамеричка проза, Кортасар, хиспаноамерички „бум“, нови хиспаноамерички роман, хиспаноамеричка приповетка, фантастични реализам, аргентинска књижевност.

Шездесетих година прошлог века хиспаноамерички писци, захваљујући „буму“ новог хиспаноамеричког романа (*el "boom" de la nueva novela hispanoamericana*), преузимају примат на међународној књижевној сцени. Један од зачетника овог покрета, који је убрзо прерастао у ванлитерарни феномен, и, уједно, један од најзначајнијих представника нове хиспаноамеричке прозе (*la nueva narrativa hispanoamericana*), био је Хулио Кортасар (Julio Cortázar, 1914–1984), аргентински писац који се формирао под утицајем француских надреалиста, модерних хиспаноамеричких писаца и припадника аргентинске авангардне групе Флорида, класичне књижевности и фантастичног жанра.

Идејне ставове о идентитету аргентинског националног бића и суштини човекове стварности Кортасар је изражавао прво у песмама, а затим и у прозним творевинама. У том смислу, треба имати у виду да је Кортасар првих десетак година свог књижевног стваралаштва (1938–1950) посветио

искључиво поезији, те да је и касније, када се интензивно бавио прозом, наставио да пише песме све до краја живота. Објавио је драмску поему *Краљеви* (*Los reyes*, 1949) и три збирке песама: *Присутност* (*Presencia*, 1938), *Памее и меоне* (*Pameos y meones*, 1971) и *Изузев сумрака* (*Salvo el crepúsculo*, 1984). Иако је остварио значајан допринос у оквиру хиспано-америчке поставангардне поезије, Кортасар је трајно место у дијахронијском низу хиспаноамеричке књижевности, као и у сећању шире читалачке публике, стекао, пре свега, на основу својих дела из домена приповедне прозе.

Приповетке

Приповетке чине највећи део Кортасаровог књижевног опуса; варирају од веома кратких до изузетно опширних, али све, без обзира на обим, одражавају – као и Кортасарови романи – пишчев животни кредо по којем се човек налази у непрекидном процесу трагања за могућношћу сопственог, аутентичног постојања као независне јединке, док истовремено битише заробљен у хаотичном свету наметнутих, крутих правила која спутавају личну слободу делања и спречавају сагледавање неизмерног богатства разноликости појавне стварности. Склон у подједнакој мери истраживању стварног живота и проницању у недокучиве сфере имажинарног, Кортасар се у својим фикционалним творевинама определио за интерактивно приказивање реалног и фиктивног модалитета постојања.

Прва Кортасарова збирка приповедака *Бестиаријум* (*Bestiario*, 1951) обухвата циклус прича у којима се читаоци упознају са пишчевим фантастичним светом животиња и необичних, неодређених бића, запоседнутих и подстрекиваних жељама и наредбама оних „других“. Модернитет се односи не само на приповедачки поступак, већ и на обрађену тему (коегзистенција привида и стварности, маште и разума, сна и јаве), којој ће се Кортасар враћати у више наврата током свог књижевног стваралаштва.

У следећој збирци приповедака *Крај игре* (*Final del juego*, 1956), Кортасар поново сучељава свет стварности и

свет маште, враћајући читаоце у прелазно доба када се из детињства прелази у адолесценцију, односно када се из света дечијих игара улази у свет обавеза одраслих. Приповетке, премда формално груписане у три целине (означене римским бројевима), у ствари су организоване слободно (по принципу спојених судова), без одређеног заједничког параметра, што додатно подстиче читаоце на активан приступ овом књижевном штиву.

Збирка приповедака *Тајно оружје* (*Las armas secretas*, 1959) доноси модернитет у комбиновању временских и просторних равни; писац паралелно приказује догађаје из садашњости и прошлости, Париза и Буенос Ајреса, да би читаоцима омогућио што свеобухватнију перцепцију стварности. Ова новина, касније разрађена у збирци *Све ватре ватра*, довела је до корените промене хоризонта очекивања код Кортасарових савременика. Збирка *Тајно оружје* наишла је на одличан пријем публике, а по једној од прича из ове књиге – „Ђаволове слине“ (“*Las babas del diablo*”) – снимљен је играни филм (*Blow-up*, 1966).

Основна Кортасарова идеја о вишеслојности појавне стварности изражена је и у његовој збирци приповедака *Повести о хронопијима и фамама* (*Historias de cronopios y de famas*, 1962), која доноси иновације у тематици, наративном поступку и стилу. Истражујући могућности фантастично-реалистичког поступка, Кортасар је у приповеткама из ове збирке отишао корак даље од пуког трансформисања логичног поретка ствари који важи у реалном свету: креирао је сопствени свет настањен имагинарним, чудним, али доброћудним бићима која, иако измишљена, представљају сасвим одређене, стварне, психолошке типове људи и обрасце њиховог понашања. Књижевни језик којим се служи писац у овим творевинама, богат је алузијама, неологизмима, као и познатим речима којима додељује нова и необична значења.

У збирци *Све ватре ватра* (*Todos los fuegos el fuego*, 1966) налазе се приповетке које се разликују по тематици (љубав, смрт, ескапизам, путовање, рат, болест, слобода, самоћа), али их све одликује исти концизан и економичан начин грађења ликова: јунаци ових творевина постају, у условима

деловања базичних нагона, дезоријентисани и депресивни, недостају им оригиналне идеје и снажна воља да превазиђу свакодневне, прозаичне ситуације. Кортасар у овој збирци поништава темпоралне и просторне параметре и ствара ликове који – јукстапонирани – међусобно кореспондирају на различитим местима и временским равнима.

Дело *Извесни Лука* (*Un tal Lucas*, 1979) не припада ниједној прозној врсти; састоји се од кратких творевина бурлескног карактера које лавирају између прича и есеја, а поједине су чак сродне песмама у прози. Композицију овог дела чине три наративне целине: прва и трећа су посвећене главном јунаку Луки, док је друга целина у потпуности (концептуално и формално) засебна. Протагониста, пишчев алтерего, представљен је читаоцима у првом делу књиге, док се у трећем делу на сатирично-пародичан начин приказује његов однос према спољашњем свету. Средишњи део је састављен од текстова разноврсне тематике у којима долази до изражаја ауторов саркастични хумор заснован на апсурду.

Међу остале антологије Кортасарових приповедака спадају: *Октаедар* (*Octaedro*, 1974); *Неко ко се овде мува* (*Alguien que anda por ahí*, 1977); *Толико волимо Гленду* (*Queremos tanto a Glenda*, 1980); *Раскорак* (*Deshoras*, 1983); *Госпођица Кор* (*La señorita Cora*, 1993); *Друга обала* (*La otra orilla*, написана 1945, а објављена постхумно 1995).

Романи

Први објављен Кортасаров роман *Награде* (*Los premios*, 1960) пружа сатиричан поглед аутора на свет у којем живи и у којем су се одавно изгубиле праве моралне вредности, а владају површност, лажно родољубље, таштина и бирократија. Приказујући на реалистичан начин, са примесама проседеа својственог роману детекције, хетерогену групу добитника наградног путовања, аутор настоји да формира што целовитију слику аргентинског друштва; при томе, посебно је значајна улога језика којим се фиксира социјални идентитет ликова и дефинише њихова припадност одређеном друштвеном слоју. Кортасарова идеја о илузорности

вере у напредак и, уопште, спознаја непостојања сврсисходности битисања у савременом, суровом, потрошачком окружењу, дају иронично-песимистичан тон нарацији у овом делу.

Најпознатије и најреволуционарније Кортасарово дело је антироман *Школице* (*Rayuela*, 1963). У намери да се удаљи од уобичајене улоге писца која се до тада састојала у веродостојном приповедању о одређеном догађају или личности (у овом случају реч је о аргентинском интелектуалцу Орасију Оливејри [Horacio Oliveira], имигранту у космополитском Паризу), Кортасар је превазишао важеће канонске оквири и покушао да помоћу језичко-литерарног експеримента, антиципираног у роману *Награда*, створи сопствени књижевни универзум, потпуно флексибилне структуре, који ће моћи да обухвати тоталитет његовог животног искуства. Иновације на идејном, композиционом, приповедачком и стилском плану непрекидно захтевају од читаоца да буде активан конзумент, који ће – привучен неочекиваним лингвистичким изазовом – у сваком тренутку бити спреман да се, у потрази за скривеном реалношћу и естетичко-уметничким доживљајем, луцидно креће кроз сложено наративно ткиво овог метаромана у којем се на алегоричан начин говори о његовом сопственом настанку.

Егзистенцијалистичка проблематика представља средиште Кортасаровог интересовања у *Школицама*: дезинтеграција и фрустрираност човека у савременом друштву; његова усамљеност, отуђеност и немогућност комуницирања са тајанственим и недокучивим (пара)светом који га окружује; тескоба која произилази из драматичног сучељавања са ништавошћу, празнином и непоузданошћу датих животних околности; апсурдност пролазног и хаотичног овоземаљског битисања; контрадикторност и парадоксалност живота који се не може рационално објаснити научним методама; потрага за новим начином живљења који ће донети очекивано спасење и вратити човеку изгубљену аутентичност постојања. Нудећи сваком појединцу различите перспективе у изналажењу решења за сопствене егзистенцијалне проблеме, Кортасар је песимистичко осећање

безнађа и очајања, заменио универзалном жељом за вечношћу, створивши отворени роман неисцрпних филозофских, естетичких и лингвистичких могућности.

Композиција Кортасаровог романа *Школице* је, само наизглед, једноставна; ово дело се састоји од три целине са одговарајућим поднасловима: прва целина (поглавља 1–36) носи наслов *Са оне стране* (*Del lado del allá*), друга целина (поглавља 37–56) је насловљена *Са ове стране* (*Del lado del acá*) и трећа целина (поглавља 57–155) има наслов *Са других страна* (*De otros lados*). *Необавезна поглавља* (*Capítulos prescindibles*). Поред класичног (линеарног) начина читања поглавља по редоследу онако како се налазе одштампана у првом и другом делу, постоји још један, другачији приступ овом роману који нам аутор сугерише у *Унутрству за употребу* (*Tablero de dirección*). Предложени план читања је дат на почетку књиге и садржи табелу са бројевима поглавља коју читалац треба да следи приликом конзумирања дела. На тај начин је Кортасар, као крајњи резултат, понудио публици на оптативно читање један узбудљив хипертекст, чија му је колаж композиција омогућила да успостави неконвенционалан и динамичан комуникацијски однос са реципијентима.

Наративни поступак примењен у роману *Школице* изразито је разуђен, пре би се могло рећи да се ради о скупу комбинованих приповедачких проседеа (документарно-реалистичком, фантастично-реалистичком, надреалистичком, натуралистичком) у које Кортасар уводи низ новина. Његов однос према комплексној стварности изискује одступање од линеарне нарације; стога, ткиво романа чине епизоде које се надовезују без хронолошког реда, а просторне равни подлежу динамичном укрштању од Буенос Ајреса до Париза и обрнуто. С намером да онтолошки проникне у интеркултуралну стварност и њене манифестације ван појавног света, Кортасар уводи појам фигуре (*figura*), који му омогућава да практикује алтернативни начин децентрализованог приповедања. Одустајањем од класичне психолошке карактеризације ликова која генерише читалачку емпатију према појединим јунацима, превазилазе се њихове индивидуалне перспективе и успоставља се полифона

кореспонденција између протагониста у невидљивој равни искуственог. Кортасар равноправно користи приповедање у првом и трећем лицу, понекад и у истом поглављу, са осцилацијама између монолога и дијалога, који немају уобичајену функцију веродостојног подражавања реалних ситуација. У овом роману се стално смењују лирски елементи са сатиричним и хумористичним, филозофска размишљања са сликама из свакодневног живота и ониричким перцепцијама. Такође, долази до изражаја интертекстуалност, јер Кортасар радо комбинује одломке из дела других (европских и хиспаноамеричких) писаца, стихове преузете из популарних француских шансона и америчких џез песама, као и цитате из новинских чланака, извештаја, критика концерата, разних упутстава.

Роман *Школице* доноси модернитет и на стилском плану. Значењска полифоновост овог дела огледа се почев од самог наслова до унутрашње организације наративног текста. Именицу „школице“ која читаоца подсећа не само на омиљену дечју игру, већ и на мистичне будистичке лавиринте, Кортасар је симболично употребио да би указао на постојање различитих духовних етапа у човековом настојању да се оствари као аутентична и слободна јединка. У овом роману се често срећу синестезије и метафоре, које по својим фантастичним и магичним конотацијама најбоље рефлектују пишчеву егзистенцијалистичку субјективност. Бројна Кортасарова језичка експериментисања (фонетска, морфолошка, синтаксичка и ортографска), која су веома распрострањена у *Школицама*, могу заиста да изненаде и зачуде читаоца, наговештавајући озбиљну могућност постојања једне сасвим другачије, самосвојне визије света. Знакови интерпункције се повремено у потпуности изостављају (сјајан пример је страница у оквиру 66. поглавља која је у целости посвећена једној јединој реченици написаној без иједног зареза и тачке) или се употребљавају крајње неконвенционално (одвајање речи цртицама). Писац често ствара нове речи фузијом претходно поменутих речи у тексту или мења редослед слова унутар једне речи.

Кортасарово дело *Школице* је интензитетом свог модернитета поставило нова мерила у књижевном сагледавању

свакодневне стварности и, на тај начин, битно је утицало на формирање укуса читавих генерација читалаца и писаца (не само) у Хиспанској Америци током друге половине XX столећа.

Роман 62. *Модел за састављање* (62. *Modelo para armar*, 1968) је настао на основу 62. поглавља Кортасаровог романа *Школице* у којем писац разрађује концепт *фигуре*. Места (Париз, Лондон, Беч) на којима се радња паралелно одвија, као и ликови, међу којима се ниједан не истиче на позицији главног јунака, смењују се изненада (као и језици – шпански, француски, енглески), понекада на истој страници књиге. Стварност се приказује у парцијалним и апстрактним сликама, које су растерећене тривијалности и површности, али и кохерентности. Језик стилски одражава Кортасарову вештину комбиновања успомена и постојећих околности у функцији сагледавања суштине људске егзистенције. На појединим страницама прозни текст прелази у слободан стих. Због изузетно слободне метафизичко-естетичке концепције, овај роман залази у сферу херметичности, те изискује од читалаца посебан интелектуални напор и представља отворен изазов за критичка тумачења.

У роману *Мануелова књига* (*Libro de Manuel*, 1973), који говори о политичко-борбеној активности групе хиспаноамеричких револуционара у Паризу, Кортасар пласира своју омиљену идеју о могућности постојања сасвим слободног човека, који егзистира ван укорцењених табуа, уврежених предрасуда и општеважећих друштвених законитости. Уметање бројних новинских вести о насиљу почињеном у Латинској Америци у наративно ткиво, има за последицу мозаичку композицију дела. Овај роман, проткан сатиром и хумором, наишао је на веома повољну реакцију публике, нарочито у Француској, где је проглашен (1973) за најбоље страно дело, доневши своме творцу престижну Медичи књижевну награду.

Остали Кортасарови романи штампани су после његове смрти: *Divertimento* (написан 1949. године, објављен 1986. године); *Испит* (*El examen*, написан 1950. године, објављен 1986. године); *Дневник Андреса Фаве* (*Diario de Andrés*

Fava, поглавље из романа *Испит*, написано 1950. године, објављено 1986. године).

Кортасарова поетика подразумева увођење низа иновација на плану тематике, наративне технике и форме. Примењујући првенствено фантастично-реалистички приповедачки поступак, са упливом мешавине елемената документарно-реалистичког и надреалистичког проседеа, Кортасар обрађује најразличитије теме локалног и универзалног карактера, везане како за урбану средину и аргентинско поднебље, тако и за метафизичка размишљања о бесциљности овоземаљског битисања, неизбежности самоће, постојању двојника, реинкарнацији, парапсихолошким искуствима, опсесијама, сновима, неуротичним и ониричким стањима. Иако Кортасар радо умеће многе елементе ирационалног и натприродног у наративно ткиво својих творевина, он никада у потпуности не напушта главну осу конкретне стварности, те тако необјашњиве догађаје смешта у наизглед стварне околности и, при томе, одступа од уобичајеног схватања просторних и временских параметара, које замењује субјективним доживљајем њихових реплика у прошлости, садашњости и будућности, а ликови доживљавају разне трансформације, удвајају се и поништавају. Језик код Кортасара има двоструку функцију: представља најпогоднији полигон за интелектуалне вежбе и уметничко експериментисање (стварање бројних неологизама), а често се користи и као помоћно средство у објективацији стварности (употреба морфолошких облика карактеристичних за аргентински говор).

Наративна проза Хулија Кортасара, посебно његов роман *Школице*, заједно са романима *Град и пси* (*La ciudad y los perros*, 1962) Марија Варгас Љосе (Mario Vargas Llosa), *Смрт Артемија Круса* (*La muerte de Artemio Cruz*, 1962) Карлоса Фуентеса (Carlos Fuentes) и *Сто година самоће* (*Cien años de soledad*, 1967) Габријела Гарсија Маркеса, чини идејно језгро хиспаноамеричког „бума“ који је отворио нове перспективе не само на књижевном, већ и на ширем,

културолошком плану, одигравши кључну улогу у еманципацији хиспаноамеричког идентитета у односу на, до тада доминантне, европске и северноамеричке узоре.

Литература:

- Aronne Amestoy, Lydia, *Cortázar y la novela mándala*, Buenos Aires, Fernando García Cambeiro, 1972.
- Cédola, Estela, *Julio Cortázar: El escritor y sus contextos*, Buenos Aires, Edicial, 1994.
- Genover, Kathlen, *Claves de una novelística existencial (en "Rayuela" de Cortázar)*, Madrid, Playor, 1973.
- Mac Adam, Alfred, *El individuo y el otro: crítica a los cuentos de Cortázar*, Buenos Aires, Librería, 1971.
- Павловић-Самуровић, Љиљана, *Лексикон хиспаноамеричке књижевности*, Београд,
- Савремена администрација, 1993, 538–548.
- Standish, Peter, *Understanding Julio Cortázar*, Columbia, University of South Carolina Press, 2001.
- Yurkievich, Saúl, *Julio Cortázar*, Madrid, Anaya-Mario Muchnik, 1994.

Vesna Dickov

LA PROSA NARRATIVA DE JULIO CORTÁZAR

Resumen

Las obras narrativas de Julio Cortázar, tanto las novelas como los cuentos, reflejan sus ideas sobre la identidad del ser nacional argentino y de la esencia de la realidad humana, o sea su credo de que el hombre se halla en un proceso perpetuo de búsqueda de las posibilidades de realizar la existencia auténtica de un individuo independiente, cuya vida cotidiana transcurre en un mundo caótico ordenado por reglas rígidas que obstaculizan

su libertad personal e inhabilitan su percepción de las diversas apariencias de la realidad en toda su riqueza infinita. La poética de Cortázar, concebida en el espíritu de la estética del neobarroco, comprende la introducción de varias innovaciones en los temas, la técnica narrativa y la forma. Aplicando, sobre todo, el procedimiento narrativo del realismo fantástico, combinado con los elementos de las técnicas del realismo documental y del surrealismo, Cortázar elabora toda clase de temas diversos, locales y universales, relacionados con el medio urbano argentino, como los temas metafísicos sobre la inutilidad de la existencia terrenal del hombre, la soledad inevitable, el doble, la reencarnación, las experiencias sobrenaturales, las obsesiones, los sueños y los estados neuróticos y oníricos.

Vesna Dickov

NARRATIVE PROSE OF JULIO CORTÁZAR

Summary

The subject of this paper is to emphasize the main thematic layers and the most important elements of the narrative process that are present in the novels and short stories of Julio Cortázar, as well as the innovations in the conceptual, technical and stylistic plan that this Argentine writer introduced into new Latin American prose and why he is considered one of the main representatives of the “boom” of the new Latin American novel.

Keywords: new Latin American prose, Cortázar, Latin American “boom”, new Latin American novel, Latin American short story, fantastic realism, Argentine literature.

ANALOGICAL THINKING
AND FAIRY TALE PATTERNS – TOWARDS POSSIBLE
HISTORY OF A FORMULAIC IMAGE.

As stylistical traits of beauty in fairy tales, metallic and golden lustre and its comparison with sun, moon and stars are already indicated by scholars. Serbian fairy-tale matches with this European model. Beauty of human form is mostly limited on face and hair. On the other hand, body as a whole is being mentioned mostly as mutilated. This type of beauty can be seen in the past (Basile, Mm d' Aulnoy, even antic Greek romance of Haritonos). According to some theories, fairy-tale beauty originates from Oriental sources and shows the supernatural origin of the heroine. In Serbian material there are mythical parallels in folk beliefs about fairies, whose appearance is described in same terms as that of fairy-tale figures (golden hair, e.g.). The connection among gold, sun and royal position comes from analogous thinking; this correspondance among planets, metals, social role and part of the body, established in the cultures of old, confirms magical way of thinking in fairy tales.

Key words: fairy-tale, analogous thinking, image

In this paper we will first try to remind ourselves of the presentation of beauty and its function in fairy tales; then to point to its analogies with the living beliefs and to diachronic perspective, as well as to a possible origin of such a presentation; finally, we will envisage the place of beauty in the fairy-tale genre.

We will repeat observations about the presentation of beauty in fairy tales, drawing mostly on Max Lüthi¹ (along with some of our observations regarding the Serbian material).

1 Max Lüthi, *Das Volksmärchen als Dichtung. Ästhetik und Anthropologie*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1990, p. 11–52.

The presentation of beauty is defined by the style of a fairy tale, which means that it can be considered a genre property. Special emphasis is put on the shine, the metallic shine, golden and artificial. There are also comparisons with the celestial bodies, mostly with the Sun, but with stars and the Moon as well. In this way beauty assumes a cosmic character. It is frequently pointed out that the heroine is the most beautiful in the world. Such figurative presentation of beauty also serves to express spiritual qualities, good is presented as beautiful. In this stylistic feature Lüthi even looks for a certain philosophy of a fairy tale, pointing out that numinous, which is in essence absent from a fairy tale, appears through “translation”, i. e. through the importance of beauty. Beautiful is a reflection of the transcendent, and it is in its presentation that a certain religiosity of a fairy tale is felt. On the other hand, beauty is abstract. “Beauty itself is not presented, but its impact is”² – e. g. the prince faints on seeing the beauty, everyone is amazed when she shows up.³

In such presentation of beauty the Serbian fairy tale coincides with the European fairy-tale canon. This testifies to the domination of the genre over the regional peculiarities. For instance, with the type of kind and unkind girls (AaTh 403, 480), which is present both in local and European varieties, beauty is associated with a miraculous gift: pearls are shed from the eyes and roses from the mouth; the description is characteristic not only of the genre but of this type of tale especially. Celestial bodies in Serbian fairy tales also occur as the marks on the body in the form of the Sun, and sometimes in the form of stars and the Moon. The star on the forehead marks a heroine as unique, leading, for instance, to her father’s incestuous intentions; the prince marries her just because of the promise of giving birth to the children with the golden star.⁴ Golden hair occurs a bit more often.⁵

2 Max Lüthi, *Ibidem*, p. 14.

3 This type of the beauty may be derived from the Mediterranean tradition: “Die *Schöne der Welt* ist eine mediterrane Märchenfigur, auf der Schnittstelle zwischen Orient und Europa, antikischen Mythos und neuzeitlichem Volksmärchen, Ulf Diederichs, *Who’s who im Märchen*, München, dtv, 1996, p. 301:

4 Different examples from Serbian fairy-tales: V 23, VD 8, 10, 11, 16, Č1 35, 63, 64

5 Some papers even suggest that in Slavic oral traditions the star on the forehead is more frequent than the golden hair: Ulf Diederichs, *Op.cit.*, p. 25

In essence, gold is symbolical, not material.⁶ In one fairy tale from the littoral area⁷ a beauty sells her golden hair – transforming the symbolical meaning into the literal. But even here, the prince, seeing that the golden hair is for sale, guesses at once that it is his love – which implies that she is unique in the world.

Sometimes, when attention is paid to the intimations of the actual appearance, they are associated not with the whole body but with the face and hair. (There is also the type of tale where the princess shows parts of her body to the swine-herd, but they are on the verge of a novella, showing the trickery of the hero; within the South-Slav material some of these tales are derived from the Muslim environment, and the oriental stories are more inclined both to detail and eroticism; a possible ritual origin of the motif should be left apart). In all these cases the particularisation of the body is obvious, only the part which is the shine bearer is singled out.

The same procedures are used in presenting ugliness. In the same way as the ugly is associated with dark and evil, a more detailed mention of ugliness is associated with one part of the body. For instance, the male hero is typified as either hairless, beardless, or one-eyed. The experience of the complete picture of the body is spoiled, which means that ugliness needn't be represented only through darkness. Again, there is certain semantic meaning behind the picture. In oriental fairy tales baldness denotes the belonging to the lower strata of society⁸, or it marks someone who has been afflicted by scab.⁹ It is similar with beardlessness in the Mediterranean and the Balkans, where it is associated with eunuchs, who are traditionally negative in folklore as petty schemers.¹⁰

6 Heda Jason, *Whom Does God Favour: The Wicked or the Righteous? The Reward- and- Punishment Fairy Tale*, FF Communications 240, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia, 1988, p. 41-42.

7 VD 16

8 Waldemar Liungman, *Die Schwedische Volksmärchen. Herkunft und Geschichte*, Berlin, Akademie-Verlag, 1961, p. 61. Propp considers baldness as mark of initiation ritual: Vladimir J. Propp, *Historijski korijeni bajke, (Historical Roots of Fairy-Tale)*, Sarajevo, Svjetlost, 1990, p. 211.

9 Jason, Op. cit., p.125. About bald character as unpromising hero also: Eleazar M. Meletinski, *Geroi volshebnoi skazki (The Hero of the Fairy Tale)*, Moskva, Izdatel'stvo vostochnoi literaturi, 1958, p. 211-217.

10 Emmanuel Cosquin, *Cortes populaires de Lorraine* 1, Paris, 1887, p.43; Veselin Čajkanović, *Srpske narodne pripovetke*, Beograd, 1929, remark for the tale nr. 89.

Corporality of characters, apart from the face, occurs from time to time. The body is mostly in focus when it is mutilated. The eyes are not mentioned when referring to a beautiful heroine but only when they are taken out. The arms may be golden but they are cut off to a chased girl. Other parts of the body are also mentioned in connection with the acts of violence. In the same way as with the mention of beauty, in regard to the mention of the bodily completeness the focus is on one part only. The particularisation of a certain presentation is probably part of oral tradition in general (so a battle is presented through a series of minor clashes or duels both with Homer and with South-Slav epic poetry). But a body is mentioned as a whole when it is quartered, cut, or torn into pieces, when it is immersed into boiling water. Such a pattern is possible because of, essentially, uncorporeal perception of characters, because of the two-dimensional quality. (Lüthi). While some researches (M. Tatar) emphasise that such violence in the nineteenth century collections (popular editions of Perrault and Grimms) had a certain pedagogical purpose of intimidation,¹¹ we can see that even the collections not intended for children, i. e. authentically folkloral texts, contain the same pictures.

Beauty rises above the habitual stream of life, above the realistic world of physical jobs, above day labour. When in AaTh 408 the false heroine thinks that the reflection of a beauty is hers, she says: “How beautiful am I, I won’t carry water to hay-makers any more.” But the exceptional situation has a negative size as well, separation leading to danger. The beauty will not only become the prince’s wife but she will also be chased, mutilated, killed. Beauty jealousy is a typical fairy-tale motivation of the characters’ behaviour. The empress mother-in-law will hate her because she is more beautiful; Cinderella is not only a harassed daughter-in-law – the motivation for her mistreatment is the fact that she is more beautiful than the mother-in-law’s daughters.

There are also presentations of beauty which are regionally defined. In Serbian fairy tales it is the traditional folk canon, which also appears in other genres of Serbian and South-Slav verbal folklore. A girl is as slender and tall as a fir-tree, and her face is

11 Maria Tatar, *Off With Their Heads! Fairy Tales and the Culture of Childhood*, Princeton, Princeton University Press, 1992, p. 7.

as flushed and white as an apple.¹² A series of such comparisons is present in oral lyric poetry as well. Though views of this kind are determined by the collective censorship, the triad of the red, white, and black (best known through the version of Snow White by the Brothers Grimm), is of Proto-Indo-European origin. It appears in incantations, possibly deriving from the fusion of the three Indo-European functions.¹³

Especially interesting is the comparison of a beauty to a fairy.¹⁴ It is expressed by an idiom, i. e. by a canonised, established form; the meanings incorporated into an idiom are petrified. In spite of that, a supernatural origin of beauty is foreshadowed through it. The pictures expressing the international canon of beauty are also petrified, but we will speak about that later on. There is also a more vivid relationship between the belief in fairies and beauty. In beliefs fairies are also credited with yellow, golden hair, they are called goldhaired¹⁵ (in some cases even a star is mentioned but it is probably a retroactive influence of fairy tales). They are also related to gold: either as its guards (like other supernatural creatures), or at their feasts gold plates, glasses, cups are used.¹⁶ Here we easily notice the aesthetics of the shiny. It is obvious that this folklore pattern is used for everything unusual and distinguished, both for fairies and for fairy-tale characters. Such petrification of the pattern can be considered formulaic. Fairies also have distinguished hair – it is not only stressed that it is golden but also scattered, which might be interpreted as their belonging to the other world, beyond civilisation and humanity,

12 V 33

13 Bolte, Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm* 1, Leipzig, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1913, p. 461–462; Dean Miller, *The Epic Hero*, Baltimore and London, John Hopkins, 2002, p. 291–293.

14 ČI 21, 46, 81

15 Tihomir Đorđević, *Veštica i vila u našem narodnom predanju*, (*Witch and Fairy in our Folk Tradition*) Beograd, NBS, 1989, p. 59; Slobodan Zečević, *Mitska bića srpskih predanja*, (*The Mythical Beings of Serbian Tradition*) Beograd, Vuk Karadžić-Etnografski muzej, 1981, p. 43.

16 Stevan Dučić, *Pleme Kući, život i običaji*, (*Tribe Kući, Life and Customs*), Podgorica, CID, 2004, 271–272; Zoran Čiča, *Vilenica i vilenjak*, Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2004, p. 97–98; Tihomir Đorđević, *Op. cit.*, p. 59.

as belonging to nature, not to culture (in traditional, patriarchal culture the hair of the woman is covered). There are also beliefs (similar to Samson's motif) that the fairies' strength rests in the hair. This animistic belief could possibly be a signpost for the importance of the hair in fairy tales.

Waldemar Liungman thinks that the above mentioned features of beauty, like roses from the mouth and pearls from the eyes, are of oriental origin and that they reflect the supernatural origin of a beauty.¹⁷ We can expand this to the golden hair as well. For the sake of comparison, the Vedic and Homeric deities have golden hair (in the same way as Sanskrit *deva* – god is associated with the sky and shine).

If we trace back the records of fairy tales, we will easily find the same descriptions. During the seventeenth century, in the versions of Madame d'Aulnoy there is a mention of a beauty with the hair shinier than gold (*La belle aux cheveux d'or*).¹⁸ With Basile¹⁹ (1, 3) two children are like two apples of gold (an image very frequent in Serbian folk poetry). In his version Cinderella (*La gatta Cenerentola*, 1, 6) appears at the ball as beautiful as the Sun (bella come un sole). Fairies have golden hair and the moon-like face (3, 10). Only the man with golden hair and teeth can become the king's son-in-law (3, 1). (Let us mention in passing that with Basile there appears – 1, 7 – a beauty with magic hair). Naturally enough, the question of interweaving of the authentic folklore material with the poetics and stylisations of these authors and epochs stands apart; perhaps these comparisons, not motifs, can point to certain folkloral origins.

As early as in the antique Hariton's romance about Herea and Caliroe²⁰ we encounter such a description of beauty: many times it is pointed out that Caliroe is the most beautiful in the world or unique, other characters being astonished when looking at her; she appears as bright as the Sun and men fall down to

17 Liungman, *Op. cit.*, p.87.

18 Madame Leprince de Beaumont et Madame d' Aulnoy, *La Belle et la Bête, et autres contes*, Paris, Hachette, 1979.

19 Giambattista Basile, *Il Pentamerone ossia la fiaba delle fiabe*, tradotta...da Benedetto Croce, Bari, Editori Laterza, s.a.

20 Hariton, *Zgode Hereje i Kaliroje*, Zagreb, Latina et graeca, 1989 (bilingual edition).

their knees before her. The heroine is compared to Aphrodite, she is more beautiful than a forest nymph or nereid (antique equivalent to fairies). Elsewhere in the novel there also appear similarities to a fairy tale: the descriptions of feelings are reminiscent of the descriptions that will appear in the later European fairy tale – a physical impact of the uncontrolled emotion, fainting. In the beginning of the European novel there can be noticed the traces of folklore storytelling, which is an indirect proof of the antiquity of a fairy tale. Apart from the existing research about the structural similarities between the antique love novel and the fairy tale, the stylistic analysis might also be very helpful.²¹ It is assumed that in such presentation of characters the crucial role belonged to myth, not to fairy tale. But even so, that brings us back to the supernatural origins of beauty, which can appear in different genres in the same way. (We can add that ancient epic poetry uses the same type of similes; *Mahabharata* describes beauty in the terms of brightness or comparing it to sun and moon).

The connection of beauty with the supernatural, which is defined both internationally and in the terms of genre, can appear on South-Slavic territory through a doubtless comparison in the beliefs about fairy tales. The same type of presentation, the same canon is used in both the mythical and the fairy-tale production. There remains an open possibility that the living belief about fairies gave a new impetus, a new impulse to the fairy tale and to its stock images.

The relationship between the Sun and gold is not founded only on the comparison by glitter. If we add to this the royal origin through which the exceptional situation of a beauty is made concrete, we get a clear example of *thinking by analogy*. Here we will quote Liungman once more: in oriental stories the golden hair suggests royal origin²² (in the same way as baldness marks the belonging to lower classes). This opinion, of the magic origin, associates ideas by some similarity, analogy. What gold is among metals, that is the Sun among planets, or king among

21 In the same way Lüthi, although not interested in genesis of fairy tale, concludes from stylistic traits that fairy-tale is not as ancient as usually considered.

22 Liungman, p. 61.

people, or heart (somewhere head) among the parts of the body. Hence, king-sun appears as the name, or gold is called sun in the alchemical texts. In ancient civilisations analogical thinking was codified. In the Western culture analogical thinking as a doctrine on correspondences appears in different astrological and esoteric systems up to the eighteenth century. They are based on the correspondences between the seven metals, seven planets, seven parts of the body and of the society organism; gold, sun, and king correspond here as well. There are parallels in other civilisations, too: in China, for instance, there existed analogy between fire, summer, South, the red colour and heart. Unlike discursive thinking, the analogical one increasingly withdrew to the margin of culture, so that today it exists in the subculture of the occult texts – but also in the poetry inclined to magical thinking (Baudelaire's *Correspondences*, Rimbaud's *Vowels*).²³

In fairy tales the analogy between the Sun, gold, and king can be complemented with the analogical part of the body as well: in fairy tales it is usually head, or, to be more precise, its parts (hair, forehead), or hands.

Analogical thinking can be seen in other examples, too: in type 510B sometimes there is a mention of dresses of gold, silver, and stars, and sometimes of the Sun and the Moon; obviously there are correspondences between metals and planets, which therefore can be exchanged. This once more confirms the inclination of fairy tale to magic thinking.

We have already mentioned that such petrification of images can be considered a pattern. These elements of the description of beauty can be also called motifs. However, because of the exceptional visuality of that canon, which has its impact on the reader even today, we think that it is right to say image as well. According to a study based on conversations with folk tale narrators (Belmont)²⁴, what we call motifs, from the narrator's viewpoint is better to be called images. At the level of prose, we do not

23 On correspondances as integral part of esotericism (esotericism understood as „thought-form“) see Antoine Faivre's famous description: Antoine Faivre, *Access to Western Esotericism*, Albany, SUNY Press, 1994, pp. 10–14.

24 Nicole Belmont, *Poétique du conte*, Paris, 1999, pp.85; 125.

encounter formulisation in the opening and closing formulae only (“Once upon a time”, or, “And they lived happily ever after”), but also at a larger level, like in the images we have just interpreted.

Tracing these images back, we discover stability. Their comparisons to beliefs reveal astonishing vitality, showing that a pattern is not only something conveyed through tradition, but renewed through it. On the one hand the mythic and magic origin of a pattern is revealed, and on the other the possibility of its actualisation.

Bibliography

Abbreviations

- V – Vuk Stefanović Karadžić – *Srpske narodne pripovijetke*, Beograd, 1988, (*Serbian Folk Tales*)
- VD – Vuk Stefanović Karadžić – *Srpske narodne pripovijetke*, Dodatak Beograd, 1988, (*Serbian Folk Tales – Appendix*)
- Č1 – Veselin Čajkanović – *Srpske narodne pripovetke*, Beograd, 1927. (*Serbian Folk Tales*)
- Č2 – Veselin Čajkanović – *Srpske narodne pripovetke*, Beograd, 1929. (*Serbian Folk Tales*)
- Basile Giambattista, *Il Pentamerone ossia la fiaba delle fiabe*, tradotta... da Benedetto Croce, Bari, Editori Laterza, s.a.
- Belmont Nicole, *Poétique du conte*, Paris, 1999.
- Bolte Johannes; Polivka Jiří, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm 1*, Leipzig, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1913.
- Čiča Zoran, *Vilenica i vilenjak*, Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2004.
- Cosquin Emmanuel, *Contes populaires de Lorraine 1*, Paris, 1887.
- Diederichs Ulf, *Who's who im Märchen*, München, dtv, 1996.
- Dorđević Tihomir, *Veštica i vila u našem narodnom predanju*, (*Witch and Fairy in our Folk Tradition*) Beograd, NBS, 1989.
- Dučić Stevan, *Pleme Kući, život i običaji*, (*Tribe Kući, Life and Customs*), Podgorica, CID, 2004.
- Favre Antoine, *Access to Western Esotericism*, Albany, SUNY Press, 1994.
- Hariton, *Zgode Hereje i Kaliroje* (Chariton, *Hairea and Kallirhoe*), Zagreb, Latina et graeca, 1989.

- Jason Heda, *Whom Does God Favour: The Wicked or the Righteous? The Reward- and- Punishment Fairy Tale*, FF Communications 240, Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia, 1988.
- Leprince de Beaumont, Madame ; d'Aulnoy Madame, *La Belle et la Bête, et autres contes*, Paris, Hachette, 1979.
- Liungman Waldemar, *Die Schwedische Volksmärchen. Herkunft und Geschichte*, Berlin, Akademie-Verlag, 1961.
- Lüthi Max, *Das Volksmärchen als Dichtung. Ästhetik und Anthropologie*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.
- Meletinski Eleazar M., *Geroi volshebnoi skazki (The Hero of the Fairy Tale)*, Moskva, Izdatel'stvo vostochnoi literaturi, 1958.
- Miller Dean, *The Epic Hero*, Baltimore and London, John Hopkins, 2002.
- Propp Vladimir J., *Historijski korijeni bajke, (Historical Roots of Fairy-Tale)*, Sarajevo, Svjetlost, 1990.
- Tatar Maria, *Off With Their Heads! Fairy Tales and the Culture of Childhood*, Princeton, Princeton University Press, 1992.
- Zečević Slobodan, *Mitska bića srpskih predanja, (The Mythical Beings of Serbian Tradition)* Beograd, Vuk Karadžić-Etnografski muzej, 1981.

Немања Радуловић

АНАЛОШКО РАЗМИШЉАЊЕ И ОБРАСЦИ У БАЈКАМА – КА МОГУЋОЈ ИСТОРИЈИ ФОРМУЛИСАНЕ СЛИКЕ

Резиме

Научници су већ указали на то да се металик и златни сјај и његово поређење са сунцем, месецом и звездама појављује као стилистичко обележје лепоте у бајкама. Српске бајке се уклапају у овај европски модел. Лепота у људском облику је углавном ограничена на лице и косу. С друге стране, тело као целина се најчешће помиње као унакажено. Ова врста лепоте је била присутна и у прошлости (Базил, госпођа Д'Онуа, чак и у античкој грчкој романтичној причи Харитонос). Према неким теоријама, лепота у бајкама потиче из оријенталних извора и указује на натприродно порекло хероине. У српској грађи постоје митске паралеле у народним веровањима о вилама, чији је изглед описан истим оним терминима као

и личност из бајке (златне косе, на пример). Веза између злата, сунца и краљевске позиције потиче од аналогног размишљања; ова кореспонденција између планета, метала, социјалне улоге и дела тела, основана у старим културама, потврђује магични начин размишљања у бајкама.

Кључне речи: бајке, аналогно размишљање, слика

ЧИНГИЗ АБДУЛАЈЕВ КАО УТЕМЕЉИВАЧ ПОЛИТИЧКОГ
ДЕТЕКТИВСКОГ РОМАНА У АЗЕРБЕЈЏАНУ

Овај рад је приказ детективског жанра у Азербейџану, који представља једну од продуктивнијих грана савремене светске књижевности. Светска детективска књижевност дала је велики допринос теорији књижевности, али у Азербейџану она поприма нове обриси и доноси много нових и занимљивих промена. Овај рад дочарава детективски жанр кроз опус дела Чингиза Абдулајева. Он у основи криминалистичке приче поставља не само занимљиву психолошку игру, већ и реалну људску патњу, дубину људске душе, захваљујући чему се детективском роману, као новом жанру, отвара пут у велику азербейџанску књижевност. Он истиче идеју да не треба мешати „националну мафију“ и народ, чији су отпаци ти бандити и да не постоје лоши народи. Данас је овај писац један од познатијих аутора детективских романа у светској арени, пошто је у основи својих дела уједилио политичке догађаје са детективском истрагом.

Кључне речи: детективски роман, Азербейџан, криминалистички, шпијунски, политички, народ, мафија, акциони, обавештајац, корумпираност

Детективски жанр представља једну од продуктивнијих грана савремене светске књижевности. Књижевни великани, који стварају дела у детективском жанру, приказују криминалистичке догађаје, попут убистава, акте терора, похлепу власти и богатства и друге социјалне несреће, као један од водећих проблема савременог друштва.¹ С друге стране, труде се да представе читаоцу жестоку људску борбу са тим појавама, које достојно извршавају своје обавезе.² Као

1 Вулис А. З. *Поетика детектива* // Нови свет, 1978, бр. 1, стр. 4.

2 Ramsey G. C. *Agatha Christie. Mistress of Mystery*. New York: Dodd, Mead&Company, 1967, str. 30.

што је познато, ове или друге карактеристике детективног жанра исказане су још на древним источњачким књижевним споменицима – у „Авести“, у бајкама „Хиљаду и једна ноћ“, у различитим формама народних обичаја и легенди. А у савременом схватању детективска књижевност настала је 40-их година XIX века у Америци. Историјски настанак детективног жанра условљен је социјално-моралним условима и идејно-естетским коренима, чије истраживање има научно-теоријско значење.³

Светска детективска књижевност дала је велики допринос теорији књижевности, проширивши њене границе имогућности. Детективски жанр у азербејџанској књижевности донео је много нових и занимљивих промена. Жанр се обновио, развио и дао нове облике.

Пратећи генезу и развој детективног жанра у Азербејџану, може се рећи, да он у светској књижевности има чврсте корене који су дали могућност за развој жанра у свим његовим облицима. Азербејџанска детективска књижевност води порекло од митова, дастана (прича), дела Низами Гјанџеви, у којима преовладава тематика правичности царског и божијег суда.

Азербејџанску детективску књижевност могуће је поделити на три основна детективска жанра, који су се формирали у азербејџанској књижевности и почели да одражавају суштину детективног и криминалистичког дела. Његова сврсисходност, актуелност, као и композициона структура је полицијски детективски роман, политички детективски роман, шпијунски детективски роман (детектив).

Детективски жанр у Азербејџану током последње деценије ужива сталну пажњу читалаца: штампају се велики тиражи одговарајућих дела (детективска, криминалистичка и шпијунска), како у преводу, тако и у оригиналу азербејџанских аутора. Детектив читају практично сви, и та универзалност по опсегу читалачке аудиторije чини га непроменљивим идеолошким оружјем против зла и насиља.⁴

3 Б. Азгур. *Авеста*. 1995, стр. 34.

4 Əliyeva N. *Detektiv janrı Azərbaycan yeni nəsrı kontekstində* // Elmi araşdırmalar, 2002, br. 1–2, str. 124–126.

Азербејдански детективски жанр, за разлику од светског, карактерише реалније осветљавање криминалистичког света. Утемељивач шпијунског жанра и полицијских детектива у Азербејдану постао је Џамшид Амиров 50-их, 60-их година. Следећа важна врста детективног жанра у азербејданској књижевности, која ужива велики успех не само у републици, већ и у иностранству је „политички детектив“.⁵ У азербејданској прози Чингиз Абдулајев наступа као утемељивач политичког детектива, који је заснован на реалним чињеницама и догађајима. За разлику од „полицијског детектива“, у „политичком детективу“ разматрају се глобалнији опште људски проблеми, али главна и основна тематика, као и у другим облицима детективске књижевности, остаје злочин и његова истрага. У основи „политичког детектива“ осликани су реални историјски и политички догађаји. Злочини имају глобални карактер великих размера, за разлику од „полицијског детектива“, где злочини имају приватан карактер: ту је и бизнис са наркотицима, и политички преврат, и политичке афере, ратни догађаји и др. Политички детектив се сматра полудокументарном прозом.⁶

Чингиз Абдулајев је рођен у Бакуу 1959. године. Стекао је три висока образовања, говори шест страних језика. У периоду 1982–1983. завршавао је Виши курс КГБ Совјетског Савеза. Радио је у Министарству одбране, извршавао задатке у иностранству као део специјалне јединице посебне намене, радио је у Пољској, Немачкој, Белгији, Анголи, Румунији и Авганистану. Мајор у оставци, носилац низа владиних награда, доктор правних наука. Народни писац и члан Савета старешина Удружења књижевника Азербејдана, члан Управног одбора Међународног Фонда за сарадњу и партнерство Црног и Каспијског мора. Професор на катедри за криминалистичко право Азербејданског међународног Универзитета, члан Комисије за доделу државних награда Републике Азербејдан из области науке, културе и књижевности. Од јула 2011. године члање Координационог Савета Азербејданаца у свету.

5 Бавин С., Предговор / *Иностранни детективски роман XX века*. М.: 1991, стр. 10.

6 Доктор филолошких наука Мецидова Л, *Процес формирања детективног жанра у енглеској књижевности*, Докторска дисертација, Баку, 2008.

Од октобра 2014. године – почасни доктор Универзитета за библиотекарство и информационе технологије (Софија, Бугарска).

Добитник је награде „Гранд-мастер“ (Летонија, 2001), „ХУМАУ“ (Азербејџан, 2004), награде Удружења новинара Азербејџана „Златно перо“ (Азербејџан, 2004), „Част и достојанство“ (Русија, 2004), „Опера Омниа“ Тјудор Аргези (Румунија, 2011), „Платинско перо“ (Азербејџан, 2013).

Додељена му је награда немачких књиџара „За допринос развоју европског романа“ (2004). Почасни је грађанин града Тргу-Кербунешти, Румунија (2011). (Без обзира на то, што су му 1986. године забранили улазак у Румунију, и што је током осамнаест година био персона нон-грата у тој земљи).

Како бисмо схватили сврсисходност дела Ч. Абдулајева, његов однос према криминалу и мафији, укратко можемо да изразимо ауторову идеју одломком – предговором из књиге „Закон подлаца“ његовим речима: „Желео бих да скренем пажњу читаоцима на једну веома важну околност. Не треба мешати 'националну мафију' и народ, чији су отпаци ти бандити. Не постоје лоши народи, то је једноставна истина, који још многи нису усвојили. Ако је потребно, они умеју да се договоре. Памтите ово сви, остајте људи, који поштују човека због његовог рада, ума, честитости, а народ – због његове историје, културе, традиције, а себе – због умећа да поштујете друге, не спуштајући се на ниво примитивног национализма. На крају крајева, тако је тешко – бити Човек“.⁷

Чингиз Абдулајев је аутор 194 романа и новела, приповетки, преко 440 публицистичких чланака, чији је укупан тираж надмашио 25 милиона примерака на 28 језика. Његове књиге распродају се за трен ока, а он сам, као грађанин Азербејџана, према тврђењима „Књижевног прегледа“, улази у првих десет најчитанијих руских писаца. Његово име као најчитанијег писца на руском језику унето је у Гинисову књигу рекорда. По његовим делима написано је 60 филмских сценарија. По делима и сценаријима овог аутора снимљено је седам филмова и две серије. Почетак његовог књижевног стваралаштва утемељили су историјски роман и неколико лирских прича. Први роман акционог жанра *Плави анђели*,

7 Ч. Абдулајев, *Стил подлаца*, Москва, Ексмо. 1998, стр. 11.

КГБ је три године бранио да се штампа, због наводно скривених информација у њему. Ауторова новина се огледа у томе што је он, још током живота политичких руководиоца, писао о њима, њиховим грешкама и пороцима. Горбачов, Јељцин, Путин, често су многи од њих прекривени другим именима, али их је лако препознати по њиховим проценама, делима, описима и многим другим карактеристичним цртама. Његова дела су поучна и носе космополитски карактер.⁸

Процеси који су се одвијали у разним земљама, између осталог у САД, Русији, Азербејџану, у одређеној мери везани су за социјално-историјске услове, промене, развој друштвених односа и преображај – напредак цивилизација у друштву, и свакако, уметничке потраге у књижевности.

Дубоке промене у привредним догађањима и социјалном животу земаља света изазвали су ништа мање промене у понашању, у формирању морала код људи.

Чингиз Абдулајев је у светској детективској књижевности истакнут као један од најбољих аутора детективног жанра.

Ч. Абдулајев – аутор је многих романа и приповетки, написаних у жанру „политичког детектива“ – *Плави анђели*, *Лов на човека*, *Стил подлаца*, *Три боје крви*, *Балкански синдром*, *Опоненти Европе* и многих других.⁹ У његовим делима присутна је и авганистанска тематика *Отићи и не вратити се*, он додирује тему распада бившег Совјетског Савеза *У очекивању Апокалипсе*. Главни и важан јунак његових детектива постаје професионални обавештајац „Дронго“, припадник старих и строгих поредака. „Дронго“ је колективни одраз, јака и храбра природа, у њему су осликане црте карактера и размишљања самог аутора. Јунак се појављује под разним именима. Дронго је симболично име, то је птица из југоисточне Азије, која означава храброст и веру у бољу будућност. Обавештајац је код писца противречна природа: његов јунак „Дронго“ доноси корист многим људима: он учествује у проналажењу и уништавању лабораторије, која производи дрогу, расветљава механизме корупције, издаје и многе друге ствари, и истовремено се осећа немоћно и беспомоћно када види распад једне од највећих држава

8 <http://www.livelib.ru/author/7903>

9 http://www.libok.net/writer/5186/abdullaev_chingiz_akifovich

и, самим тим, његове политичке установе – обавештајног апарата, који је некада носио име КГБ. Стари поредак је, по мишљењу јунака, био добар, али су грешке, трулеж, лудило комунистичког поретка довеле до рушења империје и појаве нових потешкоћа, несрећа у стварању нове, за сад још неодређене државе.

Он стреми ка циљу, веран је својим пријатељима, може да остане то што јесте, мада уме да буде и саркастичан, воли да се прави паметан, његови поступци никада нису прецизни, као и у „добром роману“, он воли понекад да примени силу (песнице или пиштољ), како би победио зло, веран је својим идеалима и он је за поредак.

Јунаци-обавештајци у политичком детективу, како у светској, тако и у азербејџанској књижевности, слични су у смислу сврсисходности, смелости духа и разума, али сваки јунак има одређену карактерну црту, сваки поступа другачије, постижући циљеве на свој начин.

Политички детектив у делима Ч. Абдулајева карактерише актуалност, заокруженост, осмишљени и довршени жанр; аутор у својим делима користи цитате генијалних мислилаца и представника светске уметности, књижевности и културе човечанства, у којима се одражава суштина дела, његова сврсисходност, дела се ослањају на реалне историјске и политичке догађаје, разоткрива се психологија људске душе.

Резимирајући горе наведено, можемо истаћи да азербејџански детективски роман карактерише крајња оштрина сукоба, занимљив сиже, дубоко истраживање животних проблема, где је способни злочинац, без обзира на сналажЉивост, неминовно осуђен на пораз, а мање талентовани истражњик, исто тако фатално, на победу.

У својим делима аутор је приказао све лицемерје, прљавштину, подмитљивост, похлепу, корумпираност злочиначког света, који допиру до самог врха власти, под називом мафија. Циљ мафије је: продати и издати све због сопствене добробити.

У основи криминалистичке приче није само занимљива психолошка игра, већ и реална људска патња, дубина људске душе, захваљујући чему се детективском роману, као новом жанру, отвара пут у велику азербејџанску књижевност.

Данас је овај писац један од познатијих аутора детективских романа у светској арени, пошто је у основи својих дела ујединио политичке догађаје са детективском истрагом. Управо због тога желели бисмо да се и српски читаоци, такође, упознају са пишчевим стваралаштвом. Са тим циљем, у најскорије време ће Културни центар Азербејџана у Београду превести нека дела Чингиза Абдулајева на српски језик и представити их српским читаоцима.

Литература:

- Вулис А. З. *Поетика детектива* // Нови свет, 1978, бр. 1.
Rodell M. F. *Writing Detective and Mystery Fiction*. Boston, 1945
Ramsey G. C. *Agatha Christie. Mistress of Mystery*. New York: Dodd, Mead & Company, 1967.
Бавин С., Предговор / *Иностранни детективски роман XX века*. М.: 1991.
Əliyeva N. *Detektiv jan rAzərbaycan yeni nəsrli kontekstində* // *Elmi araşdırmalar*, 2002, br. 1–2.
Мецидова Л., *Процес формирања детективног жанра у енглеској књижевности*, Докторска дисертација, Баку, 2008.
Б. Азгур. *Авеста*. 1995.
Чингиз Абдулајев. *Плави анђели*. Роман. Б-Јазичи, Баку, 1988.
Чингиз Абдулајев. *Лов на човека*. Роман. Б-Јазичи. Баку, 1992.
Чингиз Абдулајев. *Стил подлаца*, Роман, Москва, ЕКСМО. 1998.
<http://www.livelib.ru/author/7903>
http://www.libok.net/writer/5186/abdullaev_chingiz_akifovich

Библиографија:

- Адамов А., *Мој омиљени жанр – детективски роман*, Москва, 1980.
Адамов А., *Иностранни детективски роман*, Москва, 1966 № 10.
Бавин С., *Иностранни детективски роман XX века*, Москва, 1991.
Јуридик М., *Антологија светског детективног романа*, том 6: Москва, 1995.
Мип-Багирова Самира., *Детективски жанр у светској књижевности*, Докторска дисертација, Баку, 1998.
Семјонов Ј., *Мој омиљени жанр – детективски роман*, „Совјетска Литва“. 1987.

- Чингиз Абдулајев. *Савест подлаца*: Роман. – Ростов-на-Дону: Проф-Пресс, 1995.
- Чингиз Абдулајев. *Круг подлаца*: Трилогија. // *Закон подлаца*; *Кредо подлаца*; *Савест подлаца*: Романи. – Ростов-на-Дону – Харков: Проф-Пресс; Евро Експресс, 1996.
- Чингиз Абдулајев. *Симболи распада*: Роман. – Москва: Ексмо, 1998.
- Чингиз Абдулајев. *Пут рата*: Роман. – Москва: Ексмо, 2001.
- Чингиз Абдулајев. *Порив за власт, Субјекат власти*: Роман. – Москва: АСТ, 2005.
- Чингиз Абдулајев. *Враћање грехова*: Роман. – Москва: Ексмо, 2008.
- Чингиз Абдулајев. *Фестивал за јужни град*: Роман. – Москва: Ексмо, 2009.
- Чингиз Абдулајев. *Опоненти Европе*: Роман. – Москва: Ексмо, 2013.
- Чингиз Абдулајев. *Златно правило етике*: Роман. – Москва: Ексмо, 2014.

Mejidova Lala Chingiz

CHINGIZ ABDULLAYEV AS A FOUNDER OF THE POLITICAL DETECTIVE NOVEL IN AZERBAIJAN

Summary

The paper gives an overview of the detective genre in Azerbaijan, which is one of the more productive branches of contemporary world literature. World detective literature gave a great contribution to the theory of literature, but it particularly takes on new contours in Azerbaijan and brings many new and exciting changes. This paper illustrates the detective genre through Chingiz Abdullayev's opus of work. It puts not only an interesting psychological game at the very center of crime stories, but real human suffering, the depths of the human soul, thus opening the way for the detective novel, as a new genre, to the great Azerbaijani literature. It emphasizes the idea that the "national mafia" should not be confused with people whose waste are those bandits and that there are no bad nations. Today, this writer is one of the most famous authors of detective novels in the world arena, since the basis of his work united political events with a detective investigation.

Key words: detective novel, Azerbaijan, crime novel, spy novel, political novel, people, mafia, action novel, intelligencer, corruption

КУЛТУРА
/
CULTURE

Roberto Veraldi

University of Gabriele d'Annunzio
of Chieti – Pescara (Italy)
University of Belgrade (Serbia)

Gaia Moretti

LUMSA – Libera Università Maria Ss. Assunta
(Roma – Italia)

УДК 316.3

316.77

CULTURA HÍBRIDA Y REDES SOCIALES
REFLEXIONES SOBRE LAS GENERACIONES
EN LOS SOCIAL NETWORKS HOY

The paper discusses the theme of “hybrid culture” in modern society in relation to members of different generations and users of different social networks, as well as to the utility of their relations.

Key words: hybrid culture, social networks, modern society.

Introducción

Con este trabajo se quiere contribuir a la discusión sobre el tema de la así llamada “cultura híbrida” (Moretti, 2014 et alii) y de sus ramas entre las diferentes generaciones de la sociedad contemporánea, con la intención de focalizar en particular la utilización de los social networks por los usuarios que pertenecen a diferentes generaciones, y los desarrollos a nivel relacional de tal utilización.

La literatura científica sobre los temas de las generaciones y de la Era Digital (Prensky, 2001 y 2013, Castells, 2003, Moretti y Schlemmer, 2011 et alii) creó, con el paso del tiempo, una clasificación por lo menos parcial de las generaciones existentes hoy, en lo que concierne su relación con la tecnología – su nivel de “proximidad tecnológica”. Lo que la sociedad contemporánea experimenta hoy es, de hecho, una mixtura cultural, una copresencia de diferentes generaciones y culturas en el interior de los mismos espacios sociales, familiares y laborales; de tal mixtura procede hoy una cultura que se

puede llamar híbrida, y que cada día va a medirse con instrumentos en continua evolución que no van a enfrentarse sólo con la tecnología sino con la manera de entender las relaciones (físicas y virtuales). Instrumentos como los social networks crean modificaciones culturales y lingüísticas; dejando de lado el uso de los “emoticons”, basta con mirar la tipología de los “post” publicados por jóvenes y menos jóvenes para darse cuenta, por un lado, de como la utilización de los social networks sea muy segmentada según la procedencia generacional, y por el otro, de los tipos de conversaciones que se desarrollan en las redes mismas que crean, de hecho, incomunicabilidad entre generaciones diferentes. La así llamada cultura híbrida es una gran caldera que abarca elementos, símbolos, conceptos y palabras que cambian profundamente de generación en generación; la utilización de nuevas tecnologías (hardware y software) es una costumbre que caracteriza prácticamente todas las actuales generaciones, pero con distintos grados de presencia tanto desde el punto de vista de la calidad y cantidad. La mixtura cultural presente en la sociedad se estructura en muchas subculturas, más o menos digitales, cada una con artefactos propios y referencias de valores distintas. Aunque los nativos digitales parezcan los más involucrados en el uso de las nuevas tecnologías y plataformas, las encuestas contemporáneas afirman que su utilización de los social networks es mucho menor de la que pueden hacer sus padres, tíos o hermanos mayores; de manera paralela, el uso de los instrumentos móviles y de los tablet es mucho más común entre los nativos digitales que entre los apasionados de social networks.

Qué podemos deducir de este escenario? En primer lugar cabe reflexionar sobre el uso real de los social networks por parte de las diferentes generaciones y, en consecuencia, también sobre las necesidades satisfechas (reales o supuestas) a través de tal utilización; además hay que hacer una importante distinción entre el concepto de prótesis tecnológica (Levy, 1999) y el de plataforma social (Massarotto, 2011), que reconducen a dos modalidades de aprovechar y compartir los contenidos digitales/virtuales muy diferentes entre ellos.

A partir de un rápido excursus sobre las generaciones y sus características, sobre todo con relación a la tecnología, trataremos entonces de individuar algunas conductas comunes con respecto a las generaciones y las posibles consecuencias desde el punto de vista cultural y social.

1. Sobre las generaciones y los nativos digitales

La sociedad contemporánea es ya caracterizada por el boom de los “nativos digitales”, de alguna manera anunciado por diferentes autores (Veem, Vrakking, 2006, Lemos, 2007, Prensky, 2013); sin embargo, a lado de los nativos digitales coexisten demás generaciones con distintas modalidades de enfoque tecnológico y digital, que interactúan entre ellas. Por eso no se puede todavía hablar de cultura digital sino sólo de cultura híbrida, a saber, esa mixtura cultural donde conviven generaciones diferentes con distintos enfoques a la tecnología, y diferentes grados de involucramiento para/y en los instrumentos tecnológicos. Se puede, sin embargo, sin duda hablar de una cultura del digital, entendida como el sistema de referencias culturales por el cual digital es, para bien o para mal, elemento esencial de la sociedad.

Tratamos de brindar un primer esquema de las generaciones hoy presentes en la sociedad contemporánea:

Generación	Nacidos en	Edad hoy	% (con respecto al total de la población mundial)
Builders	1929 - 1949	> 61	17 %
Baby boomers	1950 - 1964	61 - 45	26 %
Generation X	1965 - 1979	45 - 30	21 %
Generation Y	1980 - 1994	30 - 20	20 %
Digital Natives	1994 - hoy	< 20	...

Tablilla 1: Las generaciones en la sociedad contemporánea
(elaboración del autor)

Los porcentajes se refieren a la presencia de las diferentes generaciones en la sociedad contemporánea, con un cálculo sin pretensión científica o de exactitud, que trata de juntar las reflexiones de la literatura con respecto a la “población” hoy existente.

Cabe destacar, en primer lugar, una peculiaridad de la generación de los nativos digitales: un porcentaje más o menos exacto no es concebible, puesto que el número de los nativos digitales en los últimos veinte años se fue incrementando de forma exponencial, a pesar de que no aumente asimismo el número de nacimientos con respecto a los fallecimientos. Sin embargo, a partir

de 1994 hasta hoy todos los “nuevos nacidos” han sido definidos nativos digitales, y esto significa que su incidencia es mayor de las demás generaciones (excepto los Builders), cubriendo hasta hoy un período de más de veinte años.

Esto ocurre porque los nativos digitales nacidos en el 1994 no tienen el mismo nivel de proximidad tecnológica de los nacidos en el 2000, y de todas maneras ambos, desde el nacimiento, ya están inmersos en la existencia de las tecnologías digitales; en breve se podría decir que un joven de la última generación tendría que ser mas digital de uno de la generación precedente, porque nacido en una década caracterizada por un pico de innovación y difusión tecnológica, pero ambos ya nacieron inmersos en la cultura del digital, que no tienen que aprender puesto que la metabolizan con el crecimiento. A pesar de esto, los nacidos de los años 1994 y 2005 no utilizan la tecnología de la misma forma: ni a nivel de prótesis, ni tampoco a nivel de plataformas (sociales o no).

Una breve descripción generacional puede ser estructurada de la manera siguiente:

Builders	Nacidos entre 1929 y 1949
Crecidos en tiempos de guerra	
Disciplinados, respetan las reglas y la ley	
Amantes de la estabilidad y de la coherencia	
Valoran los aspectos históricos y la memoria	
Prefieren la comunicación personal	
Baby boomers	Nacidos entre 1950 y 1964
Open Minded – De mentes abiertas	
“Juventud rebelde” que se vuelve conservadora hacia los 30 – 40 años	
Optimistas, ambiciosos, leales, con trabajo estable	
Valoran el estatus	
Focalizados en el trabajo y la carrera, visión de corto-mediano plazo	
Centrados en su propia comunidad de pertenencia (familia, trabajos, algunos amigos)	
Generación X	Nacidos entre 1965 y 1979
Crecidos con ambos los padres trabajadores (latchkey kids)	
Individualistas, confían en si mismos, irrespetuosos	
Focalizados en el trabajo, en sus relaciones, sus derechos y competencias	

No se focalizan en carreras a largo plazo, lealtad corporativista y estatus	
Generación Y	Nacidos entre 1980 y 1994
Valores parecidos a los de los Builders – optimistas, sociables, con valores y principios fuertes	
Acostumbrados y sin dificultad hacia la mezcla étnica	
Hombres y mujeres están listos a una flexibilidad del empleo antes desconocida	
Valoran la memoria (Vieron el nacimiento de las primas grandes invenciones como el PC e Internet)	
Valoran la comunicación informal	
Extrañan los años 80 a pesar de no haberlos vivido personalmente	
Nativos Digitales	Nacidos entre 1994 hasta hoy
Nacieron ya rodeados por media y gadget tecnológicos	
No conocieron el mundo sin internet	
Multi Taskers	
No conocen, o son indiferentes a las consecuencias de la utilización de la tecnología	
Su enfoque al mundo es completamente influenciado por las tecnologías	
Saben que la tecnología cambiará constantemente durante su vida y, por ende, se adaptan continuamente a este proceso	
No necesitan aprender ninguna tecnología: ya saben hacerlo	

Tablilla 2: Generaciones y tecnologías (elaboración del autor)

Tratamos entonces de darles un rostro a los nativos digitales. Consideramos que un excursus de la literatura puede ser útil para ahuyentar los equívocos acerca del concepto de nativo digital, término con que a menudo se indica cualquiera, incluso los nacidos en el 1980.

El término, acuñado por Prensky (2001) en su *Digital Game-Based Learning*, ha sido utilizado también como correspondiente de “Homo zappiens”, acuñado por Veen y Vrakking en el 2009. Los nativos digitales son, entonces, una generación nacida durante la plena difusión de una cultura cibernética global orientada hacia el progreso tecnológico, caracterizada por la presencia penetrante de los “media” antes, y del multimedia después, que, en consecuencia, se comporta, piensa y actúa de manera

diferente de las generaciones precedentes. Un nativo digital se mueve en un marco tecnológico en constante evolución, del cual él tiene conciencia y que no necesita aprender; él actúa siempre por medio o con el respaldo de la mediación tecnológica.

Podemos observar, en el interior de la generación de los nativos digitales, dos tipologías de mediación tecnológica útiles para comprender el tipo de relaciones que se desarrollan:

1. mediación de los equipos tecnológicos: el celular o el tablet se vuelven una prolongación del miembro superior (el brazo), y sirven para realizar actos ya considerados normales y cotidianos como el saludo hecho con la mano. Hablar al teléfono, escribir en la chat de WhatsApp, grabar video con Dubsmash, constituyen actos percibidos por los nativos digitales como actos cotidianos, cumplidos no por medio de un “cuerpo extraño” sino con una prolongación del mismo cuerpo que permite de actuar.

2. mediación de las plataformas tecnológicas: para los nativos digitales, esto significa sobretodo las plataformas de juego (mientras que para las generaciones X e Y significa principalmente las plataformas de social networking). Minecraft demostró, en los últimos años, que los nativos digitales no juegan sólo para jugar (a saber, a fin substancialmente lúdico) sino también para relacionarse con otros jugadores, construir juntos, desarrollar conversaciones. Es justamente en estas plataformas que se realiza la superposición real/virtual, a saber cuando el muchacho dice al amigo “Nos vemos en Minecraft” o “ayer entré en Minecraft” o aún más “y me quedé allí hasta las 22”. Las plataformas no son percibidas como algo extraño: son, simplemente, otros lugares, que quedan, de todas maneras, espacios de relación, y que se entrelazan con los lugares reales por medio de los mismos conceptos “entro”, “salgo”, “me quedo - utilizados en la vida de todos los días.

En ambos casos, la mediación tecnológica no es percibida por los nativos digitales como algo “otro”, en una palabra, como una mediación: la tecnología está, siempre existió (por lo menos para ellos), es algo que se enfrenta diariamente. Nada de extraño, nada de “separado” del mundo real.

Como ya destacó Levy (1999, p. 81):

Uma coisa é certa: vivemos hoje em uma dessas épocas limítrofes na qual toda a antiga ordem das representações e dos saberes oscila para dar lugar a imaginários, modos de

conhecimento e estilos de regulação social ainda pouco estabilizados. Vivemos um destes raros momentos, em que, a partir de uma nova configuração técnica, quer dizer, de uma nova relação com o cosmos, um novo estilo de humanidade é inventado.

Al seguir la mencionada descripción de las generaciones, cabe subrayar como todas las personas que hoy viven la Era Digital pertenezcan a distintas generaciones y se encuentren totalmente inmersas en una cultura que, si no es digital, sin embargo pertenece al digital, lo que, a saber, conlleva una relación “forzada” con los instrumentos tecnológicos por un lado y las plataformas desarrolladas, por el otro. No es posible rechazar la cultura dominante del período en el cual nos encontramos inmersos, salva, quizás, la excepción del segmento más anciano de la generación de los Builders, a los cuales de alguna manera se permite vivir en el recuerdo y sin “comprometerse” con la contemporaneidad. De hecho, los Baby Boomers, las generaciones X e Y, los nativos digitales, viven todos y todos juntas en la así llamada Era Digital.

Los nativos digitales representan, en este marco, la generación que ya nació inmersa en la Era Digital. Los nativos digitales usan el ordenador y también los smartphone y los Tablet, desde la primera edad, sin necesidad de aprender su uso. Ellos representan la generación que a menudo asusta a los hombres de la generación precedente, que toman por habilidad de alto nivel lo que es simplemente innato: el uso del Tablet a una edad temprana, la inversión de competencias en curso, según la cual los hijos enseñan como usar las prótesis tecnológicas a sus padres, sin haber tenido, a su vez, un enseñante. Los nativos digitales, en conclusión, no aprenden los elementos de la cultura digital: ellos aprenden e interactúan en el interior y por medio de las nuevas tecnologías.

2. Sobre los instrumentos digitales

Las diferentes generaciones utilizan distintos instrumentos tecnológicos digitales; en muchos casos, utilizan los mismos instrumentos en proporciones diferentes. Los nativos digitales, en particular, son usuarios aficionados a las plataformas de juego online, mientras que las demás tres generaciones son mucho más involucradas en las plataformas de social networking.

Los nativos digitales, en particular, utilizan con facilidad y constancia los así llamados MDV3Ds – Mundos Digitales Virtuales en 3D: construcciones digitales que representan lugares, reales o no, donde los usuarios se mueven y viven, construyendo relaciones con otros usuarios. Un mundo virtual “inmersivo” puede ser definido (Moretti, Schlemmer, 2011) como la representación simulada de un mundo real. Second Life (SL) representó por años el mundo virtual más “popular”, más accesible y que más atrajo la curiosidad de los usuarios. El potencial de agregación de los mundos virtuales es interesante por algunos motivos. El primer es el desarrollo de la así llamada virtualidad primaria con todas las ventajas emocionales que producen. Con el término virtualidad primaria (Moretti e Schlemmer, 2011) definimos una virtualidad realizada por medio de la presencia digital virtual (Schlemmer et alii, 2008, 2009), a saber, por medio de la representación digital virtual (y, entonces, incluso la gráfica) del usuario, que permite el desarrollo de relaciones entre los usuarios y la expresión de emociones a través de los movimientos del cuerpo, todo esto gracias a la intermediación de la digitalización, lo que permite la realización de acciones conjuntas, por ejemplo la construcción de objetos digitales o la visualización y la concretización de conceptos abstractos. De esta manera, es posible el desarrollo de relaciones, y de acciones, más cautivantes y entonces con mayor significado de aquellas desarrolladas por medio de los clásicos instrumentos del Web 2.0 (como aquellos utilizados para construir interacciones virtuales con una base de texto y voz).

La presencia digital permitida en los MDV3Ds, gracias a la utilización de los avatares, consiente la realización de la experiencia digital. La representación gráfica del usuario – el avatar – permite una doble experiencia digital: el usuario se mueve a través del avatar por el teclado del ordenador, y las experiencias del avatar constituyen la “segunda vida” del usuario, que es llamada “vida” justamente por la participación emocional y personal.

Miani y Caggiano (2007) presentan las especificidades del enfoque constructivista aplicado a los mundos virtuales (la referencia es específicamente a Second Life), y indican los siguientes puntos de focus:

- Construcción (y no simplemente reproducción);
- Representación de la complejidad

- Mixtura de emociones, cogniciones y tecnologías;
- Representaciones múltiples de la realidad;
- Prácticas metacognitivas y de reflexión

Todas estas características hacen que los mundos virtuales – ya sea sociales como Second Life (Castronova, 2007) o dedicados al juego como Minecraft – se vuelvan lugares absolutamente atractivos para los nativos digitales, que los consideran lugares como los reales, a través de los cuales entrar y salir y donde hacer experiencia juntos con otros usuarios, por medio de representaciones gráficas llamadas avatar. En estos mundos, las diferencias de partida (aquellas de los usuarios reales) se encuentran anuladas, mientras que las únicas que cuentan son las diferencias entre los avatar/jugadores. Por otra parte, parece que los nativos digitales “más jóvenes” vayan a derrumbar también esta barrera, porque, con progresiva mayor frecuencia, se citan en espacios virtuales de juego después de una charla en WhatsApp o personalmente (Schlemmer, 2014).

Las plataformas de social networking (SNS) son en cambio plataformas online donde los usuarios se caracterizan según su propio perfil, sus interacciones con los perfiles de los demás usuarios y por la producción y el uso compartido de la red (Massarotto, 2011). Las comunidades virtuales han de inmediato encontrado en los SNS un poderoso espacio de agregación, en cierta forma más sencillo de los mundos virtuales porque no conlleva competencias gráficas o de desarrollo de objetos 3D para utilizar el espacio digital.

Qué pasa en los SNS? En primer lugar, los usuarios son los creadores de los contenidos; cualquier contenido expresado por medio de una actualización de su estado, un comentario, un comentario a un link, se vuelve enseguida parte integral de la red, lo que explica también la rápida difusión de noticias falsas o creadas a propósito para crear consentimiento/disentimiento acerca de temas específicos.

Mientras que en los mundos virtuales el centro es representado por el usuario, quien actúa a través de su avatar, el verdadero centro de los SNS son los contenidos, aunque producidos por los usuarios mismos. En ambos casos hablamos de espacios virtuales (más o menos digitales) donde personas que proceden de diferentes generaciones pueden encontrarse e interactuar; una

diferencia fundamental es que la utilización de los MDV3Ds debe ser casi siempre controlada y “cultivada”, a través de momentos formales de acercamiento a las plataformas, formación básica sobre el uso de los instrumentos etc., mientras que en el caso de los SNS se trata de una utilización espontánea de los usuarios, que, no obstante, no siempre se traduce en un uso conciente y competente. Parece contradictorio, empero la utilización de los mundos virtuales por las comunidades termina conllevando una competencia de las comunidades mismas en el uso de los instrumentos digitales virtuales, mientras que en la utilización de los SNS a menudo se interponen miedo, inseguridad o desconfianza hacia el medio que, sin embargo, es percibido como “de uso común”, y entonces, en teoría de más fácil acceso, en práctica a menudo utilizado sin competencia y por ende con resultados no siempre adecuados a las exigencias.

Cabe hacer acá una precisión: los nativos digitales no son también nativos “social”. La “natividad” de los nativos digitales consiste en el enfoque a las prótesis tecnológicas, a saber en el uso intuitivo de los dispositivos, no en el conocimiento y utilización de las plataformas instaladas por medio de esos dispositivos. Si es verdad que está dándose un profundo proceso de inversión de competencias, también es cierto que en la población generacional los nativos digitales representan el grupo más expuesto a riesgo en todo lo que concierne la utilización de los SNS, mientras que las generaciones X e Y resultan las más expertas en el tema del uso y del desarrollo de los SNS.

Los instrumentos que acabamos brevemente de mencionar no son utilizados de manera completamente segmentada; generaciones distintas utilizan instrumentos diferentes (por ejemplo, en contextos de aprendizaje donde se utilizan tecnologías híbridas) pero las tendencias en términos de atracción, participación y posibilidad de utilización quedan bastante claras: el digital es para los nativos digitales, el social para los demás .

3. Sobre el uso y los comportamientos

La tecnología es utilizada en modos y cantidades diferentes según las generaciones. Con respecto a las prótesis tecnológicas,

por ejemplo, la utilización de los dispositivos móviles y tablet es difundido principalmente entre los nativos digitales y la generación Y, más que en las demás generaciones. Sin embargo, se puede observar un incremento del uso de los dispositivos móviles también en las generaciones de los Baby Boomers y de la Generación X, quienes utilizan estos instrumentos más por motivos de trabajo que por entretenimiento, y que de todas maneras no son inmunes a las costumbres multitasking que caracterizan el mundo del trabajo (y no sólo ello) contemporáneo.

Según un reciente reporte de Pew Research (2014) sobre la población USA, los dieciseisañeros utilizan Instagram y han casi completamente olvidado Facebook, cuyos usuarios, por la primera vez desde el nacimiento del social de Mark Zuckerberg, son representados por más de la mitad por personas de 65 años y también más ancianas. La encuesta destaca que, mientras que el 52% de los adultos online utiliza cotidianamente dos o más social network (el 10% más con respecto al 2013), Facebook es utilizado por el 71% de los usuarios internet en los Estados Unidos, a partir de los 18 años en adelante. Este porcentaje conlleva un nivel de actividad medio-alto en la plataforma social: no sólo personas inscritas sino personas que acceden diariamente a su perfil y publican contenidos y visualizan al mismo tiempo aquellos publicados por los otros. Pero, de manera paralela, el 53% de los jóvenes entre los 18 y los 29 años usa Instagram, mientras que, con respecto al género, el 42% de las mujeres online utiliza Pinterest en comparación con sólo el 13% de los hombres.

Un eje de la búsqueda se focaliza sobre la tipología de actividad de los dos grupos de usuarios, que han sido invitados a redactar un “Narcissistic Personality Inventory” según los contenidos e imágenes que se acordaban de haber publicado en Facebook o twittado en los últimos días. Los resultados mostraron un muy alto grado de narcisismo en el compartir los contenidos: fotografías personales, post escritos en primera persona, cuentos de vida, exaltación del propio yo a través de los distintos media etc. Si este narcisismo parece constituyente de algunas subculturas de los nativos digitales, pone en cambio interrogantes con respecto a los que proceden de las demás generaciones, sobre todo los Baby Boomers. Los nativos digitales, por ejemplo, reconocen Instagram como instrumento principal con respecto a Facebook (y no influye

el hecho de que la propiedad sea de la misma persona) puesto que su manera de pensar sigue mucho más las imágenes del texto, y los hashtag mucho más de las largas frases escritas.

Al analizar una encuesta realizada sobre 30 grupos (italianos y europeos, por un total de acerca 400.000 usuarios y 200.000 conversaciones), y suponiendo de poder segmentar la población online a través de la individuación de los miembros de la Generación X e Y, Nativos Digitales y Baby Boomers, podemos notar algunas tendencias:

- las generaciones X e Y son constituidas por “nostálgicos”; el 40% de los contenidos compartidos se refieren a hechos, eventos, artefactos culturales (canciones, tecnología etc.) característicos del siglo pasado. En algunos casos, estos contenidos son efectivamente “añoranzas”, a saber, han sido conocidos por los usuarios, pero sube el porcentaje de los usuarios que añoran manifestaciones, como Woodstock sin haberla vista nunca, ni tampoco por la televisión. En general, de todas maneras, estas dos generaciones son dueñas de los social; son las que crean cultura, que hablan de actualidad, que saben distinguir la falsa noticia de la verdadera y se ocupan de difundir la información, son interesadas a los social network como lugar de cambio de conocimiento, experiencias y opiniones. Son las mismas generaciones que utilizan LinkedIn para buscar un empleo, que buscan en Pinterest las mejores imágenes para su sitio o para sus proyectos de moda y design, a saber las generaciones que aprendieron a usar la tecnología y las plataformas – que fueron creadas gracias a ellas – y que ahí descubrieron un lugar útil y productivo para expresar su misma personalidad. No por casualidad estas son las generaciones que escriben en los blog,

- Los Nativos Digitales ocupan muy poco espacio: los social network no son su lugar preferido. Un estudio UX fechado julio 2014 llevado a cabo sobre 200 nativos digitales ha evidenciado como, ante un 100% que utiliza el celular, el 80% declare de no poder prescindir de internet, y los canales de comunicación preferidos sean WhatsApp y en general los sistemas de mensajería instantánea. Facebook y Twitter, en este proceso, quedan atrás. Los muchachos los usan “porque tienen que usarlos”, porque esto es lo que en el fondo se espera de ellos, pero su presencia es muy escasa si se la compara con aquella de los usuarios de las demás generaciones. Los nativos digitales no buscan relaciones, sino inmediatez; no comunicaciones sino cortos mensajes, lo importante

es que se realicen en tiempo real. Justamente por esta búsqueda de inmediatez e instantaneidad, por ejemplo, esta generación no frecuenta los blog, ni para leer ni tampoco para escribir.

– Los Baby Boomers, en general, hacen conversaciones muy largas. Que se hable de política, o de deporte, de actualidad o de arte, los post producidos por los miembros de estas generaciones miden siempre desde dos hasta seis líneas de largo, una cantidad enorme en comparación con la media de los post de Facebook. Esto proviene de diferentes razones: en parte, esta generación tiene que sobrepasar fuertes barreras de aprendizaje en la utilización de los social, y lo hace llevándose aquellos artefactos, señales y símbolos típicos de su misma cultura: la conversación, en la mente de esta generación, tiene reglas muy claras que no se dejan someter por aquellas de los social network, que no pueden ser acortadas ni tampoco reemplazadas por las imágenes. Esta modalidad de comunicación y compartición hace los Baby Boomers narcisistas porque hablan de si en primera persona, cuentan sus sensaciones y opiniones ego-centradas, difícilmente refieren opiniones ajenas, salvo para afirmar “como yo decía...”.

Estas características concisamente indicadas muestran sin embargo el nivel de dificultad que las distintas generaciones van encarando en la tentativa de instaurar relaciones con/y a través de los social network. A pesar de representar una plataforma potencialmente útil, los social al final se convierten en lugares como los demás (como los reales, a saber), donde el encuentro es también enfrentamiento e incompreensión, donde las lenguas pueden ser diferentes y donde a menudo la discusión no puede ser planteada porque los niveles culturales de referencia hacen difícil, en primer lugar, la interacción. En la libertad, potencialmente ilimitada, permitida por las plataforma sociales, la diferencia generacional vuelve menos importante de aquella cultural; la convivencia entre miembros de generaciones diferentes se regula y se desarrolla conforme a las tesis culturales de referencia, precisamente como ocurre en los lugares sociales no virtuales.

4. Conclusiones

Qué está pasando en la sociedad contemporánea ?
Generaciones diferentes conviven y utilizan instrumentos para

comunicar y compartir intereses y proyectos. La cultura híbrida no es exclusiva de las comunidades virtuales, sino probablemente encuentra su cumbre en la implementación de estas comunidades que, ya que son distribuidas, recogen más fácilmente miembros que proceden de generaciones incluso muy lejanas entre ellas. El éxito de las tecnología digitales virtuales divide hoy la sociedad entre quien sabe utilizar los nuevos instrumentos emergentes y quien no sabe hacerlo, aunque un buen porcentaje de estos esté aprendiendo, a su modo, y tiene la máxima intención de utilizar los nuevos instrumentos disponibles. Las generaciones con un nivel de proximidad tecnológica más bajo se dividen, a su vez, en la categoría de los que quieren (o querrían) aprender a hacerlo, y en aquella constituida por los que no tienen la mínima intención de empezar. A pesar de esto, los grupos que hoy interactúan a nivel social y que constituyen la sociedad misma, son representados por una pluralidad de generaciones, y al final van a desarrollar un sistema cultural de referencia híbrido, caracterizado por una utilización de las tecnologías digitales virtuales muy varia.

La tecnología tiene un doble papel en el tema de la cultura híbrida y casi-digital: por un lado, es justamente la evolución tecnológica a crear las diferenciaciones culturales y generacionales, por el otro las distintas generaciones pueden hallar un lugar de encuentro precisamente gracias a las tecnologías. Estos dos procesos no siempre pueden ser observados por separado, sino un estudio ulterior podría destacar comportamientos y aptitudes características típicas de la cultura casi - digital, que concurrirían a la formación y al desarrollo de una verdadera cultura, antes o después, digital.

Se trata de una una cuestión generacional o cultural?

Al parecer de quien escribe, ambas. Las generaciones que conviven en la sociedad contemporánea son diferentes por edad y por cultura, y su nivel de proximidad tecnológica por un lado (utilización de las prótesis tecnológicas) y de familiaridad con los instrumentos por el otro (plataformas sociales) depende a su vez de la edad y de la cultura. Sin embargo, la cultura híbrida que es patrimonio de toda la sociedad contemporánea impregna todas las generaciones, que en alguna manera, tienen que enfrentar un mundo cuya existencia, antes, no podían imaginar.

(nb nota in calce a pagina 13)

El estudio (Gaia Moretti) está todavía siguiendo, y quien escribe cree que irá a acabarse, junto con la análisis de los datos, entre el fin del 2015.

Referencias bibliográficas

- Castronova E. (2007), *Universi sintetici*, Milano: Mondadori
- Dalgarno, B. (2002). The Potential of 3D Virtual Learning Environments: A Constructivist Analysis. *Electronic Journal of Instructional Science and Technology*, 5(2)
- Duhhan M, Ellison NB, Lampe B, Lenhart A, Madden M. (2014), *Social Medical Update 2014*, Pew Research, in <http://www.pewinternet.org/2015/01/09/social-media-update-2014/>
- Lévy, P. (1999), *Cibercultura*, Rio de Janeiro: Editora 34
- Miani, S. – Caggiano, G. (2007) *Alla ricerca del metodo*, in www.didagroup.it
- Moretti, G. (2012) *Cultura quase – digital*, in *Poéticas Visuais vol. 2*, UNESP, S. Paulo
- Prensky, M. (2001), *Digital Game-Based Learning*. USA: McGraw-Hill
- Prensky, M. (2005), *Don't Bother me, Mom – I'm Learning*. USA: Paragon House
- Prensky, M. (2010), *Teaching Digital Natives – Partnering for Real Learning*. USA: Corwin
- Prensky, M. (2013), *La Mente Aumentata – Dai nativi digitali alla saggezza digitale*, Centro Studi Erickson
- Schlemmer, E., Trein, D., Oliveira, C. (2009), *Metaverse: telepresence in 3D avatar-driven Digital-Virtual Worlds*, em *@tic revista d' inovação educativa*, vol. 2, p. 26–32
- Schlemmer, E. (2014), *GAMIFICAÇÃO EM ESPAÇOS DE CONVIVÊNCIA HÍBRIDOS E MULTIMODAIS: DESIGN E COGNIÇÃO EM DISCUSSÃO*, FAAEBA, UNIVERSIDADE DO ESTADO DE BAHIA, In <http://www.revistas.uneb.br/index.php/faeaba/article/view/1029>
- Sorrentino, G., Ranieri, L. (2008) *Apprendimento 2.0, apprendimento 3D: competizione evolutiva o integrazione?*, em www.didagroup.it
- Veen, W., Vrakking, B. (2006), *Homo Zappiens. Educando na era digital*, S. Paulo, Artmed
- Veraldi R. and Romano M., *Communication as social action*, in “*Journal of Commodity Science, Technology and Quality*” on September 15, 2007. by Prof. Mario Giaccio, Ud'A, it will be printed on Volume 46 Issue I–IV, 2007 – ISSN 1971–4483, by Edizioni Tracce Pescara, Published under the patronage of Italian Academy of Commodity Science,

- VERALDI R., (2003). – Una introduzione al tema della produzione culturale. In: G. DI FRANCESCO; E. MINARDI A CURA DI. Paradigmi sociologici per lo sviluppo locale. p. 201–232, FAENZA: Homeless book, ISBN: 9788896771556
- Veraldi R., Moretti G., (2014), *Digitale Culture, Hibryd Culture: SUGGESTIONS FOR A LOOK ON GENERATIONS AND TECHNOLOGY IN THE CONTEMPORARY SOCIETY, IN DIGITAL LIBRARIES AND DIGITAL ARCHIVES,*, BY A. Vranes, L. Markovic Faculty of Philology University of Belgrade; Emporia State University, Kansas; National Library of Serbia, ISBN: 9788661531064

Роберто Вералди
Гаја Морети

ХИБРИДНА КУЛТУРА И ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ
РАЗМИШЉАЊА О ГЕНЕРАЦИЈАМА
НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА ДАНАС

Резиме

У раду се разматра тема „хибридне културе“ у савременом друштву у односу на припаднике различитих генерација и кориснике различитих друштвених мрежа, као и на утилитарност њихових релација.

Кључне речи: хибридна култура, друштвене мреже, савремено друштво.

ВЕЗА ИЗМЕЂУ ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ НА ПРИМЕРУ ЈАПАНСКЕ ПОЕЗИЈЕ

На конференцији *Језик, књижевности, идентитет* која је одржана у Нишу 2009. године први пут смо покушали да овдашњој јавности скренемо пажњу на феномен спреге између јапанског језика, културе и књижевности. Стога смо се одлучили да кроз представљање фестивала поезије одржаног у Токију октобра 2008. године укажемо на питање јапанског идентитета изражено преко књижевних, конкретно песничких форми. Овом приликом бисмо се на то питање поново осврнули, допуњујући га новим схватањима и сазнањима.

Кључне речи: јапански језик, јапанска култура, поезија

1. Шта дефинише „јапанско“?

Под *јапанским идентитетом* подразумевамо оно што се типично везује за дату културу, оно што омогућује атрибут „јапанско“ као различито и препознатљиво од осталих, али је јасно да је овакво дефинисање превише широко. Еиичиро Ишида (Eiichiro Ishida 1974) сматра да поред религије, као важног фактора за етничку солидарност у некој култури, треба обавезно узети у обзир и улогу језика у стварању и очувању националног идентитета, те да се усвајањем туђег језика усваја и култура, односно да народ губљењем сопственог језика губи и свој културни идентитет. Стога исти аутор закључује да су „Јапанци они људи чији је матерњи језик јапански, који су одрасли у том контексту и који су асимилovali јапанску културу путем јапанског језика (Eiichiro Ishida 1974).“ У питања која из оваквих закључака произилазе, као што је питање дијалекта и слично, на овом месту нећемо улазити, али је битно да укажемо на спрегу која постоји између националног идентитета и језика којим се та нација служи.

2. Веза између језика и националне књижевности

Истраживања књижевности одавно су, међутим, доказала постојање чврсте повезаности особености јапанском језика и књижевности која се на њему остварује (Kato 1981: 8). Већ при првим контактима Истока и Запада, те упознавањем са данас светски распострањеним обликом хаику поезије, установљено је да карактеристике јапанског језика директно утичу на специфичан песнички израз који се на јапанском архипелагу неговао, али и на друге уметничке форме (Devide 1985). Занимљиво је, међутим, да то нимало није спречило да хаику постане светски прихваћена песничка форма (Вранеш, Марковић, Деспотовић 2002).

Ипак, како је јапанска култура аутохтона, а језик без познатог сродника, мање чуди што се на овим острвима развијао посебан песнички осећај од чињенице да је нека форма песме заузимала изузетно значајно место у свакодневном животу Јапана током целе његове дуге историје, што говори у прилог две тезе: 1) да се веза између књижевних форми и језика не смеју занемаривати не само када се посматра књижевост, већ ни када је испитивање језика у питању, као и 2) да се друштвена историја Јапана не може замислити без активног учешћа поезије у њој. Тиме долазимо до тога да је језик утицао на друштво из два правца: директно, као основно комуникативно средство, и индиректно, путем књижевности, као надређеног облика друштвеног општења које подразумева и утиче на формирање виших културних слојева једне заједнице. Ипак, није нам познато да је код нас нашироко испитиван однос између десетерца или дванаестерца и српског језика, као ни да се особености српског језика доводи у директну везу са обликом стиха у народној поезији.

3. Положај песништва у јапанском друштву – кратак историјски преглед

Док се овом приликом нећемо бавити српским народним песмама, скренули бисмо пажњу на следеће чињенице. Најранији историјски списи у Јапану сведоче о томе да је

нека форма песме била још пре осмог века саставни део свакодневне људске интеракције у Јапану (в. нпр. Марковић, Chengnan 1998; Марковић, Јовић 2002; Тричковић 2006б; Кођики 2008).

Штавише, одмах после састављања националних хроника, које су претежно на кинеском језику, настаје прва збирка поезије, *Мањошу*, састављена у другој половини VIII века, у коју су укључене песме још из половине V века, карактеристична по томе што „не само да је била прва антологија јапанске поезије која је написана на јапанском језику, већ се у песмама не осећа утицај будизма или стране мисли“ (Вишњић Жижовић 2008: 39). Штавише, управо су песме, које увек имају директнију везу са звуком једног језика, инспирисале развој јапанских аутохтоних писама: хирагане и катакане. У збирци *Мањошу* имамо њихове зачетке под називом *мањогана*. Тек пуни развој ових писама је омогућио записивање фонетске реализације јапанског језика, док је сам смисао речи остао у домену канђија, кинеског порекла (в. Марковић, Тричковић et al. 2013; Тричковић 2006а).

Другим речима, јапански етнички идентитет свој први директни израз нашао је управо у облику песме, што је упоредиво са нашом народном усменом књижевношћу. Од тада па надаље, иначе, честа је пракса у Јапану да се збирке песама састављају по царском декрету, што је ретко, ако не и јединствено у свету.

Песме су се на двору у периоду Хеиан (794–1185), вероватно и раније, слале као софистицирани облик кореспонденције, ради удварања или надмудривања или, једноставно, ради интелектуалне и емотивне игре. Тај дух, специфичан однос према песми, резултирао је бројним поетским такмичењима која су се називала *ута-авасе* (јап. 歌合せ /uta awase/) и која су у разним формама наставила да постоје све до данашњег дана.¹ За *ута-авасе* се наводи да је то песничко

1 У „(новом, прерађеном, општем) Упутству за јапански језик и његову књижевност“ (『(新訂総合)国語便覧 2003, стр. 59) наводи се хронологија збирки насталих са таквих песничких надметања састављених у периоду од око 885. године до око 1202. године, и то укупно њих осамнаест, мада се може претпоставити да то није коначна цифра.

надметање које је „почело да се практикује у IX веку, а одржавало се тако што су све песме биле писане на једну одређену тему а онда упоређиване и оцењиване“ (Вишњић Жижовић 2008: 43).

Такође је важно напоменути да је на поетским такмичењима честа (али не и обавезна) пракса било и то да једну песму започне један песник, а заврши други, или да се за исти почетак понуди већи број наставака и могућих даљих решења, што је рано створило популарну песничку форму под именом *ренга* (јап. 連歌 /ренга/, назив тек из XII века) „уланчана песма“.² *Ренга*, такође, настаје још у периоду Хеиан, али у периоду Муромачи (1333–1573) почиње да се међу аристократијом развија њена слободнија, комична форма, названа *хаикаи но ренга* (јап. 俳諧の連歌), из које је касније настао *хаику* (јап. 俳句).

Док је слободан стих, настао доста касније, као што му и име каже, ослобођен формалних стега, традиционалне форме су у много чему стандардизоване. Форма песме која се назива *танка*, као што је поменуто, једна је од најстаријих јапанских поетских творевина. *Танка* (јап. 短歌 /танка/), у преводу „кратка песма“, састоји се од по свега неколико стихова са по 5 и 7 слогова и појављује се већ у првим писаним споменицима, анализима *Кођики* (712. година) и *Нихоншоки* (720. година). *Хаику* настаје из почетних стихова (тзв. *hokku*, јап. 発句) горепоменуто песме типа *ренга*, уланчане песме, садржи 17 слогова распоређених по обрасцу 5-7-5 и, иако његове основе постоје од зачетака јапанске писмености, под тим именом је познат тек од XIX века.

Уз то, будући да Јапанци поштују традицију, али не беже пред новим и страним, у њиховој поезији више различитих

2 „Око IX века, игра „одмеравање траве“ (куса-авасе) развила се у „одмеравање корења“ (не-авасе), где су се такмичари надметали у томе чија је ишчупана влат траве (или корен) била већа. Са популарношћу поезије, било је природно да се развију и такмичења у састављању песама према њиховој дужини, степену довитљивости, или даљем развиту лепоте и поетског ефекта.[...] Она [ренга] је постала забавна модерна разбигра на песничким такмичењима, која су и у овом периоду била у моди [период Хеиан] (Вишњић Жижовић 2008: 49).“

форми складно коегзистира (Като 1981, 1: 6). Тако је још од пристизања писмености са континента, из Кине, створена диглосија која није била утилитаристичка већ је дозвољавала неспутано настајање и сазревање књижевности и на јапанском и на кинеском језику. Другим речима, неговање кинеског језика, иако је припадало елитнијим и образованијим друштвеним слојевима, није довело до функционалног расцепа те специјализованим употребама двају језика. Слична тенденција може се уочити и у савременом Јапану, како на друштвеном тако и на језичком плану. Штавише, као што ћемо видети на примеру поменутог фестивала, управо оваква „јапанска“ отвореност могла се видети како у поетским формама, тако и у националним, верским и другим опредељењима његових учесника.

4. Положај јапанског песништва на примеру хаикуа у свету и код нас

Хаику је посебно значајан због своје омиљености у целом свету, па и код српског народа. Мада 2008. године на Фестивалу није било представника из Србије, што најпре можемо тумачити економским разлозима, хаику песништво на српском језику је изузетно заступљено. О томе сведоче следеће непобитне чињенице: преводилачки и изворни песнички таленат хаикуу су предали и Милош Црњански и Десанка Максимовић; у Србији данас хаикуе пише више од 1000 песника; фестивал хаику поезије траје у Оџацима већ 20 година; на српском језику излазе часописи који су посвећени хаику стваралаштву. Последња антологија хаику песништва на српском језику, изашла је у избору Љиљане Марковић, Александре Вранеш и Милијана Деспотовића 2002. године и окупила је 750 песника који пишу на српском језику (Вранеш, Марковић, Деспотовић 2002).

„Почивајући на дескрипцији, доживљају природе, обичаја, формализованог оквира, (...) у којем се и доживљај и осећај опевавају по унапред задатим законитостима, хаику, андрићевски речено „отима од живота“, што се потврђује и чињеницом да, ма колико да је општи, обухватан, свима прихватљив,

постаје разумљивији кад је поткрепљен непосредним животним искуством. (...) Хаику опева вечне теме, дневни и животни тренутак“ (Вранеш, Марковић, Деспотовић 2002).

Направивши први значајан продор у свет, хаику песништво, с већим или мањим поштовањем јапанских традиционалних песничких законитости, као што је обавезно присуство сезонске речи, или *киго* (јап. 季語) и слично, значајно је и због тога што, иако се одомаћило у бројним ван-јапанским срединама неумитно представља оживљавање јапанског духа у њима. Наиме, превођењем на стране језике хаику песма није изгубила од свог јапанског идентитета, без обзира на све промене које је претрпела у том процесу. Хаику је „компактан књижевни, музички, сценски, ликовни доживљај. [...] Богатство у слици, а шкртост у речима, будизам у мишљењу, а природа у очима; спонтаност у осећањима, а интуиција у тумачењу; уздржаност и дискретност у закључивању, а слобода и опуштеност у описивању; интимност и непосредност у доживљавању, а општост у значењу; сензибилитет према природи, а толерантност према људима; подређеност према лепоти, а протест против ружног; егзотичност простора и времена, а сугестивност ега; симболичност песничке слике, а хармоничност и динамичност целине; изворност форме, а обухватност суштине – чине да је хаику дар живота и дар животу“ (Вранеш, Марковић et al 2002). Морамо приметити, међутим, да наведено не вреди само за хаику већ се генерално може приписати целокупној традицији идеала јапанског песништва.

5. Положај песништва у Јапану данас

Интересантно је да је данас описани стари обичај окупљања песника на једном месту ради заједничког усавршавања стваралачког процеса, у нешто прилагођеној форми, прихваћен на интернационалном нивоу на коме се и јапански језик користи као заједнички именитељ, што се видело на Токијском фестивалу поезије.

Горе наведена културна позадина објашњава одржавање светског фестивала поезије управо у Јапану. Токијски

фестивал поезије одржан је у периоду од 31. октобра до 2. новембра 2008. године, на Универзитету Меиђи у Токију, а организовао га је Комитет за токијски фестивал поезије и његов поднаслов је гласио *Слободна лука светске поезије (Free Port to World Poetry)*. Ово није једини фестивал те врсте и овде га узимамо само као пример којим илуструјемо феномен о ком излажемо. На овом фестивалу учествовало је 42 песника из 22 земље укључујући Јапан, а његов циљ је био, како сами организатори наводе, да се свет упозна са дугом историјом јапанске поезије, али и да савремени јапански песници добију прилику за нова надахнућа (Anthology 2008, 5).³ Овом фестивалу претходио је *Европско-јапански фестивал поезије* одржан у истој организацији, такође у Токију, децембра 2005. године, али је фестивал из 2008. године, за разлику од претходног, укључивао и песнике из осталих азијских земаља. Своје представнике имале су Монголија, Турска, Енглеска, Аустралија, Португалија, Норвешка, Кореја, Финска, Данска, Пољска, Белгија, Словенија, Литванија, Ирска, Италија, Естонија, Израел, Хрватска, Бугарска, Кина и Америка. Песници из страних земаља слали су стихове у формама по сопственом избору, које су превођене на јапански језик. Јапански песници представили су се, како то и доликује, и у модерној и у традиционалној форми. Модерна форма изражена је у облику слободног стиха (9 песника), док је традиционална ограничена на *танка* (5 песника) и *хаику* (7 песника) песништво.

Поред тога, на светском фестивалу поезије, јасно се могло видети да у интеракцији појединачних индивидуа, преко њихове поезије у којој су похрањене различите културне баштине, не само особени већ и национални

3 „Japanese poetry has a quite long history. Its first anthology Man'yo-shu was edited in the eight century, and since then we have been writing in a variety of forms including tanka, haiku, and free verse, which all continue to be thriving in our daily lives. Letting poets abroad know the essence of this rich poetic tradition will help the rest of the world discover the importance of Japanese culture. On the other hand poets in Japan will receive inspiration listening to live readings by the vanguard of world poetry to feel their spirit directly (31. 10. 2008, Ban'ya Natsuishi, Chair-director, Tokyo Poetry Festival Committee, Anthology 2008: 5).“

идентитети боље ступају на видело. Уосталом, сличан принцип резоновања, рођен претежно из Сапирових и Ворфових разматрања, нашао је свој израз у развоју когнитивне науке, поготово когнитивне лингвистике, инсистирајући управо на чињеници да скривени механизми нашег поимања света налазе своју материјализацију у коришћеним језицима, што се најбоље уочава управо поређењем и контрастирањем језика из несродних језичких породица. У овом случају, таква когнитивна, али и емотивна, позадина уочава се анализом различитих поетских израза.

Тако је, рецимо, баш захваљујући колективном објављивању песама из различитих земаља, уочљиво и то да јапански песници који се изражавају у форми слободног стиха, без обзира на то што она не одговара традиционалним обрасцима, управо кроз језик којим се користе, као и путем асоцијација које су им блиске, остају у оквирима јапанског идентитета. На пример, песма *Пепео* (јап. 灰 /хаи/, енг. „Ash“) награђиваног јапанског песника и професора класичне јапанске књижевности, Фуђуја Садаказуа (藤井貞和 /Фуји Садаказу/, рођ. 1942), користи специфичност јапанске синтаксе која омогућава да сваки стих, као реченица за себе у већини случајева, почиње речју „пепео“, чија је реченична функција и веза са другом речју / другим речима, углавном предикатом, одређена пратећом структурном речју. Како је „пепео“ на тај начин у једном стиху субјекат (номинативна веза), у другом стиху или у наставку истог, објекат (акузативна веза), у трећем, прималац радње (дативна веза) или неко/нешто чему се приписује припадност (генитивна веза) и слично, постиже се необична разиграност наизглед сувопарног ритма низа кратких реченица. Ова разиграност потиче од различитог положаја говорника, односно онога коме се приписује реченични садржај, где је он час посматрач „пепела“ као спољашњег објекта, а час са њим идентификован, посматрајући свет управо из перспективе „пепела“ (о говорниковој перспективи у јапанском језику в. Тричковић 2009).

С друге стране, на пример, песма *Јутарње дете* (јап. 朝の子 /аса но ко/, енг. *The Morning Child*), једне све запаженије

јапанске песникиње Араи Такако (新井高子 /Араи Такако/, рођ. 1966), иако модерне, интернационалне форме, описује разливање светлости сунца са источног неба у зору које се шири као боја модрице типичне за тек рођену источноазијску децу (тзв. монголска тачка). О симболици сунца, источног неба и зоре не морамо у вези са Јапаном много говорити, довољно је да подсетимо да Јапанци своју земљу зову 日本 /нихон/ „Земља излазећег сунца“, као да напоменемо да се већина житеља ова земље рађа са поменутом плавом тачком.

6. Закључак

Због свега изреченог, јасно је да се веза између језика, књижевности и идентитета мора тражити на различитим равнима, да је комплексна и узајамна, али да у исто време, управо из разлога особености тог склопа, не захтева ради одржања било какву физичку, емотивну или мисаону изолацију, те сматрамо да у том смислу дати фестивал доказује како отварањем према туђем или новом ни јапански језик ни његова култура нису изгубили ништа од својих изворних вредности или свог идентитета, што може бити користан путоказ и за све друге. У том смислу управо је хаику значајан јер је он потврда садашњег тренутка, свест о сопственом животу, интензитет осећања, који је једнако тешко доживети, као и описати. Блутх највећим проблемом писања хаикуа у сваком језику сматра „како у сваком старосном добу учинити да се мисао стопи са осећањима, да осећања постану осмишљена (Blyth 1973, XXXI)“. Хаику захтева не да се опише све што се види, већ све што се осећа, како би се маштом доживели детаљи. Стога је Јохн Гоулд Флетцхер за хаику написао да је „версеграм“, „усамљени лепи цвет на дршци од седамнаест слогова“ (John Gould Fletcher 1976, XXXIV). Хаику је естетски и духовни доживљај природе и живота и као такав не познаје границе језика и етноса, али опет не губи од свог националног идентитета у било којој земљи у којој се пише.

Литература:

- Blyth, R. H. *A History of Haiku*. Tokyo: The Hokusaido Press, 1973.
- Fletcher, John Gould. *A Pepper-pod : A Haiku Sampler*. Tokyo: Charles E. Tuttle Company, 1976.
- Devide, Vladimir. *Iz japanske književnosti*. Zagreb: Spektar, 1985.
- Ishida, Eiichiro. *Japanese Culture*. Tokyo: University of Tokyo Press, 1974.
- Kato, Shigero. *A History of Japanese Literature, The First Thousand Years*. Tokyo, New York, San Francisco: Kodansha International LTD, 1981.
- Кођики. Београд: Рад. 2008.
- Марковић, Љиљана и Марина Јовић. *Историја цивилизације Јапана*. Београд: Филолошки факултет, 2002.
- Марковић, Љиљана и проф. Цхенгнан Ду. *Књижевност средишњег царства*. Београд: Филолошки факултет, 1998.
- Марковић, Љиљана; Тричковић, Дивна; Ердељан, Марина и Марић, Симон. *Канђи*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду и Кокоро, 2014.
- Тричковић, Дивна. *Граматичка категорија времена у јапанском језику у поређењу са српским*. Београд: Филолошки факултете, 2009 (необјављена докторска теза).
- Тричковић, Дивна. *Јапанско писмо – лепота у наговештајима. Свет речи*, бр. 21–22 (40–43). Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2006а.
- Тричковић, Дивна. *Почеци јапанске књижевности – Кођики и Нихоншоки. Свет речи*, бр. 21–22 (44–48). Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2006б.
- Вишњић Жижовић, Соња. *Елементи природе у позном стваралаштву Мацуо Башоа*. Београд: Либер, 2008.
- Вранеш, Александра; Марковић, Љиљана и Деспотовић, Милијан (прир). *Шљивин цвет; Јутро припада птицама I-III; Пахуље маслачка*. Београд: Филолошки факултет : Центар за Источну Азију, 2002.
- Вранеш, Александра; Марковић, Љиљана и Деспотовић, Милијан. *Поветарац над потоком*. Београд: Филолошки факултет : Центар за Источну Азију, 2002.

Ljiljana Marković

THE CONNECTION BETWEEN LANGUAGE AND
CULTURE ON THE EXAMPLE OF JAPANESE POETRY

Summary

The paper deals with the way in which certain language elements of culture are acquired and exchanged through the poetic form. It is observed from two sides: one, from the acquired foreign form on the example of haiku poetry in non-Japanese languages, and the other, from foreign poetry in the Japanese language based on the example of the Anthology made after Tokyo Poetry Festival, held in 2008. The authors of the paper conclude that by mutual acceptance of differences, individual cultural identities are enriched and strengthened, contrary to what could be expected.

Key words: Japanese languages, Japanese culture, poetry

О ПОТРАЗИ ЗА ИНДИЈОМ И О АМЕРИЧКОМ СНУ

Историја Индије већ на први поглед збуњује бескрајним низом догађаја и имена које није могуће разложно сложити у неки непротивречан поредак. Отуда изгледа да једини кључ за културну историју Индије лежи у личном искуству које може да отрпи све антиномије. Такво искуство је мање или више арбитарна иницијација, али је неизбежно јер се само кроз њега може одабрати једна од многих могућих слика Индије. Слободна од наметнутих колонијалних предрасуда култура Индије можда да буде блиставо огледало за разумевање света у коме живимо и његових снова.

Кључне речи: Индија, Европа, Америка, Хегел, Ганди, Источноиндијска компанија, дрво ним, краве, снови

Лични увод

Када су Аргонаути пролазили поред Сицилије носећи на броду златно руно украдено од Ејета, краља Колхиде, увек спремни на све ипак се нису дрзнули да дирну говеда из стада бога Хелија која су тамо пасла. Краве су биле залог посвећеног савеза богова и људи и чак ни овејани гусари нису падали у искушење да тај савез развргну. Сетио сам се овога док сам на прометном аутопуту који је водио са истока на југ Индије посматрао стадо крава како лежи на средини коловоза и колону возила која их без икаквог гнева и негодовања пажљиво обилази. Гледао сам тај приказ пола сата да бих на крају схватио да ми не разумемо шта је слобода јер је њу опрала ерозија површини и оданости привидима. Није ми било тешко да закључим да се налазим не само у другом простору већ и другом времену. Тај други свет слободе била је Индија.

Увод

Име Индија изведено је из Синдху (Инд), имена велике реке на северозападу индијског потконтинента. У бајној староиндијској књижевности она се назива Бхаратаварша (земља потомака митског краља Бхарате). Сачињена је од много државица неистородних народа са наизглед безброј несродних језика. Све су се оне, за разлику од Европе, средином прошлог века за само неколико година без отпора ујединиле препознајући заједничку духовну припадност током хиљада година грађену усменим предањем ведских ода, епова, митова, филозофских поука на санскрту. Најстарији трагови историје у Индији сежу до последњег међуледеног доба (40.000 – 20.000) коме следи дуго раздобље успона цивилизације долине Инда откривеној на налазиштима Харапа и Мохенџо Даро чији урбани развој почиње од 3000. године старе ере. Харапанска култура опада од 1700. године пне, а снажан упад народа који говоре индоаријски променио је културни пејсаж северозапада Индије.

Настојећи да у једном одређењу обухвати такав недоследни миленијумски ход индијске културе пруски филозоф Г. В. Ф. Хегел као њено опште начело утврђује „карактер сањарског духа“. „Сањарско јединство духа и природе“, каже он, „које доводи са собом неизмерну буновност у свим облицима и односима, спознали смо већ пре као принцип индијског духа.“¹ То је њему, будном царском филозофу, био довољан разлог да Индију, која је створила дела неупоредиве лепоте и дубине, искључи из самосвесне повести.

Индија јесте сан, и то највећи који је Европа одсањала. Од незапамћених времена до Васка да Гаме Европа је сањала Индију као рог изобиља, она јој се причињавала као испуњење свих њених жеља. Тај сан је приморао Колумба да открије Индију у Америци, јер се Европљанима свуда причињавала Индија. Из тог сна се Европа ни данас није пренула, јер се тако и зачело доба открића које она слави као почетак свог успона. То ми је постало јасно у Ернакуламу, месту где је први пут

1 Г. В. Ф. Хегел, *Филозофија повести*, Бардфин, Београд 2006, стр. 149.

пристао Васко да Гама, да би и он поново, по ко зна који пут, после египатских фараона, Александра Македонског, римских цезара, и ко зна кога још открио Индију. Стари римски новчићи нађени у Индији и изложени у Летњој палати у овом месту, раскошној резиденцији махараџа из Кочија, сведоче да су аргонаути Индију откривали безброј пута, а да су се на том путу увек погубили. Аргонаути не би били то што јесу да нису одмах кренули да уновче свој сан продајући неке зачине и 30.000 пута скупље од набавне цене. Португалија, изгурана на ивицу Европе и замало утопљена у Атлантику, одмах је и неумитно постала светска сила када је Васко пронашао морски пут до Индије, што Британика назива „новом ером у светској историји“. Додир Индије је то учинио, он је довољан за „нову еру у светској историји“ (кога не треба мешати са склепаним „новим светским поретком“), јер он као да може све да преобрази, чак и безнадежну светску историју, чак и Португалију, а на крају и мене, који нисам ни кренуо у потрагу за зачинима живота и златним обећањима, већ сам се само пустио низ пут злата и свиле слутећи да свако путовање отворених очију у Индију открива још један скривени сан.

Хегел и Индија

Разматрање индијске културе треба почети с Хегелом јер је био „први модерни филозоф који је разматрао еволуцију света као целовит историјски ток, и стога први филозоф културе, јер је култура битно одређење духовно уздигнуте свесности у историјском значењу који је Хегел приписао термину 'дух', потом све више и више замењиваном термином 'култура'.“²

Када мисли о Индији и њеној култури, Хегела брине што је у сну „дух престао да буде за себе, насупрот другоме“, јер је за њега Декартова догма одвојеног, осамостаљеног субјекта право и једино тло филозофије и културе где се не може допустити да „у сну индивидуум престаје знати за себе као овај индивидуум.“³

2 Bhikku Nanajivako, *Hegel and Indian Philosophy, Indian Philosophical Quarterly*. Vol.3. стр. 300.

3 Хегел, Исто, стр. 137.

Овакво Хегелово разумевање снова долази, с једне стране, из француског рационализма, јер се Декарт у *Медитацијама* побојао да у сну никада неће знати да је у сну⁴, али више из британског емпиризма за који сан нема никакав однос према истини. У Хегеловим мислима као да на сваком кораку провејава острвски емпиризам који само овлаш успева да заодене својим спекулативним жаргоном аутентичности. Како је Хегелу највише стало до појединца који будан стоји „насупротив предметности“ сасвим природно је да индијска култура за њега оно божанско прави „бизарним, нејасним и будаластим“. Да не остави места сумњи о природи својих ставова додаје: „Индијци нису освајали према вани, него су само увек били освајани... Енглези, или штавише Источно-индијска компанија, господари су земље, јер то је нужна судбина азијских земаља да буду подложне Европљанима...“⁵

Читајући овакве Хегелове редове у *Филозофији новести* читалац се убрзо замори од спекулативног пренемагања лоше прикривеног британског емпиризма. Хегел своје просуђивање о Индији махом заснива на извештајима британских путописаца које потом самоуверено филозофски прерађује и тумачи. То не само да отвара питања поузданости и других закључака *Филозофије новести* већ нас ставља пред недоумице о општем односу британске и немачке културе. Чини се као да је немачка филозофија у свом класичном облику, иако узнета у тону и патосу, само препричавање различитих често неуверљивих и непоузданих британских теорија и извештаја. Истини за вољу, тако нешто није ни могуће замислити код Канта, који је имао снаге да наспрам Хјумовог киничког емпиризма подигне трансценденталну зграду своје три критике, а још мање код Гетеа који је *ускос* Њутну осмислио своју теорију боја, али Хегел већ јасно указује на деклинацију и зависност немачке спекулативне филозофије од британског

4 Отуда и његов напор изгона субјекта из сна. Декартов апстрактни, самомислећи, аутоматски самостварајући субјект није друго до у филозофију прерушена *Књига постања* где субјект пошто је сазнао себе као одвојеног бива избачен из сна и пробуђен у свету у коме постоје само објекти. Другим речима, сан је постао забрањена земља, а сазнање сведено на убране или опале јабуке објекта.

5 Хегел, Исто, стр.138.

искуственог материјала. Његов текст о Индији стога врви површним увидима и лакомисленим закључцима што је, у обртну који само случај може да направи, пред крај живота схватио и сам. После читања *Бхавадгите* 1827. осетио се толико превареним да је у наступу жеље за покајањем одлучио да изнова напише *Феноменологију духа*. Он сасвим мења становиште о култури Индије: „Истанчаност циља својственог санкхја и јоги, а посебно пут који води том циљу, у религијској форми откривен је мишљењем и за мишљење у таквој мери да заслужује, изван сваке сумње, да се назове филозофијом.“⁶ Међутим, претекла га је смрт од колере 1831, тако да је *Феноменологија духа*, која на две странице сажима индијску религију као „веровање у биљке и животиње“ остала да заувек сведочи о странпутицама Хегелове и немачке филозофске мисли, као и о предрасудама које су се у Европи шириле о Индији.

Ернакулам се налазио на крају мог децембарског пута по Индији, а да сам дошао у земљу чуда знао сам већ на његовом почетку када сам слетео у Мумбаи. Док сам у аеродромској згради чекао на следећи авион који је требало да ме пребаци у велики град Ченаи на супротној, источној обали, отворио сам Мумбаи Тајмс од 2. децембра и на 15. страни наишао на вест потпуно немогућу за европско поимање стварности. Учитељ Баба Рам Прасад Дас наложио је ученицима да га живот спале. Они су то уз велико поштовање према свом учитељу и учинили. У књигама сам читао да су све до XIX века и у Европи људи спаљивани, али увек против своје воље, на основу осуде ревносних католичких и протестантских духовника. Било је додуше у потоњим временима и оних који су то учинили својевољно, као на пример Јан Палах, који је протествовао против совјетског упада у Чехословачку, или пре двадесетак година онај други Чех, коме нисам запамтио име јер није тако добро рекламирано као Палахово, а који је протествовао против уласка НАТО војске у исту земљу.

6 G. W. F. Hegel, *Rezension der Schrift 'Ueber die unter dem Namell Bhagavad-Gita, bekannte episode des Mahabltarata von Wilhelm von Humboldt'*, *Jahrbuch fur swissenschaftliche Kritik*, Vol. XVI. 1827.

Али спаљивање Баба Раме није било плод инквизиторског насиља, нити је то било спаљивање с политичком тезом, нити је то био протест против живота или порука коју је некоме хтео да пошаље. Он то чак није урадио ни у име какве религије, што нас оставља потпуно збуњеним. Из текста се могло ипак закључити да је он то учинио да би показао да је живот јачи од стихија, да он може да траје само ако га води храброст и снага да се надиће заводљива чулност и њена бескрајна обећања слатког испуњења. Питање је заиста да ли је он умро или смо то ми који се нисмо родили с храброшћу у срицу, и умиремо сваки дан плашећи се свега осим препуштања страху.

Помињем ово јер је случај хтео да то буде мој први додир с Индијом. Не желим наравно да препоручим овакав метод духовног сазревања, али има нешто нелицемерно у том чину за који он није очекивао да буде проглашен мучеником, беатификован, награђен, признат, уписан у енциклопедију. Европа се нормално од тога ужасава и воли да подсети како се и даље у северној Индији удовица жртвује после смрти мужа, а још више да заборави да је током противреформације добар део њеног женског становништва жив спаљен у већу славу божју. А ни данашњој није далеко да бомбама заспе читаве народе и спаљује градове и села. Можда је тај Индус умро управо зато да Индија не би чинила исто што и Европа? И није ли то нека врста хришћанства, жртвовања за опште добро, које је из цркава – музеја померено усред живота? Овај догађај ми је помогао да схватим да улазим у други свет који говори другим језиком, који никада нећемо научити уколико седимо пред огледалом и питамо га да ли смо ми најлепши на свету. Слобода у Индији нема оне границе које су у Европи постављене и које не допуштају да се осети пулс живота. Познати филозоф Карл Јасперс у огледу Шта је Европа вели да је она принцип слободе. То је заиста лепо и узвишено, једино што листајући књиге нисам успео да нађем много оних којима је она дала слободу, а може се наћи леп број оних којима је одузета. Једино ако Јасперс не би мислио да је Европа ослободила Фокландска острва од Аргентинаца, а Косово од Срба.

У *Филозофији повести* Хегел ставља још једну тачку на своје разумевање Индије тврдећи да се „морално стање Индијаца, као што смо већ утврдили, показује као најпоква- реније. У томе се слажу сви Енглези“. И додаје коначни аргу- мент: „Честити човек, каже неки Енглец, није ми познат међу њима.“⁷ На тај начин ропски следећи британску колонијалну теорију у којој је Источно-индијска компанија последња инстанца просуђивања моралне стварности, Хегел са узви- шице апсолутног духа пун сигурности утврђује: „Лукавост и подмуклост основни је карактер Индијаца; понизно пузав и подао показује се победнику и господару, а потпуно безобра- зан и окрутан према савладаном и подложном.“⁸

Хитајући без даха да што пре дође до коначног оства- рења апсолутног духа и његовог устоличења у објавље- ној протестантској религији и пруској држави, Хегел нема довољно времена да сагледа индијско културно и мисаоно наслеђе које по сложености и трајању многоструко превази- лази европско. Та његова задиханост и помањкање времена „пословног човека светског духа“, како себе назива, дали су за право колонијалном дискурсу и још више продубили јаз између европске и индијске културе.

„Више од стотину година Хегелов антикритички (тј. антикантовски) догматични Разум служио је, далеко изван свог академског поља и порекла, као успешно идеолошко оруђе наметања евроцентричног става подржаног ауторите- том или друштвеним и политичким снагама склоним дија- лектичком притиску са разорним учинком по достојанство и само постојање свих култура у свету.“⁹

Хегелу, кога је Декарт заплашио да ће заувек остати зача- ран сном ако не ослободи субјект свих граница, укључујући и моралне, ни једног тренутка не пада на памет да би свест о сну могла да буде највиши облик културе. У његовом систему нема призива ни алтернативе, и он не може да прихвати да би индијска култура сна могла бити не само нешто мање, већ и нешто више од повести, и да би у тој ризници колективно

7 Хегел, *Филозофија повести*, стр.152.

8 Исто.

9 Bhikku Nanajivako, *Hegel and Indian Philosophy*, стр. 321.

несвесног могао да се потражи прави извор мисли и живота.

Насупрот ономе што би Хегел очекивао предање говори да је Панини око V века старе ере своју *Ashtadhyayi*, граматику санскрита у осам књига, „један од највећих споменика људске интелигенције“¹⁰ одсањао у сну без снова. Неки кажу да је, у дубокој медитацији, добија лично од бога Шиве, али то се заправо своди на исто, јер Шива је лице сна. Да је Хегел могао да има увид у савршенство Панинијеве граматике, његова *Феноменологија* би се још коренитије изменила него после читања *Бхагавадгите*. У том сну Панини је саставио граматику као феноменологију каква никада пре ни после није створена: читав језик, све промене у њему и све његове могућности описао је у непуних четири хиљаде сутри (кодираних, кратких исказа). Граматику је саставио по родном, а не описном начелу: не описује појаве у језику одвојено и сваку за себе, већ из гласова рађа слоге, потом корене, а онда наводи промене глаголских облика и именских речи, затим облике (и њихова значења) изводи из коренских слогова, да би потом више облике извео из тих нижих, и коначно, дошао до сложеница које дају могућност да се на безброј начина комбинују значења појединих речи. Његова грамика, као и свака друга феноменологија, води се начелом: *увиђај оно што је различито, а не оно што је слично*. Ако је суштина различита, а облик сличан/исти, појаве су различите. Обратно, ако је облик различит, а суштина иста, то су исте појаве. Томе прилази и правило: *шта се догађа на једном месту у језику, догађа се свуда* и отуда његова правила благогласја, оно што би назвали гласовним променама, *немају изузетке*.

Судећи по Панинију, велики индијски мислиоци су и у сну јасновиди, оштроумни и логични. Када се наша нормативна грамика, настала „договорима“, упореди са индијском филозофијом језика, згуснутим, „еуклидским“ обликом мета-језика који као трослојна аура обухвата оно што се изговара и записује, и Панинијевом граматику, која језик описује и пописује, а не прописује, схватамо на какву странпутицу су нас одвели и Декарт и Хегел и

10 Leonard Bloomfield, *Language*, Motilal Banarsidass, New Delhi 2005, стр. 11.

револуционарно настројени просветитељи који су, верујући у Разум, оштро оделили сан од јаве.

У Ченаију ме чека професор Шанмугам Субја, географ, који је моје путовање начинио правим трагањем за средиштем индијског света. Требало је да обиђем целу јужну Индију, а професор Субја је знањем универзитетског професора исцртао стазу која је водила управо линијама сила индијске културе које су снажно магнетисале унутарњом снагом и дубином духа. Сваки километар и сваки тренутак били су брижљиво осмишљени и пут је из Ченаија водио у Тиручирапали, потом у Мадураи, затим на крајњи јужни рт потконтинента, а онда у Триванантанурам, Ернакулам и на крају опет Мумбаи. Путовао сам готово без прекида, ноћи и дању, променио сам сва превозна средства и прешао много хиљада километара. Растојања у Индији су велика и треба бити спреман да се путује целе ноћи, да се из воза дође у хотел у пет сати ујутро и да се одмах у осам полази даље на неко одредиште удаљено сто или двеста километара. Сlike индијске прошлости и садашњости смењивале су се тако готово без прекида, праћене објашњењима и живим описима мојих љубазних домаћина, који су ме сачекивали у сваком новом месту. Сви они су потпуно познавали прошлост и садашњост својих места, а њихово образовање (сви су били универзитетски професори) учинило је да не добијам само обавештења, већ да ми буде дочарана срж индијске културе. И док се чаробна природа, препуна мени непознатих биљака смењивала са бескрајно сложеним споменицима старим три и четири хиљаде година ја сам стајао пред загонетком неисцрпне добре воље мојих домаћина који су ми се потпуно посвећивали као да је моја знатижеља најважнија ствар на овом свету. Професор Илангован из Мадураија је до поноћи чекао воз са мном иако га је жена телефоном више пута звала. Професор Ганеш из Тиручирапалија је у четири сата ујутро устао да ме из хотела одведе на аутобус, професор Сукумар и његова породица два дана су лутали са мном до крајњег југа Индије. Професор Деван ме је испраћао на спавање са корпом егзотичних сокова које никада раније нисам пио (у ствари

скоро да сам стално пио само сокове, јер је температура била око 30 степени). За све време професор Субја је редовно телефоном звао не само да види како сам него и да се захвали својим колегама на њиховој љубазности. Треба ли да поменем да сам ретко шта могао да платим, јер они једноставно то нису допуштали. Човек се стварно морао упитати да ли то сања. Наравно да сањам, одговарао сам себи речима којима сам и почео текст, јер Индија је сан. Европа је покушала да колонизује тај сан, као дете које отвара телевизор да би у њему нашло мале људе које види на екрану. У колонизованој Индији није, међутим, нашла патуљке које је тражила, али је изгубила способност да сања, а одсуство визије заменила протетиком телевизије. Европа је заправо све открила осим себе.

Истини за вољу у једном врло срећном тренутку Филозофије повести Хегел увиђа: „...Тако је Индија као тражена земља битан елемент целе повести“.¹¹ Али истовремено и пропушта да схвати да је коначна стварност Европе управо сан о Индији који својом силином надвладава разум до кога је просвећеном Хегелу толико стало. Од античких времена све до доба открића „Индија је сан, највећи који је Европа одсањала. Од незапамћених времена до Васка да Гама Европа је сањала Индију као рог изобиља, она јој се причињавала као испуњење свих жеља.“¹² Она је и неухватљива као сан познатих слика и несхватљивих призора, сећања и предказања, логичких следова и безумне маште.

А с друге стране, шта је индијски сан? Извесно је да то није била Европа, јер махараџа из Кочија где се Васко да Гама искрцао 20. маја 1498. није уопште желео да разговара са њим и послао га је одакле је дошао. Мора да му је био просто незанимљив. Васко је могао само да оде са неколико отетих Индуса да би могао да се боље спреми за следећи долазак.

Други пут је Васко кренуо у Индију за две године, али овај пут као казнена експедиција, јер ништа није ишло глатко као Шпанцима у Јужној Америци, који су већ успели да поморе

11 Хегел, *Филозофија историје*, стр. 138.

12 А. Петровић, *Индија између историје и космоса*, Статус 50/2008, стр. 78..

милионе Индијанаца. Он је прво сачекао неки брод, око 400 путника, жене и деце бацио у море, посаду побио а брод запалио да покаже с ким Индија има посла и да се уплаши док још има времена. Потом је напао владара Каликута, а да би показао колико је опасан и да мисли озбиљно прво је по опробаном европском рецепту бомбардовао луку, а потом масакрирао тридесетак рибара који су пришли његовим бродовима да би трговали воћем и рибама.

И трећи пут се Васко вратио у Индију, али само да би у њој умро, јер су, поред осталог, Индуси били бољи и у микробиолошком рату. Некако је све ишло против сценарија у „западној Индији“, где су урођеници помрли од болести, посебно великих богиња, који су Шпанци донели. Узгред речено сви освајачи Индије умиру од чудних болести. Хегел од колере, Васко од куге, Александар од Бог зна чега.

Може се само замислити како су се осећали европски аргонаути, који су после свега, ништа не урадивши осим узалудних злочина, морали да се врате кући са празним срцима и бродом препуном робе, јер су уместо милости владара, за злато које су понели купили само зачине, и отпочели да се богате о чему су одувек сањали. Када кажемо европски или амерички сан, све је намах јасно, то се, мање или више, своди на супермаркет, материјално благостање. А шта је индијски сан, скоро да и не можемо да питамо, јер не знамо ни шта је Индија ни шта је сан.

Амфиболија Индије

Сваки покушај да се говори о неухватљивој индијској култури непосредно се суочава са амфиболијом. Како заиста непротивречно описати земљу између врхова вечног леда Хималаја и Кашмира, тропских џунгли и морских обала Канјакумари, пустиња Радастана и прашума на североистоку, земљу са 8000 градова где железница сваки дан превезе 30 милиона путника, где се говоре 22 главна језика поменути у уставу (од којих се ни један не проучава у Београду), као и 1652 других језика и 22.000 дијалеката окупљених у 12 језичких породица које се служе са 24 различита писма, коју

насељавају 330 милиона богова и богиња, као и 1210 милиона људи свих познатих етничких корена сврстаних у 3742 каста и подкасти окупљених у 4635 различитих заједница, и којих је сваког дана још 30.000 више, где је 60% становништва млађе од 25 година, у којој су настале четири велике религије, а за власт се бори 85 великих политичких партија, где 94% становништва запошљава само себе, чија музика има 72 лествице са исто толико подлествица и у којој се кромпир припрема на преко 300 начина?

Када то имамо у виду не можемо а да не схватимо да сваки став о Индији лако налази своју противречност. Како кажу сами Индијци „шта год да кажеш о Индији, супротно је такође истинито“. Рећи нешто о Индији није једноставно, јер у свакој од речи, као и у свакој неизреченој мисли, вреба супротност, амфиболија, бесконачност која се расцветавала у противречностима. Од ове филозофске невоље ум се може избавити једино како је то већ, у сличној недоумици, учинио Кант тражећи пред антиномијама чистог ума прибежиште у трансценденталном појму ствари по себи.

Када Индија не би била ствар по себи, када стварност њене културе не би била трансцендентална, она би се емпиријски урушила у опреке које се налазе на сваком кораку и на сваком месту. Окренутост индијске културе трансценденталним квалитетима неминовно проистиче из непрекидног низа непремостивих супротности из којих она извире. Све оне у Индији настављају да постоје, јер нико, било да је духовни или трезвени економски пророк, не преже да их разреши и укине, већ их пушта да теку да би се додирнуле, укристиле негде у бесконачности, с ону страну искуства.

Држећи у паузама путовања предавања на индијским универзитетима као да сам се некако кретао између дневног, историјског живота, у његовим непрегледним заплетима, и космичког, вечног и непроменљивог. На тренутке ми се чинило да лебдим негде између неба и земље, јаве и сна да бих полако схватао да је и индијска култура такође стално неухватљиво лебдење између земље и неба, историје и космоса. То што се мени збивало, вођено некаквом „чудном руком смелог случаја“, била је индијска култура сама. Она је жива јер има моћ да се

догоди и да буде непосредно ту, да гура живот, да га осунчава, да га охрабри да изађе пред лице неба. Није се појављивала као нешто споља, као драгоцен музејски експонат, далеки рефлекс, нешто наспрам; она је хрлила у сусрет, она је долазила путем на коме је нестајало растојања и губили се неспоразуми толико драги историји и њеним утопијским перипетијама.

Та снага је и ујединила Индију. Безброј малих, често посвађаних краљевстава се стопило у целовито језгро фузио-ним енергијом једне велике културе која непрекидно делује више од пет миленијума и која је учинила тај немогући чин једно-ставним. Она се није ни најмање зачудила свом уједињењу – учинила је то одмах, једним потезом, без одлагања и стењања тешког европског порођаја. И то уједињење да би парадокс био већи припремио је управо колонијални господар чија позната девиза је *dieu et mon droit* или у преводу на латински *divide et impera* или на српски, само ја и нико други. Индија је својим сублимним енергијама победила безобзирни енглески колонија-лизам који је успевао у претходним временима да истреби не само народе већ и читаве расе. Индија га се ослободила надмо-ћном културом трпељивости која је неизбежно укореењена подједнако на небу и на земљи.

Сећам се сцене из филма Ганди када *satyāgrahī*, ненасиљу одани Индуси, прилазе у бескрајном реду енглеским војницима који их бесомучно млате, а да не пружи и најмањи отпор. Падају ничице без покушаја да се бране, само се слажу, симбо-лично умиру стидећи се својих мучитеља – чини се као да се метафорично спаљују попут поменутог учитеља Баба Рама, који и сам вероватно није могао да издржи стид због оног што свету чине трговци покушавајући да га на олтару капитала жртвују злом духу потрошачког друштва. И тако Индија без и једног испаљеног метка, скоро без повишеног гласа, успева да победи највећу колонијалну силу тих времена. Гандијева победа није историјска, јер историјске победе се задобијају моткама и песницама, она је по свом смислу надисторијска, она је нешто што ми тек треба да схватимо. Европа заиста покушава да се уједини као што је Индија учинила 1947. године, али утисак је да она у то уједињење улаже последњи атом своје енергије, да се толико напрегла да га доврши да ће се распасти, док је Индија чини се то урадила без напора,

са некаквом лакоћом која сведочи о њеној унутарњој снази. Ствар је једноставна, привлачне сила много су Индији јаче о одбојних, много је више љубави у Индији и то се једноставно покаже у великим, критичним тренуцима одлуке. Наравно, убили су после Гандија, та рана је болна, али није неизлечива јер нож не може да дохвати Вивекананду. Ганди не би могао да изведе ослобођење да није знао шта је слобода. Главну припрему ослобођења извео је Свами Вивекананда, учитељ, филозоф, реформатор, који је објаснио шта је то слобода. Наш проблем заправо је што се стално боримо за слободу, а не знамо шта је, нико нам то није рекао, увек је доживљавамо негативно, као „слободу од“. Зато стално побеђујемо у борби за слободу, али уклето остајемо без ње. Вивекананда је исказао смисао слободе, направио чврсто тло на коме је Ганди могао без икаквог насиља да моћно оствари ствар ослобођења. Главни покретач ослобођења је Вивеканада, и том сагледавању види се сва разборитост индијске културе која је му је на најјужнијој тачи своје територије, на острвцу које на крајњем југу додирује Индијски потконтинент подигла величанствени маузолеј.

Зато је у Индији ослобођење увек трансцендентално. Само земље које су укротиле, умириле, потиснуле и избрисале своје противречности, у којима лажни пророци говоре о путевима без алтернатива, где је све јасно од сада па до краја света, могу да своје решења траже у емпиријском искуству и историјски дефинисаној „реалности“. Али Индија, снажно врело супротности које стално избија и избацује нове појаве и догађаје, историјско ослобођење може да укорени само у религији. Не „економија“, „историја“, „напредак“, већ „појмови дхарма (нормативни поредак), карма (морални чин и учинак) и цати (каста) као начело друштвене слојевитости стога су темељ индијског друштва.¹³ И ту никакав неолиберално разводњени хегелијански „развој“ не може ништа да промени, макар своју представу играо и на даскама позоришта „Глоб“.

13 Singh, R.B, *A Geographical Mosaic of Incredible India: Introducing Natural and Cultural Heritage*; Singh, R.B. (ed.) *Progress in Indian Geography. A Country Report, 2008–2012*, 32nd International Geographical Congress, Cologne, Germany (August 26–30, 2012). Indian National Science Academy, New Delhi 2102, стр. 21.

Ослободиоци у Индији су религијски реформатори: Шанкара, Вивекананда, Шри Ауробиндо..., а Ганди је њихов самосвесни извођач радова на изградњи културе слободе довољно моћне да без насиља порази империјални „Дух“ умртвљених супротности. То потпуно оспорава уврежено мњење на Западу да религија треба да буде одвојена од секуларног живота и да друштвену теорију могу да изнесу само просвећени филозофи Томас Хобс, Џон Лок, Монтескје, Токвил и њима подобни секуларни мислиоци. И Индија би могла да следи Хобса и Лока и да се заједно са њима пита да ли су појединци у свом природном стању зли или добри, али са таквим просветитељским детињаријама не би имала снагу да покрене ослобађање, него би се губила у неслободи и секуларних и религијских установа које најуспешније експлоатишу недостатак слободе. У Индији има много мање недостатка слободе него у Европи која је прегнула да у име историјског освајања слободе одвоји цркву од државе, што можда и није лоше, али је при томе са прљавом водом избацила и дете јер је истовремено одвојила и религију од живота. Она је своје праве реформаторе инквизиторски протеривала у другу стварност да би на тај начин животу порекла ма какву трансценденталност.

Европа која трепери од ишчекивања будућности нема стрпљења да пусти да се супротности пресеку негде у бесконачности. Бранећи се од трансценденталне културе Индије и у истој мери страшно прижељкујући њено материјално богатство, немоћна да се суочи са слободном игром супротности, бранећи се управо од тога, просвећена Европа је замишљала утопије да би трансценденталну стварност из садашњости прогнала у будућност где се засигурно никада неће остварити. Она је замислила појам историје чији главни задатак јесте уљуљкивање у *реално* иманентно, али заувек одложено разрешење противречности.

Индија је земља слободе, јер у њој на сваком кораку можете осетити то давно заборављено стање и осећање. Не декларативне, идеолошке, корпоративне слободе, Taste of Freedom са Winston рекламе, или једнако преварно human

rights из *United Nations* декларација, већ слободног доживљаја света и живота. Зато у Индији није тако интензивна трговина идеологијама слободе, најмање је утопијских пројекција „идемо ка“, бескрајних историјских зававања који вековима гуше Европу. У Индији уз све невоље осећате да слободно дишете и да то чине и остали са вама - то је земља неспутаног дисања у којој можете да дођете до даха. Зато ми се као професору културне антропологије допало када сам на јужном руту Индије видео велику туристичку рекламу: слободите се историје, дођите. То показује да је и њима јасно која је главна бољка Европе. Историја. Од тога смо овде болесни, а и лекови које узимамо за то воде нас, како каже Кјеркегор, у болест на смрт.

Европу забрињава и традиционална индијска подела друштва на касте. Чини се да је то опречно слободи, да не допушта вертикалну покретљивост. Подела на касте је наслеђена из претходних миленија, она је део индијске културе. Нико не тврди да је то идеално стање, али то је нелицемерна организација друштва, која је једноставно призната, као што је лобирање у Америци. Оно што код других политичких система производи невоље у Америци је легализовано и функционише не оштећујући превише систем. Слично томе подела на касте, која латентно постоји у свим друштвима, чак и оним која то дволично поричу дајући друштвеним разликама друга имена, у Индији је интегрисани део културе који чини да то друштво мање пати од демократске неурозе по којој смо сви једнаки све док не покушамо да остваримо ту једнакост.

Отуда се Индија се не троши превише у неурози подељеног ја, и има неупоредиво више енергије него било која друга земља. И то енергије у целом распону од дивљих личних и колективних страсти до најтананијих испољавања лепоте душе и слободе ума. Често се та креативна енергија слободе испољава у неочекиваним замислима и подухватима. На пример, пољопривредници државе Керала почели су да користе кока-колу као јевтин и поуздан пестицид. Мада је из Кока-коле стигао коментар да та употреба популарног напитка није заснована на науци, сељаци су и даље

наставили да је користе за заштиту својих усева. Држава Керала их није спречавала да тако користе кока-колу, али је увидела да је та употреба неспојива са уобичајеном употребом кока-коле као пића, те је стога оно стављено ван закона.

Индијска култура је резултат повишене осетљивости, осећања за скоро неухватљиве преливе, тешко схватљиве мале разлике, неухватљиве аналогije, неспутану различитост. За разлику од тога западна култура је дигитална, светло тамно, нула и један, где нијансе брзо нестају и где покушава да се командује одвојеним супротностима, да се устроје у поредак који нема призива и у име кога је све дозвољено. Тако се европска култура која је владала великом географском мапом, где је са сателитском тачношћу исцртала све што поседује у искуственом свету, неосетно нашла изгнано на малом острву историја изнемоглих различитости и умртвљених супротности где се трансцендентални квалитет живота, бескрај који вреба у свему, свакој ствари и сваком тренутку, више не опажа нити осећа.

Индијски музичар свира, истовремено компонујући, оно што ми уопште више не можемо да чујемо, јер европска музика остала само на две лествице. Стара грчка музика имала је осам лествица и требало је пуно плодног историјског рада да би се напредак европске културе завршио на две лествице, а у новије време и у атоналној буци. Та неухватљива индијска музика може се чути и у санскртској „азбуци“ са 14 самогласника, који су у српском и другим језицима притајили испод прага чујности. То су дуги и кратки прости самогласници: *a, u, y, p, l* (самогласно *p* и *l* постоје и код нас, али се, за разлику од санскрта, у писању не разликују од полугласника), сложени *e* и *o* и дуги сложени *ai* и *au*. Ту су, да би музика језика била једнако сложена као и музика инструмената, чак три „*на*“ – грлено, предњенепчано и зубно, два „*ша*“, задњенепчано и предњенепчано... и тако док се цела стварност не претвори у музику, што је било тако драго старим античким филозофима.

За разлику од културних политика које се заустављају на антропоцентричним границама, или имају империјалне

псеудоглобалне тежње, културна политика Индије нема граница јер и даље сањамо исти сан, музику коју смо давно заборавили, која нас подсећа на тренутак када је све почело, на место са кога је све кренуло. Тај сан је вековима опседао Европу коју ништа није могло тако да побуди као Индија. Снови о Индији, увећани фантастичним домишљањима покретали су европску историју снажније него ма која друга сила. Чак је и хришћанство, са својим визијама о царству небеском неосетно утонуло у причу о царству земаљског изобиља. И ма колико се на јави опирало Индији и њеним боговима, хришћанство се претворило у трагача за царством небеским на земљи. И Марксов комунизам где ће свако имати према потребама јесте до непрепознавања изобличена и скривена Индија. Управо су тако, као Маркс комунизам, готово истим речима стари путописци описивали Индију. Маркс је, ако нигде а оно у подсвести, носио нешто од индијског сна обиља. У његово време захваљујући капиталу који притиче из колонизоване Индије индустријска револуција уздрмава свет будући визије да ново богатство треба да припада свима, ако не сада и овде, а оно у комунизму будућности. Он је само превидео да ново богатство не долази махом из рада, већ из немерљивог рога изобиља који се излива из Индије и њеног сна.

Британска источно-индијска компанија, која попут божанства држи тај рог у руци, била је једина корпорација која је владала неком земљом, први историјски пример да је корпорација постала империјална сила. Она има власт над људима, индустријом и трговином све до 1857. и избијања оружаног устанка, да би се потом више пута, привидно укинута, на сваки начин трансформисала, чувајући исту колонијалну суштину, и коначно са драконских забрана прешла на неолибералну контролу патентима, биопиратерију и агресивну културу глобализације. Данашња глобализација, у којој корпорације постају све богатије, а државе сиромашније, умногоме је замишљена према обрасцу Источно-индијске компаније. То је покушај да се колонизује не више Индија, већ и сам сан и да се од њега направи тривијална прича историјског развоја у којој се губи сваки транседентни траг.

Америка као лажна Индија

Насупрот томе, не треба никако заборавити да је Индија откривена у сну као амфиболијски дух бесконачности. Наиме, Колумбо се досетио да прави начин да се дође до Индије јесте да се превари повесни пут и да се противно разуму дијалектички заплочи на запад да би се стигло на исток. Он је, иако лупеж,¹⁴ имао визију да се енергија може добити само од супротности и да се, пловећи у антиномијама до чијег извора разум не може да досегне, једино може открити пут у Индију. И био је у праву. Једино што он није знао да је и сама Индија увек двострука и да увек има најмање два лица. Он је открио оно прво, привидно и површно лице, историјску опсену Индије, Америку. Будући без моралних квалитета није ни могао да добаци до трансценденталности Индије, већ се саплео о материјалност Америке уверен да то мора бити Индија. И била је, али на начин који он никада није могао да види. Америка се испречила на путу и Индија, она права, по себи, заправо никада није ни откривена. Она је само колонизирана, али на кратко да би поробљеним континентима показала немоћ самог колонијализма. Колумбов посао истини за вољу и није било да види. Он је имао задатак само да пљачка. Посао схватања и не припада онима који користе супротности, већ онима који кроз рам историје пролазе до пете димензије ствари по себи.

Извесно у свему је да је откривање Америке последица потраге за Индијом. Светска моћ Америке почела се помањати када је до ње почео да долази капитал Источно-индијске компаније. Америка је и данас тобожња Индија, земља обиља, јер је толико капитала и толико енергије наде удахнуто у њу да се она за тренутак учинила као стварна Индија. Али док је у Индији обиље нешто потпуно природно, нешто што припада бескрајној разноврсности природе ствари, у Америци оно је мучно исцеђено и узидано у монолит где разноврсност копни на злослутном тлу владајуће културе.

Хегел тачно уочава да је, када је дух дошао у Америку, све друго нестало. „О Америци и њеној култури... имамо додуше

14 Консуело Варела, *Пад Кристифора Колумба*, Чигоја, Београд 2008.

вести, али само такве вести да је то била посве природна култура која је морала пропасти чим јој се приближио дух.¹⁵ Дух од кога све пропада је и данас стална претња јер се његова мисија није зауставила на америчким народима, он се сада окренуо човеку самом. Пред нашим очима наставио се поход просвећеног духа да би нестале многе хиљаде живих врста, а живи свет био замењен генетичким сурогатима. Ово би Хегела вероватно врло обрадовало јер би показао шта дух може да учини и да се неће смирити док и последњи облик природног живота не пропадне.

Како је са инвазијом духа који је укидао супротности Индија лагано нестајала из Америке, потоња је остајала пука љуштура, велико острво историје спремно да напусти снове и колонизује јаву. Не треба ни једног тренутка заборавити колико је снова било посвећено и поклоњено Америци која се као Афродита из пене родила из непрекидног сна о Индији од кога је и саздана њена историја. Сви који су дошли преко океана прво су је одсањали. И чинило се да је она стварнија Индија од саме Индије. Ослобођена енергија снова, нешто као Теслин ослобођени електрицитет, плавила је и наводњавала живот који је дисао пуним плућима јер је био у стању сањања.

„Чак и у затвору у Италији, рекао ми је, седео сам у самици и сањао Њујорк. Једног јутра Немци су га у зору извели у двориште и он је претпоставио да ће га стрељати. Пред њим је био одред наоружаних војника, заједно са официром, али затим је дошао фотограф са треношцем и направио неколико слика мог оца како стоји уза зид. Није имао појма због чега. ’Желим да видим Њујорк пре него што умрем’, рекао је Немцима док су га водили назад у хелију.“¹⁶

Али била је то само слика Индије, слика сна у колору и синемаскопу. Сан се, упркос Холивуду, Сиенену и беспризорним Виндоузима, не може колонизовати. „Сви долазимо у Америку очекујући да постанемо део неког холивудског филма. Већина америчких филмова снимљена је у јужној Калифорнији, и уколико сте у Европи гледали палме како се

15 Хегел. *Филозофија новости*, стр. 87.

16 Чарлс Симић. *Застрашујући рај*, Народна књига, Београд 2006, стр. 102.

њишу на ветру док испод крошњи у белој лимузини промиче неко налик на Риту Хејворт, добили бисте потпуно погрешан утисак о овој земљи. Да ли људи збиља тако живе, питао сам се. Шта ли ће рећи за моје покварене зубе и смешан акценат? Америка је била застрашујући рај.¹⁷

Америка је једном речи трансценденталност која се урушила у емпирију застрашујућег раја. Она је имала прилику да буде Индија, јер настала је из исте снелике игре супротно-сти, али дух о коме говори Хегел то није допустио. Ни Хегел, ни Америка, ни Источно-индијска компанија нису успели да схвате да је сан вреднији од опредмећене јаве јер док на јави живот увек нечему тежи, у сну је он већ стигао. Индија је место где се завршавају и отпочињу сва лутања јер је своју трансценденталну природу изнела изван емпиријске пролазности нестишљивом енергијом противречности, антиномија и амфиболијама које јава не може да укроти. Индија је школа дисциплиновања живота и његовог привођења сну, пут којим морају да прођу они који иду ка филозофији. Без искуства Индије филозофија је, као што смо видели код Хегела, осуђена само на своју историју. Као и живот сам.

Стога и данас, после свега што се десило, Индија остаје наш сан који може да обухвати целу историју; она је сачувала нешто од живота који је сан на јави. Индија и даље чува звуке које више не можемо да чујемо и призоре које једино у сну можемо да видимо. Огроман трг, препун ужурбаног саобраћаја људи и кола на чијој средини леже краве које нико не тера већ их са пажњом и поштовањем обилазе возачи, пешаци, рикше, сви. Или, те исте краве, или неке друге, с почетка овог текста, које потпуно мирно леже на средини аутопута неузнемирено посматрајући возила која успоравају док им се ближе и затим обилазе. Ти призори нас намах уверавају да се налазимо усред сна, јер они су немогући у јави заточених „лудих крава“, функционалног живота претрпаног стварима и неодложним пословима којима ништа не сме да стоји на путу, који гази све пред собом да би испорука могла да буде брза и тачна, пре свега испорука самог себе као робе.

17 Исто, стр. 118..

„За мене заштита крава представља најчудеснији феномен у људском развоју. Ту човек као да самог себе надмашује. Крава за мене значи сав свет испод човека, свет који је настао постањем. С кравом је човеку усађено у свест да је он једно са свим што живи. Зашто је крава била одабрана да буде проглашена за свету, мени је јасно. Крава је у Индији била најбољи пратилац човека. Она га је многоструко даривала. Не само што је давала млеко, него је тек она омогућила пољопривреду. Крава је живи симбол божанске самилости ... Она је мати милиона индијских људи. Заштита крава значи заштиту целокупног немог Божјег стварања ...“¹⁸

Ових неколико Гандијевих речи можда најбоље изражавају културну политику Индије – *заштита целокупног немог Божјег стварања*. То је исцељујући сан Индије, толико пута откриван, али никад откривен у својим безбројним неухватљивим видовима, толико пута освајан, али никад освојен, јер сан који чува „немо Божје стварање“ се не може колонизовати, он увек измакне када пустимо гласни усклик победе, када нам се чини да га имамо у руци, да поседујемо његов смисао, да разумемо његову поруку. Немо Божје стварање, тамна материја друштености, музика и самогласници коју не можемо да чујемо, оно је што опредељује слободу и успон неке заједнице. То најбоље схватамо уз буку свињских епидемија, птичјег грипа, несталих живих врста, опљачканих руда и незајажљивог загађења воде, земље и ваздуха. Хегелов „дух“ се данас урушио у бучну технологију која гази преко немог Божјег стварања. Биљке, за које Хегел увиђа да су суштина индијске религије, немилосрдно се патентирају штитећи као нове оне производе који су вековима у употреби, отимајући тако наслеђе настало сневањем небројених нараштаја. Од незапамћених времена, на пример, знање о дрвету ним се у Индији прикупљало, обнављало и преносило без икакве примисли да би се икада могло присвојити, јер је припадало свима. Иако се дрво ним од памтивека користи у ајурведској медицини, данас америчке и јапанске корпорације биопиратски држе више

18 *Mind of Mahatma Gandhi* (Encyclopedia of Gandhi's Thoughts), Compiled & Edited by: R. K. Prabhu & U. R. Rao, Vol. VI, New Delhi 1921, стр. 36.

од 12 патената на производе изведене из њега. Сада становништво Индије мора тим корпорацијама да плаћа право за коришћење дрвета ним због њихових патентних права на „дух“, као што је некад морало Источно-индијској компанији да плати коришћење соли из Индијског океана. Колонизација патентима само је наставак империјалне британске праксе почете забраном ајурведске медицине, затирањем знања и затварањем клиника. Тиме није било угрожено само природно и културно наслеђе, већ и одржавање живота традиционалним лечењем, пре свега ајурведом која је настала пре око 5000 година и коју данас, лечећи око 70% становништва, примењује око 600.000 ајурведских лекара и преко милион практичара. Они махом лече из свог сна, листом уверени да је управо пацијент помогао лекару у прошлом животу. Тако се на још један начин прелама недогледни обзор постојања, много неухватљивији него што можемо на јави да замислимо.

Поштовање крава које се као равноправни, може ли се рећи, грађани свуда шетају и којима се признају једнака права као и људима толико је различито од онога чему су изложене у шталама „напредних“ земаља. Оне у Индији нису погони за експлоатацију, већ достојанствена јавна бића. Људи их прихватају као само различите по форми и за тренутак може да нам се учини да су оне потпуно свесне свог положаја и да нису мање религиозне него људи. Нама, оптерећеним аргонаутиком савладавања природе и другим антропоцентричним илузијама, тешко је то да прихватимо и налазимо се у потпуној неверици када у храмовима видимо слонове који обављају свештеничку дужност.

Можда је најузбудљивији тренутак на мом путу био када ми је у храму у Мадурацију, у дворани хиљаду стубова, пришао слон и благословио ме полагајући ми сурлу на главу. Погледали смо се у очи и учинило ми се да смо осетили узајамну блискост, између нас се срушила теорија еволуције, и осетио сам оно што нам се тако ретко дешава у животу, тренутак непомућене радости. Присетио сам се да су у многим дневним културама животиње биле свештена бића и да је када су прогане

из храмова почело и њихово истребљење из света које је сада довело, статистички казано, да једна врста заувек нестаје сваких 15 минута. Сусрет са слоном узнемирио је неке на дно спуштене слојеве архетипског памћења и подсетио шта смо заправо изгубили теоријом еволуције која жива бића дели на „нижа“ и „виша“, ваљда да би кастински систем проширила и на природу. Животиње су уосталом предвиделе цунами и повукле се на време на сигурно, а људи тако горди на своје *remote sensing* и остале технологије су се једноставно подавили.

И не само овај однос према животињама, и много другог подсећа на неко златно доба када у древним временима слободних крава бога Сунца хармонија, а не Аргонаути, мора да је владала овим светом. У Индији су преживеле неке слике тог далеког времена, можда управо оне о стаду бога Хелија с почетка овог текста, које се могу приметити кроз однос према природи, према живом свету, према другим људима. Светлуцање тог златног времена указује се не само у посвећеним ритуалима већ и на улици.

Волео сам да се возим њиховим градским аутобусима који подсећају на давно изумрле сауресе, јер немају ни врата ни стакла, јер им то једноставно није потребно, јер се чак и ту види њихова отвореност према природи. Из отворених аутобуса чује се често музика, а возачи ове далеке претке данашњих модела возе са заразним апетитом, нестишљивим одушевљењем, као да кроте митске немани, вртећи огромни управљач и стално притискајући сирену тако да се чини да свом возилу удахњују нешто од свог живота и да од металних лонаца праве жива бића. Живи су и ауто и његов возач, стопљени у некаквом покрету који је превазишао разлику живе и неживе материје. Колика разлика од европског возача који је пуки продужетак машине, физички и психички. Делио сам седиште, боље речено клупицу са још једним сапутником када је он изненада устао и почео да дозива неког путника да и он седне јер овде има места. Збили смо се и он је сео да би следећој станици он позвао путника који је ушао да не стоји него да седне са нама. Места једва да је било, али се зато унутрашњи простор невероватно проширио, а на лицима мојих сапутника разливао се блаженство што су нешто успели да учине за другог, што је њихова добра

воља прихваћена и што су тако ваљда поправили своју карму. Физички сам осетио осећај среће који је зрачио из мојих сапутника и ту у магновењу схватио да је тај аутобус постао храм, да се у њему дешавала оно отајство преображаја због чега људи обично иду у цркву. На лицу места превазиђено је ограничење простора и ми смо пливали у некој атмосфери испуњености коју ваљда људи траже цео живот. И ту се доживљај није завршио, јер се на следећој станици возач окренуо, видео путника који стоји и најљубазнијим покретима га позвао да седне поред њега на кутију за алат. У том тренутку било је јасно да тај аутобус не вози тамо где је написано на његовој табли. Он у ствари није ни морао да вози даље, ми смо већ били стигли. Видео снимак тог возача и његовог аутобуса ми једна од најдражих реликвија са овог пута. Гледам га увек као противотров када на телевизији чујем позиве аргонаута да пожуримо јер ћемо закаснити на неки имагинарни брод или воз. Како да закасним када сам већ стигао?

Литература:

- Chakrabarti, Dilip (2008) *The Battle for Ancient India: An Essay in the Sociopolitics of Indian Archaeology*, Aryan Books International, New Delhi.
- D'Costa, Anthony (2010) (ed.) *A New India? Critical Reflections in the Long Twentieth Century*, Anthem Press, London.
- Doron, Assa (2009) *Occupation and Politics on the Ganges: Passages of Resistance*. Ashgate, Surrey.
- Hegel, G. W. F. (1827) *Rezension der Schrift 'Ueber die unter dem Namell Bhagawad-Guita, bekannte episode des MahabItarata von Wilhelm von Humboldt'*, Jahrbuch fur swissenschaftliche Kritik, Vol. XVI.
- Хегел, Г. В. Ф. (2006) *Филозофија историје*, Бардфин, Београд.
- Kostić, Svetislav (1998) *Verb Syntagmata in Hindi*, Carolinum, Prague 1998
- Kostić, Svetislav (2009) *A Syntagmaticon of Hindy Verbo-nimnal Syntagmas*, Carolinum, Prague.
- Mitchell, Lisa (2009) *Language, Emotion, and Politics in South India: The Making of a Mother Tongue*, Indiana University Press, Bloomington.
- Nanjivako, Bhikku (2008) *Hegel and Indian Philosophy, Indian Philosophical Quarterly*. Vol. 3.

- Narayan, Vasudha (2008) *Hinduism: Origins, Beliefs, Practices, Holy Texts, Sacred Places*, Oxford University Press, New York.
- Prabhu, R. K. & Rao, U. R. (ed.) (1921) *Mind of Mahatma Gandhi* (Encyclopedia of Gandhi's Thoughts), Vol. VI, New Delhi.
- Симић, Чарлс (2006) *Застрашујући рај*, Народна књига, Београд.
- Simic, Charles (1997) *Fearful Paradise*, „Orphan factory: essays and memoirs“, Ann Arbor, University of Michigan Press
- Singh, R.B. (ed.) (2012) *Progress in Indian Geography. A Country Report, 2008-2012*, 32nd International Geographical Congress, Cologne, Germany (August 26–30, 2012). Indian National Science Academy, New Delhi.
- Kham, Khan Suan (2011) *Rethinking 'tribe' identities: The politics of recognition among the Zo in north-east India*, Contributions to Indian Sociology, 45 (2): 157–187.
- Tambe, Ashwini & Tiné, H. F. (eds.) (2011) *The Limits of British Colonial Control in South Asia: Spaces of Disorder in the Indian Ocean Region*, Routledge, London.
- Tenhunen, Sirpa & Saavala, Minna (2012) *An Introduction to Changing India: Culture, Politics and Development*, Anthem Press, London.

Aleksandar Petrović

IN SEARCH OF INDIA AND ABOUT AMERICAN DREAM

Summary

When one starts learning (from) history of India he is almost immediately upset by endless at first glance tangled clue of events and names that are impossible to arrange in some consequent rational order. So, it seems that the only key for the cultural history of India lies in personal experience. Such an experience is more or less arbitrary initiation but it is inevitable to get one among many possible consistent pictures of India. Free from colonial prejudices culture of India can be used as a bright mirror for understanding the world where we live in and its dreams.

Key words: : India, Europe, America, Hegel, Gandhi, the East India Company, cows, dreams

ОДЛОМЦИ О КАЋАНСКОМ

Стеван Владислав Каћански, романтичарски песник, остао је у сенци Лазе Костића, Јована Јовановића Змаја, Ђуре Јакшића... Међутим, неколико његових људских гестова остали су непревазиђени до данас. У српској историји остаће као највећи противник Аустроугарске монархије.

Кључне речи: *Велика Србија*, Никола Пашић, Аустроугарска

Иза Стевана Владислава Каћанског, гласовитог српског родољубивог песника из XIX века, остала је, по свој прилици, једна једина права песма. И та једна није родољубива, већ љубавна. Па и она је интересантнија као идеја, као замисао, неголи по некој остварености. Помиње се у тој песми снег, љубав, падање преко драге... али, све је то пуста *жеља* како пише у њеном наслову.

А сам Каћански, иако је слављен као један од најзначајнијих песника у своме времену, за поезију није много марио, што се лако да документовати. Тако постоји велики временски размак између настанка његових песама и њиховог коначног обликовања – то иде чак дотле да се стихови заборављају; поједине песме се довршавају после много година; неке песме се и не довршавају: један рукопис песник је изгубио. Са издавањем збирке је одугловачио док издавач није одустао. Није Каћански био „хладноков“ као Лаза Костић, он за своје песме једноставно није марио. Понешто од његовог опуса сачували су савременици, било као причу о постојању неких песама, било као конкретне стихове. Ђорђе Поповић Даничар, тако, по сећању наводи једну, по његовом мишљењу, успелу строфу из рукописа који је изгубљен у Загребу, 1850. године: „Ти се

гиздаш, гиздо моја, / Бацаш муње кроз трепавке; / Ајде, ајде! јер и месец / Лепше сјаје кроз облаке“. Син Стевана Каћанског, Владислав се, опет сећа како је Ђура Јакшић, крадом од Каћанског, готово на превару, са одушевљењем читао недовршене рукописе нашег песника. Каћански те рукописе, више је него јасно, никада није довршио.

Колико је сретно почети текст о поезији једног песника причом о немару према сопственој поезији? Можда би била занимљивија прича о великом јазу који постоји између песничке славе и заборав; јер, чини ми се да већег јаза нема, барем у српској књижевности, неголи што је то у случају Стевана Владислава Каћанског.

За славу је песник имао да захвали добро „одабра-ним“ темама – или су оне бирале њега – (пратио је националне снове и потребе и као пригодан песник реаговао на сваки већи потрес), али за славу је имао да захвали и композиторима који су компоновали музику на његове стихове.¹ Слављен је још као млад песник када је опевао битку код Темерина. И та песма („Ноћница“), се већ на бојишту читала, преписивала, учила напамет. Још већу славу доживљава кад опева црногорске победе у ратовима с Турцима. Од тих песама о Црногорцима најчувенија је „Грахов лаз“. Дуго се за ту песму сматрало да је нешто најбоље што је написано на

1 Кад се, на пример, 15. XII 1860. године укинуло Српско Војводство, Каћански је песмом „Хај“ (*Даница*, 8, 20. III 1861. године) испратио дубок израз народног незадовољства. А музику на те стихове компоноваће Аксентије Максимовић, ученик седмог разреда Карловачке гимназије, који ће на несрећу, због те композиције бити избачен из школе! Песму „Ој, облаци“ (*Летопис Матице српске*, 1861, књ. 103, стр. 90–91) компоновао је Мита Топаловић; а „Српски орао“ (*Преодница*, 1884, 1) компонује Јосиф Маринковић; а „Химну“ (*Даница*, 1865, 17) компонује Даворин Јенко. „Тешко ли је Србин бити“ (*Велика Србија*, 1888, 40) компоновао је Душан Јанковић. Но, истинска химна је ипак песма „Народни збор“ (Јавор, 1875, 22) коју је компоновао Јосиф Маринковић и која је била позната и по почетним стиховима „Ој, трубачу с бујне Дрине“. Та песма је настала као одговор на Невесињску пушку (1875) и била је чувена као српска „Марсељеза“! Можда није паметно то рећи ни на почетку текста, а ни у фусноти, али, ако је неко заслужио да напише српску химну, онда је то, нема никакве сумње, Стеван Владислав Каћански.

српском језику – дуго је била и испред Његошевог дела. А када је Вељко Петровић 1912. године, објавио чувену песму „Војводино стара, зар ти немаш стида“, није осећао потребу да објашњава ко је Стари бард кога помиње у песми. Данас приређивачи Петровићевих песама стављају звездицу изнад тог Стари бард и у фусноти објашњавају да је то Стеван Владислав Каћански.

Последњи пропламсај или врхунац славе догодио се 1928. године, када су све школе у Србији, по наређењу Министра просвете и Министра трговине славиле Бардов дан. Каћанског је тада, те 1928. године, у време последњег слављења, читао нико други него Милан Кашанин. Али, против млинара-времена, да се послужимо сликом из „Планина“ Петра Зоранића, очито се није могло.

Не зна се када је тачно Стеван Каћански рођен. За датум његовог рођења често се узима крај децембра 1828. године (сетимо се његове стогодишњице), али по свој прилици је рођен 5. I 1829. године у Србобрану.²

Имућна трговачка породица из које је потекао добила је презиме по бачком селу Каћу, одакле се доселила у Србобран крајем XVIII или почетком XIX века. Пошто се породица, која је пореклом из Херцеговине, презивала Владисављевић, песник је испред свог презимена стављао и Владислав.

Основну школу Каћански је почео у родном селу, да би потом био послан у Петроварадин, у немачку школу. (Касније ће по Србији предавати и немачки језик.) Гимназију је почео у Сремским Карловцима, а наставио у Сегедину. У сегединском књижевном друштву био је изузетно активан. Из тог времена је његова прва штампана песма „Усклик младих Срба“, која је изашла у 7-ом броју *Подунавке*, 15. II 1846. године.

После гимназије, уписао је Филозофски факултет у Пешти, но, убрзо га напушта и прелази у Јегру, на права. Ту га затиче револуција 1848. године у којој учествује као

2 Ни сам Каћански није имао оригинал своје крштенице – погрешан датум је по крштеници која је сачувана у Министарству просвете, али је само сведоцима потврђена. Док Гојко Каћански није открио Протоколе крштених, мислило се да су ти Протоколи изгорели. Видети: Гојко Каћански, „Датум рођења Стевана Владислава Каћанског“, *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, Нови Сад, 1940, XIII, 3–4, стр. 397.

публицист и песник, а по непотврђеним изворима и као борац. Те године Стеван Каћански на пароброду између Сремских Карловаца и Титела, негде код Гардиноваца и Лока, тешко рањава свог пријатеља, омладинског првака, Лазу Марковића. Лаза Марковић умире после четири дана у Тителу, а то је, уједно, била и рана од које се Каћански није опоравио до краја живота. Да ли се због тога догађаја повукао са ратишта или је због тога још жешће учествовао у рату, остаје нам да нагађамо – савременици у овом случају нису најпрецизнији.

После свршене револуције Каћански одлази у Загреб и тамо завршава Правни факултет, 1850. године. У Србобрану је од 1850. до 1857. године. Разочаран – не учествује у јавном животу. У Београд прелази у децембру 1857. године. Као контрактуални професор (пошто је био страни држављанин могао је да ради само по уговору о делу) предаје у гимназији општу историју и историју српског народа. У српско поданство примљен је тек 1. јуна 1862. године. Недељу дана после тога покреће лист *Србска народност*, који излази само до 24. IX 1862. године. У време бомбардовања Београда, Каћански учествује у одбрани града на челу групе добровољаца који су се окупили под именом Призренска легија. (Да ли је потребно рећи да је Каћански позајмио новац и финасирао Призренску легију?) Исте те године објављује први део песме „Грахов лаз“.

У потрази за службом, напушта Београд, 1864. године, и одлази у Крагујевац: тамо је остао пуних шест година. По повратку у Београд живи мирно све до 1. III 1873. године, када покреће *Браник*, лист „за политику и народне интересе“. Уводне чланке углавном пише он сам. *Браник* излази до 27. IV 1873. године – или, што би рекао Стефан Митров Љубиша – трајао је колико мачки муж.

У *Јавору* 1875. године излази његова најславнија песма „Народни збор“.

У време рата са Турцима, 1878. године, учествује у борбама у чину мајора на Бабиној глави и Ак-паланци. О његовој војничкој храбрости испредале су се приче: најупечатљивија је она о уласку у џамију пуну наоружаних Турака...

Последњи велики повратак Каћанског у јавни живот било је покретање недељног листа *Велика Србија*, 14. I 1888. године.

Програм листа садржан је већ у самом наслову. Међутим, политичке прилике (прецизније готово вазално окретање Србије ка Аустрији) не иду на руку нашем песнику. Због једног текста у том листу Каћански је чак завршио у затвору.

Каћански је у Србији живео на ивици сиромаштва. Али, то је уистину био његов избор. (Узгред, за време школовања ишао је у најбоље школе и становао код најбољих породица.) Дедин љубимац, Стеван Каћански, уз неодговорног оца био је предвиђен за главног наследника. Тачно је да су књиге у којима је забележено да му је остало имање, изгореле у ратном пожару 1848–49. године – али је тачно и то да су сведоци тестамент били живи и да се нестали тестамент лако могао реконструисати. Но, Каћанском до имања и богатства очито није било стало. (Отац му је, види се то по дуговима нашег јунака, нередовно слао помоћ у Србију.) Али, и поред свих тих жртава он тешко добија српско подаништво. А и кад добије српско поданство, селе га у унутрашњост. Ту је унеколико поделио судбину са Ђуром Јакшићем. И један и други били су пречани. (Можемо подсетити на причу Лазе Лазаревића „У добри час хајдуци“. Као што Тима, пречан, буде примљен у круг правих Срба, тек кад савлада хајдуке и кад се докаже као јунак, исто тако и Каћански и Ђура Јакшић пролазе кроз период доказивања.) О том неприхватању војвођанских Срба, пречана, Каћански је проговорио у песми „Нек их, нека“. Песма је упућена Ђури Јакшићу поводом његове песме „Ћутите, ћут’те“ коју је овај написао у тренуцима разочарања. Каћански, пак, пева о томе како ће се он и Ђура доказати као Срби кад дође до одсудног боја. Ако један погине, други ће га у песми прославити. А ако обојица погину, опеваће их Киш. (Наравно, у другој верзији те песме ни Киш више неће бити Киш, већ Змај. Само је рима прилагођена.)

Са Ђуром је Каћанског везивало искрено пријатељство. Поред тога што су нераздвојни у Београду, заједно су и док је Каћански у Крагујевцу, а Ђура Јакшић у оближњој Сабанти. Из тог периода је и она прича о Ђурином читању поезије нашег песника без песниковог знања.

И Лаза Костић је пријатељевао са Каћанским. У *Књизи о Змају* забележени су ти трагови пријатељства. Реч је о томе

како су он (Лаза Костић), Каћански и Змај, читаву ноћ, уз вино, безуспешно покушавали да саставе народну химну. Лаза Костић је тврдио да не могу да саставе химну пошто им недостаје Ђура Јакшић, а Каћански је говорио како је Французима било лако да саставе химну кад се читав народ дигао на устанак. Химну је касније успео да напише, једини од њих четворице (бројим и одсутног Ђуру) управо Каћански. То је већ поменута песма „Народни збор“, или у народној верзији „Хеј, трубачу с бујне Дрине“, која је настала када је пукла невестињска пушка, и кад се народ уистину дигао на устанак.

Забележиће Лаза Костић у *Књизи о Змају* и како је Змај дужан Каћанском за неке утицаје. Занимљиво је да је Костић, што је заиста реткост у српској књижевности, довршио песму „Грахов лаз“. Пола песме је објављено у *Јавору*, 1862. године, као одговор на прекор због дугог ћутања, изречен у Змајевој песми, прецизније посланици „Побри Стевану В. Каћанском“. Тај прекор је изречен неколико година раније и у пропратном писму, уз песму „Грахов лаз“, Каћански песму посвећује Змају и каже како та песма, сада, више припада Змају неголи њему, Каћанском. (Пошто Змај ту посвету себи, у листу који је уређивао, није објавио, тај податак је обелодањен тек после смрти Стевана Каћанског.)

Каћански је започету песму „Грахов лаз“ објавио 1862. године, но како је никако није довршавао – стао је код стиха „Кнез Данило тако рече“ – Лаза Костић је осетио потребу да песму доврши. А кнез Данило је у песми рекао да се пази да ниједан гласник не утече, и од тог стиха Костић гради духовиту поенту. Јер, један је гласник ипак утекао, а тај је гласник српска слава. Наравно да је Лаза Костић довршио ту песму онако како би то урадио Лаза Костић. Довршио је, ту песму седам година касније, и Стеван Каћански. Овај Костићев завршетак остаје и као гест литерарног пријатељства. (Као да су се Костић и Змај „отимали“ о ову песму.) Каћански је одиста уживао поштовање своје песничке сабраће. Забележићемо да је у кући нашег песника обитавао и један потпуно другачији песник – Ђорђе Марковић Кодер. Јурио се у београдском дому Каћанског по оцаклији са сином нашег песника.

А причу о једној другој литерарној и људској вези можда бисмо могли почети баш од крштења Стевановог сина

Владислава. На челу пијане поворке која је ишла са крштења, са флашом у руци, био је нико други до Јован Јовановић Змај. А последица те пијанке је то што су дете звали погрешним именом (Владимир) све до осме године. Оно што претходи том крштењу је дугогодишње пријатељство које се завршило побратимством. Тај однос је био без икакве суревњивости. (Као да имамо зачетак и неког литерарног побратимства.) Поменули смо већ Змајеву посланицу упућену Каћанском као јавни прекор због тога што се дуго није јављао поезијом. Но, ако међу песницима није било суревњивости, није било ни милости. Кад се Змају и омладини окупљеној око њега учинило да је Каћански исувише везан за двор, уследила је жестока „опомена“. (Једна од жешћих опомена у нашој литератури!) Змај пише своју чувену „Јутутунску народну химну“ и објављује је под више него јасним псеудонимом: Смлеван Кадисав Плаћански. (Читав псеудоним делује погубно, а ако знамо живот нашег песника, онда ово Плаћански посебно вређа.) Логично је било очекивати да се после тога прекине и пријатељство и побратимство и кумство. Међутим, Каћански великодушно прелази преко тога као да се ништа није догодило. Пријатељство је настављено. (Остало је забележено како је касније Змај пружао подршку Каћанском у његовим најтежим тренуцима. Син, Владислав, памти писане топле лекарске савете, али и Змајеву посету београдском дому све са браћом – није се знало који је духовитији – и кућу пуну смеха.) Кад Стеван Каћански умре, Змај ће написати дирљиву песму (истина литерарно слабију од претходне посланице) „Побри Ст. Каћанском – тужна и последња“ са топлим последњим стиховима: „Ако има надзвездија / Где вечита зора свити, / Наше душе, мили друже, / Онда ће се загрлити, – / Ал’ ми црним словом пише: / Ту, на земљи, никад више!“

Дакле, из односа Змаја и Каћанског види се најпре велики људски гест Стевана Каћанског или једно велико праштање. Али, није то једини велики гест који је учинио Каћански. Ситуацију ћу крајње поједноставити. Каћански је био Србин у време када није препоручљиво истицати да си Србин – у тој истој Србији. Наиме, Србија у то време гаји изузетно пријатељске односе са Аустријом. А Аустрија је, пошто су

Турци као непријатељи прошлост, једини прави противник нашег песника. Наравно да, у том контексту, није препоручљиво присуство непоколебљивог противника Аустрије у српској Скупштини. И када је Каћански на листи Либералне странке био кандидован за посланичко место, стари лисац, Никола Пашић, убеди га да одустане од кандидатуре. Обећао му је, при том, како ће аутоматски ући у Скупштину, као истакнути песник и јунак, испред Крушевца, царског града, поводом петсто година од Косовске битке. (Јасно је да је година када се све то збива 1889.) Читаоци се сигурно питају где је ту велики гест Старог барда. Какво ту имамо велико праштање? Никола Пашић је, то је јасно, обмануо Стевана Каћанског и овај је три дана био као у бунилу. Међутим, и преко те очигледне неправде наш јунак поново великодушно прелази. А оно што је посебно занимљиво: последњи текст Старог барда – писан у болести, пред смрт – био је управо у одбрану Николе Пашића. (Наслов текста је помало ироничан, и док се текст не прочита може да завара: „Све је то Пашић крив“.) Чини ми се да није потребно посебно наглашавати да је главна мета у том тексту поново Аустрија.³

Но, највећи људски гест Стевана Каћанског ипак је везан за уређивање *Велике Србије*. Ако смо се већ сетили Лазаревићеве приповетке „У добри час хајдуци“ овде ћемо се сетити Данила Киша и приповетке „Гробница за Бориса Давидовича“. Као што Борис Давидович потписује изнуђено признање (да би спасао један млади живот) исто тако Стари бард не признаје (да би заштитио један млади живот) ко је писац алегоријског текста објављеног у *Великој Србији* против тајне конвенције између Аустрије и Србије. Реч је о тексту „Баба и момак. Карактеристична слика једног најновијег догађаја“, који се појавио у 19-ом броју за 1888. годину. (У великој задрузи живи угледан и вољен момак који се одао војној струци. У кућу долази стара и ружна баба која хоће

3 Жали Каћански у том тексту што Пашић нема више таквих кривица. Пашић је, наиме, оптужен од аустријске штампе због тога што је Народна скупштина изгласала десет милиона динара за наоружавање српске војске. При том Каћански прети Аустрији, јер Аустрија ничега свога нема у Србији, а Србија има више од два милиона Срба у Аустрији. (Велика Србија, 29. IV 1890, број 18.)

да придобије момка за себе.) Прича је крајње незанимљива и провидна и ту је више него јасно да је Аустрија та зла баба. Текст је био потписан псеудонимом Аргус Сениор. Полицијска власт је у том тексту нашла увреду величанства.⁴ Писац те спорне приче био је Давид Спољарић, Хрват, који је као аустријски официр, пошто је био просрпски оријентисан, пребегао у Србију. Да га је, којим случајем, Каћански, као страног поданика и бегунца, открио, Спољарића би чекала смрт.⁵ Стеван Каћански је био прво осуђен на две године тамновања, но пресуда је преиначена на једну годину робије и он је 16. јуна 1888. године спроведен у Пожаревац. Овде ћемо још једном подсетити на тврдоглаво или непоколебљиво родољубље Стевана Каћанског. Кад је полазио у затвор, високи полицијски функционер га моли да напусти *Велику Србију* и даје му часну реч да ће за осам дана бити помилован. Велики Стари бард на то моли сина да му сачува *Велику Србију* до изласка из затвора.⁶ Одлази на издржавање казне иако му руско посланство предлаже да се склони у Солун.

После шест месеци робовања у Пожаревцу бива помилован 22. XII 1888. године. (И ту поново имамо гест достојан поштовања. иако је пуштен на слободу, Божићне празнике проводи у затвору са својим новим друговима.)

По повратку из затвора наставља да уређује *Велику Србију* не мењајући своје идеје и свој став. И даље напада Аустрију и проповеда уједињење и ослобођење српског народа „од Балкана до Адрије“.

4 Живан Милисавац у предговору IV књизи Змајевих *Одабраних дела* пише: „А тада је већ било целокупној јавности познато да је кнез Милан 1881. године склопио тајну конвенцију с Аустро-Угарском по којој је Србија доведена у пуну политичку и економску зависност према моћном северном суседу, док је кнез Милан добио благослов да се прогласи краљем и обећање евентуалне заштите од евентуалног преврата у земљи. Стога су аустро-угарски режимски листови имали потпуно отворена врата Србије и тамо су стајали сасвим равноправно са београдском режимском штампом“. Као да је Аустрија кренула у Србију за Каћанским!

5 Ипак га је Србија, после неколико година, протерала у Македонију – тамо од глади и зиме умире негде у македонским планинама.

6 И у затвору Каћански редовно прати писање *Велике Србије*: до њега је стизала тако што су му сељаци у њу умотавали „понуде“: сир, печење и разне пите.

Можда смо, тек сада, после свега, дошли до једне његове „особине“ по којој се он разликовао од свих својих савременика. Једноставно, наш јунак до краја живота не губи веру у српски род. И то је оно што га издваја и по чему је он другачији од српских романтичара. Та повишена вера у моћ српског рода даје неопходан импулс његовој родољубивој поезији. Мада морамо имати у виду да је Каћански најпре био Србин, па тек потом песник.

Наравно да увек постоји и простор пародије кад неко крене пером тамо где је потребно ићи мачем: али Каћански није правио разлику између речи и дела; прецизније, реч и дело су код њега срасли и отуда сваки његов потез пером има тежину и заслужује поштовање. То поштовање Каћанском нису ускратили његови савременици (ту мислим на водеће српске писце) – али је данас Каћански више него заборављен. А и кад га помињу – не схватају га. Миодраг Поповић пишући о њему чак помиње и мржњу! Да ли се од Каћанског очекивало да о Аустрији пише оно у шта сам неће веровати? Баш због тога што је говорио оно у шта је веровао, Стеван Каћански је остао светао лик наше књижевне прошлости – исписујемо ову реченицу без обзира на то колико та формулација звучи као фраза.

Ставили смо се на тренутак у позицију Стевана Каћанског 1888. године. Погледали смо уназад на његов живот из затворске ћелије. Пописаће прецизно Милан Кашанин⁷ шта се све догодило нашем песнику као прилог тези да је логично било очекивати губитак вере у српски народ. (А он је више него фанатично веровао у будућност нашег народа.) Најпре, буна 1848/49. Свршила се без успеха; херцеговачки устаници пропали су сви од реда; први српско-турски рат био је за нас изгубљен; други српско-турски рат нам доноси четири округа и аустријску окупацију Босне; српско-бугарски рат доноси срамоту нашем племену; први српски краљ после Косова, краљ Милан, одрекао се престола и раставио са женом. Сви ти, догађаји, каже Кашанин, противречили су Каћанском и тукли у главу доброга песника који се уместо у

7 Милан Кашанин: „Стеван Каћански, живот и рад“ у књизи Стеван Каћански *Целокупна дела*, Београд, без године (1928?).

Призрену (сетимо се његове одбране Београда и Призренске легије) пред крај живота обрео у пожаревачком затвору. Али и поред свега није поклекао. Има код њега и херојске наивности, али за дивљење је тај оптимизам. „Каћански је одржао веру све до смрти“. Из затвора је упутио и поздрав омладини у Београду: остао је омладинац (у оном најбољем смислу те речи) до краја живота. До краја је поштовао српску заветну мисао Уједињене омладине српске о ослобођењу и уједињењу српског народа.

Као лајтмотив овог текста је указивање на јаз између славе и заборавља. Да ли се данас – када је слава у питању – могу поредити Јован Јовановић Змај и Каћански? (Ако завиримо у књигу *Портрети српских писаца XIX века* Славка Леовца, у којој се налазе готово сви српски писци XIX века, узалуд ћемо тражити име Стевана Каћанског међу њима!) А Љубомир Недић је тврдио да је Каћански већи песник од Змаја; Лаза Костић је чак указивао на утицаје Каћанског на Змаја, коначно, и сам Змај је ценио Каћанског. Млинар време је, да се послужимо добро трошеном сликом, када је Каћански у питању, млео све и готово ништа није оставио. (Овим текстом покушавамо да му отмома макар светао лик нашег песника.)

Љубомир Недић, који је, рекли смо то већ, Каћанског као песника стављао испред Змаја, каже како „Каћански има само једну жицу, патриотску“.⁸ Но, мора се рећи да је та једна жица врло, врло танка. Ово не значи да одричемо вредност патриотској лирици као таквој. Напротив. Имамо у виду оно што је о родољубивој поезији писао Јован Дучић. У тексту о Шантићу он пореди љубавну и патриотску поезију: и у једном и у другом случају су у питању огњиште и достојанство. Међутим, патриотска поезија Стевана Каћанског је у служби тренутка и као таква креће се по површини: често се прате само непосредни догађаји везани за водеће личности тадашње Србије. Издвојио је Кашанин такве песме: Каћански поздравља Пашићев повратак из изгнанства песмом „Добро нам дошао“; поздравља повратак митрополита Михаила из Русије песмом „С даљњег сјевера“; поздравља повратак краљице Наталије из Јалте ка сину Александру; испратио је

8 Љубомир Недић: *Целокупна дела*, Београд, 1923, стр. 89–104.

песмом подизање Светосавског дома у Београду и сличне догађаје; обраћа се песмом и Босни... При том жели да делује, да се чује и отуда је та поезија прегласна. А њен циљ је јасан – ту је њен почетак и крај – треба ујединити Србе како би се дигли на устанак и ослободили ропства. И ту је сав Каћански. (Кашанин каже како је Каћански песник без еволуције. Можда би и било еволуције да су се политичке прилике промениле.)

Нема код Каћанског новог и другачијег читања српске прошлости. Његове груди су српством задојене и његовом поезијом дефилију: Карађорђе, Книћанин, Милош Обилић, Марко Краљевић, Југовићи, Душан Силни, али и Душанов Бог, Цар Лазар, Иван Косанчић, Милан Топлица, ту је и Милош Обреновић; наравно ту је и Свети Сава; поменуће и мајора Бигу (јунака из 1848. године)... Биће поменути и Хиландар, Косово, Црна Гора, Херцеговина, Босна, Војводина, Дрина... Оно по чему је Каћански особен јесте и то тражење нових граница отаџбине. Он хоће да српска земља буде „од Адрије до Балкана“. (Интересантно је да је Скерлић 1913. године док је писао о поезији Каћанског ту песникову географију истицао као скору реалност.) Каћански пише једну врсту будница: али будница које имају највећу популарност онда када прате догађаје. То се види на примеру „Ноћнице“, која описује битку код Темерина; то се види на примеру песме „Грахов лаз“ која описује битку на Граховцу. (Битку код Грахова опевао је у песми „Кула Вујачића.“) Најпопуларнија песма Стевана Каћанског, већ помињана српска „Марсељеза“, „Народни збор“, настала је после Невесињске пушке. Дакле, Каћански је ту, али као да касни. Ништа то не би било спорно да он песмом не жели да иде напред. Отуда често не пева, већ виче. (Кад је уморан, резигниран, кад нема снаге да виче, онда пише најбоље родољубиве песме. Таква је песма „Свршило се“. Војводина је као после весеља разбијена чаша... Слична је и песма „Нека их, нека“, упућена Ђури Јакшићу.)

Његова патриотска поезија је остала недоречена, недовршена: учини нам се на моменте да је ухватио нешто што други песници нису – но, то је већ и Кашанин уочио, то изгледа тако само после првог читања. Укаже се Србобран

као историјско место – али, само на тренутак, и поново постаје обично бачко село. Или, кретање битке као да је ухваћено (оно што народни певач није ни покушавао) – но, врло брзо то постају само речи... И то празне речи.

Али, то нису биле празне речи за Каћанског. Нема код њега фраза – он свему приступа поштено и наивно. Написаће Кашанин за њега да је несрећни човек XIX века. Пада ми на памет једно поређење које је тешко одрживо, али се само наметнуло. Није ли Каћански, по том националном самоосвешћењу, најсличнији грофу Ђорђу Бранковићу? Није ли Каћански за Србе у XIX веку радио оно што је гроф Ђорђе Бранковић радио у XVII веку? То је оно што Кашанин бележи као апотеозу и апологију српског народа и подизање његове енергије. Истина, национализам Каћанског је, поново се позивамо на Кашанина, једноставан и састоји се од неколико мисли: Срби су народ с много врлина и са сјајном прошлошћу; због судбине и неслоге пали су у ропство и остали разједињени. Спас је природно, у ратовима и бунама, а само донекле и у културном прегнућу.

Међутим, оно по чему је Каћански велик – што већ по ко зна који пут истичемо – то је повишена вера у српски род. Или да парафразирамо Марка Ристића, који је једним другим поводом, за једног другог националног и културног радника,⁹ изрекао речи које бих волео да видим написане уз име Стевана Каћанског – без обзира на то што у потпуности не належу уз његово име. Парафразирам Марка Ристића баш због тога што надреалисти, као и Каћански, нису правили разлику између речи и дела. Дакле, мењам Ристићев текст и исписујем га уз Каћанског: „Али поврх свега, Каћанском не ускраћујем своје дивљење за његову часност, за темпо којим је корачао, а после тога имам и једно велико тајно, поштовање за људе који су и поред величине оног што су писали, успели да реализују још већу човечанску вредност у своме конкретном животу, где су ставили и најнесавладљивији део свога престижа, што је, на један изванредан начин, био случај и са Каћанским“.

Мада би, то тек сада видим, било једноставније овај текст о Каћанском завршити оним што пише на споменику

9 Марко Ристић је то написао поводом Јована Скерлића, 1924. године.

Доситеја Обрадовића: „Овде леже његове српске кости! Он је љубио свој род!“

Али, поменути споменик а не описати сахрану Стевана Каћанског значи огрешити се о елементарна правила добре приче. Јер, Каћански као да се и мртав борио против Аустрије. Наиме, Драгутин Илић свој говор на испраћају Каћанског зачињава покликом: „Доле Аустрија!“ (Бечки хумористички лист *Кикирики* донео је на челу листа слику где над отвореним гробом књижевник Драгутин Илић држи надгробну реч, а мало даље аустроугарски посланик у униформи, са лентом и орденима пропада у земљу! Испод те слике, која је носила наслов: „Како се сахрањују патриоте у Србији“ стајало је написано: „Пре но што је мртвац спуштен у гроб, аустроугарски је посланик од пренеражења и стида пропао у земљу“.)

Сви листови у Краљевини су се појавили у црним оквирима објављујући његову смрт... У свим градовима, па и најзабаченијим местима беху му приређени парастоси... О томе како је успомена на Каћанског чувана овде нећемо писати.¹⁰ Када су отишли са сцене они који су га познавали и поштовали нестало је и Каћанског. Година 1928. била је само инцидент који је нарушио наше кратко памћење.

10 На Видовдан 1890. године формално се оснива друштво „Велика Србија“, а на Спасовдан исте године оснива се Дорђолско певачко друштво „Каћански“. Први председник је Војислав Илић, а потом председниковање преузима Јован Јовановић Змај. Узгред, при погребу, песму Војислава Илића „Опроштајница“ декламовао је, нико други до Бранислав Нушић; који је написао (али није потписао) и песму „Народни збор“ о смрти Старог барда (*Велика Србија*, број 19, 6. V 1890). Касније се открило Нушићево ауторство.

Milivoj Nenin

PASSAGES ON KACANSKI

Summary

Stevan Vladislav Kacanski, romantic poet, remained in the shadow of Laza Kostic, Jovan Jovanovic Zmaj, Djura Jaksic ... However, several of his human gestures are unmatched to this day. In Serbian history, he will be remembered as the greatest opponent of the Austro-Hungarian monarchy.

Key words: *Velika Srbija*, Nikola Pasic, Austria-Hungary

ЦЕНТРАЛНА РЕГИЈА БАЛКАНА – ПОСЕБНО ЖАРИШТЕ ГИТАРЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

Почетак и еволуција жичаним инструментима, прете-ча гитаре, повезана је са њиховим палеолитским праузором – тзв. музички, луком. Даљи развој, проширење и диверген-ција тих тзв. трзalachких кордофона, изграђивала је свој пут кроз протекле векове, од древних цивилизација Блиског и Средњег истока, преко античке Грчке и Рима, све до средње-вековног периода на тлу свих европских држава. Прихватање и учвршћивање гитаре и сродних инструмената у музичке праксе земаља Југоисточне Европе, даље су поспешивани трговачким везама, бројним ратовима и различитим мигра-цијама, које су почињале из Азије и Африке, а стизале преко Медитерана. Комплексност региона Југоисточне Европе, коме припада и централни део Балкана (нарочито босанско-хер-цеговачка територија), са својим посебним историјским, ге-ополитичким и културним карактеристикама, био је врло стимулативан основ за формирање и развој различитих те-оријских и практичних аспеката класичне гитаре и сродних трзalachких инструмената (лауте и тамбуре). Међутим, богата историја ових инструмената имала је неједнак интензитет, нарочито од друге половине XX века. Но иако је гитаристичка традиција ових простора претрпела извесне стагнације про-узроковане бројним негативним факторима, првенствено дугом окупацијом Отоманског царства, она је ипак успешно изнедрила на глобалном нивоу значајне личности; истакао се средњевековни лаутиста и композитор Фрањо Босанац, као и многи други гитаристи, педагози, композитори и градитељи ових инструмената током XX века.

Кључне речи: Југоисточна Европа (Балкан), босан-ско-херцеговачка регија, лаута, класична гитара, тамбура

Од појаве првих праоблика трзалачких жичаних инструмената (трзалачких кордофона), који су еволуирали из ловачког (тј. музичког) лука палеолитских ловаца, до бројних разноликих и савршенијих музичких инструмената старих источних цивилизација, протекао је дуг период од више десетина миленијума. Њихова онтогенеза текла је у складу са свакидашњим људским потребама и општим културним развојем, пратећи све прелазне стадијуме, од првобитних примитивних заједница, до раног робовласничког друштва. За време античког периода музички инструментаријум се са Блиског и средњег истока проширио медитеранским путевима према Европи, те захваљујући античкој Грчкој, касније и Риму, запосео цео европски континент. Гитаре и сродни трзалачки кордофони, продрели су у све делове Европе упоредо пратећи даљи развој и експанзију свеукупне музичке уметности.

Мешање народа, које се посебно интензивирало на простору Балкана у средњем веку, рефлектовало се и на музику. Бројни учесници у музичкој пракси, на тле Југоисточне Европе доносили су и своје аутохтоне жичане инструменте (нпр. трубадури). Међутм, уједначен развој гитаре с једне стране подстакнут арапским освајачима Мавараима, затим проласцима крсташких ратника балканским територијама, као и троговачким везама са западним европским центрима (нпр. Француска и Италија), и делатношћу путујућих музичких извођача из окружења, на другој страни отежао је долазак Османлија. Турско присуство на Балакану биће обележено доминацијом једног другог сродног жичаног инструмента – тамбуре. Ипак, захваљујући свом гео-политичком положају централна регија Балкана са својим босанско-херцеговачким простором, не само да је рано постала, већ и успешно одолевала, као поприште активног деловања професионалних музичара различитог профила (Немаца, Аустријанаца, Италијана, Мађара, Чеха, Руса итд.), али и појединих етничких групација (Рома, шпанских Јевреја), који су пристизали са свих страна доносећи своју музику и инструменте. Многи су међу њима управо владали гитаром, која је од средине XVIII века, те у првој

половини XIX била један од најприсутнијих и најекспониранијих инструмената на музичким сценама Западне Европе. Иако је економски, културни, просветни и др. развој домаћег простора често трпео стагнацију, па је и музичка уметност свакако каснила у корацима за Западом, када је гитара у питању, ни унутар балканских граница није остајала без одјека. Можда више него и у једном другом случају, гитара је и ту успевала да досегне праве зените.

Чак и у глобалним музиколошким размерама, назначена балканска област изнедрила је више важних личности у свету гитаре и сродних инструмената, чија су дела трајно уграђена у светску музичку баштину. Најважније место међу њима свакако припада Фрањи Босанцу (латинизирано име: Franciscus Bossinensis), највероватније потеклом са простора Фојнице, који је живео крајем XV и у првој половини XVI века. Он је својим популарним *Ричеркарима*, првим изворним композицијама овог облика написаним за соло лауту - старију рођакињу класичне гитаре, утро пут не само генералној солистичкој инструменталној пракси, већ поставио и чврсте темеље ранобарокној монодији.

Уз поменуте тамбурашке инструменте, у босанско-херцеговачким крајевима на плодно тле наилазила је и гитара. Добрим делом пренета ту од стране „босанских Шпанаца“, у ствари сефардарских Јевреја, који су више векова са својим романсама доносили из Шпаније и прагитаре. Инструмент је потом столећима остао „запретан у сјетној души босанских Шпањола, вијековима су се чуле само романсе у калдрмисаним авлијама, коју су пјевале жене, како што пјевају птице у кавезима. У повољном тренутку, пре сротинак година, заиграле су зене дотакнуте врпцама срца, а шпанска романса добила је пратњу какву и заслужује. Гитара је зачас срасла са Сарајевом“.¹

Изузетном развоју гитаре у срцу Балкана током треће и четврте деценије XX века, доприносили су даље доласци прегалаца на овом плану са других територија, првенствено из Србије, али и Хрватске и Словеније. Скромнији темљи предратне класичне гитаристике, доживели су свој пун развој

1 Људи са њежније планете / Славка Готовац. – Сарајево: Ослобођење, 11. август 1985, стр. 14.

у послератном, тзв. социјалистичком окружењу. Средином седамдесетих година босанска гитара ће досећи свој пун размах и афирмацију, са оснивањем Друштва гитариста - класика 1966. године у Сарајеву, првог овакве врсте на Балкану. Чланови ове асоцијације великих ентузијаста и љубитеља гитаре, покренуће и излажење сопственог специјализованог часописа Гитара. Треба имати у виду да је почетком XX столећа босанска музичка култура почињала са национално-романтичарских основа, које су биле тада још недовољно изживљене. Полако су прикључиване савремене, актуелне тенденције, са жељом превазилажења дотадашњих идејно-естетских оквира. Националну музичку традицију уносила су и овде најпре разграната аматерска културно-уметничка друштва и патриотска удружења, да би процес музичке професионализације започео са отварањем прве јавне Музичке школе 1923. као и оснивањем Сарајевске филхармоније 1923. године.

Значајно је навести да се деловање тадашњих гитариста од почетка концентрисало око мајстора – градитеља инструмената, те издавача стручних музикалија. У радионицама предратних мајстора (неке од њих су и после Другог светског рата биле још отворене), високу квалификацију за израду концертних гитаре стакло је више градитеља. У једном тренутку, само у Сарајеву, постојало је десетак и више радњи, у којима су се правиле, поправљале ја продавале гитаре. Међу најстаријим и најпознатијим продавницама музикалија убраја се радња Рике Елзнера (касније је на том месту отворена Музичка наклада). Са Елзнером су једно време у сарајевској „Лири“ радили и мајстори Ото Рајзингер и Ахмед Табучија. Извесни Ал.[Александар] Сузин је држао две радионице за поправку и продају гитара: једну тзв. Музичку кућу у Штросмајеровој улици бр. 6 и другу код тржнице. Истовремено је објављивао сам своју едицију *Сузинова популарна издања за соло гитару* и уз њу хвалио своје „богато сортирано складиште свих музичких инструмената, клавира, пианина, као и нота“² У арнажманима за

2 Видети рекламни текст на полеђини корица: Срце: танго из тонфилма Пастир Костја / музика Донајевски. – Сарајево: Библиотека Сузинова популарна издања за соло гитару; Ал. Сузин (Бр. 4), [С. а.].

гитару извесног Банока [?] код Сузина су се могли наручити и најновији шлагери из познатих „тонфилмова“ и оперета, као и обраде руских романси и мелодија.

На месту где је после рата смештено издавачко предузеће „Свјетлост“ налазила се повећа продавница музичких инструмената, чији је власник био неки Шлајнер. Две радње су држали Ферика Ивановић, и његов син Пишта Ивановић, а сличну радионицу је неку годину касније отворио и успешно водио Ђазима Делкић, итд. Било је појединаца који су се на пољу изградње огледали и властитим изумима и иновацијама: занимљив је рад Шукрије Хаџића који је у годинама пред Други светски рат конструисао гитаре са два и три врата, а лично је свирао тзв. „прим-гитаре“ са квинтним штимом. Као аматер – градитељ концертних гитаре издвајао се Ђорђе Шућур. Око 1935. године у Сарајеву су браћа Сципиони италијанског порекла, градили хавајске гитаре, од којих и један модел инструмента без прагова. Иначе, хавајске гитаре су у то време уживале посебну популарност. Деловало је много инструменталних и вокално-инструменталних ансамбала, у чијем су саставу били укључени ови инструменти. На хавајским гитарама су изводили људи различитих професија, нарочито велики број младих. Као и у случају класичне гитаре, сви они су најчешће усвајали само основна техничка знања, те инструмент користили за пратњу песама. У моди је било тзв. певање серенада уз гитару. До краја прве деценије XX века у Сарајеву се овакво „серендирање“ највише изводило уз цитру, а мање уз гитару, али је онда одлуком о јавном реду и миру било је забрањено и потопуно искорењено.³

Један од најзначајнијих градитеља жичаних инструмената свакако је био познати Фрањо Ивановић, који је између два рата деловао у главном граду. Са њим је у прво време у „Лири“ радио и његов син Стево Ивановић, који је после прешао у сарајевско Инвалидско предузеће, где је израђивао

3 Године 1914. још увек је у Сарајеву у близини старог јеврејског храма била отворена једна специјализована продавница цитри; могле су се ту наћи цитре свих врста: посавске, штајерске, концертне и др.

гитаре.⁴ Тридесетих година у главни босански град стигао је из Београда мајстор Стевана Сеић и ту је остао све до почетка Другог светског рата, успешно настављајући са својим занатом. Отворио је творницу музичких инструмената у улици Краља Петра бр. 32, за коју је изјављивао: „Најбоље Вас може да задовољити само [ова] специјална радионица гитаре, мандолина, виолина, као и разних тамбура“.⁵

Године 1933. у издању Стевана Сеића појављује се *Збирка југословенских популарних песама за гитару*, приређивача Јосипа И. Саба. У предговору датираном фебруара исте године може да се прочитати:

„Пошто је гитара већ сам код нас доста распрострањен и обљубљен инструмента, те се је осјетила потреба за издавањем једне овакве збирке. Разноликост наших песама пружа могућност избора ефектних на дотичном инструменту, и тиме ова збирка доказује, да се гитара може убрајати не само у забавне него и у потпуно озбиљне инструменте“.⁶

Аутор наведених музичких комада Сабо (Сабо) мађарског порекла, био је добар познавалац гитаре и доста је дуго деловао у Сарајеву пре и после рата. Иако сам аматер, одгојио је више генерација гитариста. Своје теоретско-практично знање базирао је на Карулијевој, Каркасијевој и Агуадовој школи које је познавао, а природно је био музички веома надарен. Његов педагошки рад везан за гитару започео је око 1930. када иначе у Босни почиње организованији рад на овом пољу. Сабо је осим гитаре подучавао и тамбуру и мандолину. Писао је солистичке комаде и обраде народних песама за ове инструменте, руководио различитим забавним саставима и јавно наступао

4 Сарајевски градитељ музичких инструмената млађе генерације, Бранко Крунић (1936–?), присећајући се својих радних почетака, између осталог, испричао је о радном дану у радионици Ф. Ивановића: „Код мајстора Фрање Ивановића сам много радио. Био је строг и није признавао природан људски умор, после редовних шеснаест сати рада. Није ми се једном, десило да сам дочекао зору радећи врат гитаре или правећи корпус“. Видети у: *Сто сати уради звука* / А. Хасанефендић. – Сарајево: Ослобођење, 7. новембар 1981.

5 Видети рекламни текст на полеђини корица: *Збирка југословенских популарних песама за гитару* / Стеван Сеић. – Сарајево: Издање аутора, 1933.

6 Ibidem, стр. 4.

као извођач. Настојао је да свој репертоар прошири аранж-манима и транскрипцијама популарних забавних млодија, оперских арија и појединим руским, италијанским и шпанским композицијама. Био је прилично образован (наводно похађао музичку академију у Будимпешти). Сабо је деловао и као професионални свирач и диригент забавних оркестара, те ишао са циркусима, у којима је наступао као виртуоз на гитари и акробата. Нажалост, доста рано је прешао на употребу трзалице, а затим и на електричну гитару. Њему се приписују неколико композиција непознатих аутора, које су биле изузетно популарне међу предратним домаћим гитаристима попут: *Наполеоновог плача*, *Збора дервиша*, *Индијског плеса*, *Керубина*, *Руског плеса* и др.

Упоредо са Сабом педагошким радом се бавио и Стјепан Грујић (?–1934/35), по струци столар, иначе вешт тамбуре, који је свирао користећи плектрум. У забавним оркестрима гитару је свирао електричар Јосипа Дуган (1907–1975/76); чиновник Бранислава Франкини (1908–1943) владао је гитаром, мандолом и клавиром; техничар Исмет Шахинагић (1909–?) гитаром, мандолом и тамбуром и важио за доброг примаша. У исто време у Босни су живели и гитариста руског порекла Димитрије Штаден, по струци авио-техничар и солидан извођач на гитари Ото Раис. Штаден је владао и клавиром и компоновао, док је Раис поред солидног техничког умећа нерадо јавно наступао. Одличан хавајски гитариста био је Карло Ђесар (–1947?) занимању столар; Бранислав Красовац је свирао соло гитару, а техничар Ратко Ђатић је инструмент вешто користио за пратњу песама. Галванизатор Мустафа Вилић (1912–1983) је у Хавајском саставу изводио пратњу, судја Владо Стипанчић (1907–?) је свирао прву мандолину, а професор др Божо Бендеља (1910–1981) другу. Већина наведени извођача је у предратном периоду често наступала у Сарајеву и другим босанско-херцеговачким градовима, у оквиру различитих радничких приредби и сличних свечаности, док су Франкини, Шахинагић, Стипанчић и Бендеља од 1939. до 1941. године, као Мандолински квинтет редовно учествовали у емисијама радио Сарајева.

Један од најуспешнијих Сабових ученика био је Коста Поповић, рођен у Србији у Шуљаму код Сремске Митровице

1907. године. По струци лакирерски радник Поповић је живео и радио у више српских градова, а почетком четрдесетих година настањује се у Сарајеву. Прво је узимао часове гитаре код С. Грујића, а затим радио са Јосипом Сабом. Пред рат свирао је у хавајском саставу и поменутом Мандолинском квартету на радију. Иако Поповића, као предавача гитаре налазимо на списку наставника, који су у школској 1938/39. година предавали у Музичкој школи „Исидор Бајић“ у Новом Саду, његова педагошко-публицистичка делатност на пољу класичне гитаре, дошла је до пуног изражаја тек после Другог светског рата.

У потоњим деценији интересовање за гитару је константо растао; она је продирала у најшире друштвене слојеве, захваљујући својој првенствено корепетативној улози, али и првобитној немогућности младих за озбиљнијим стручним школовањем. Међутим, из почетног салонског окружења, гитара је на јавну музичку сцену централног балканског региона ушла у саставу различитих вокално-инструменталних ансамбала, мандолинских оркестара, па и тамбурашких група, које су првенствено пратиле песму и игре. Стасавала је под окриљем певачких, културно-уметничких и радничких друштава, те са порастом броја музичких аматера, у мекменту када је уметнички живот држава Југоисточне Европе поново ухватио залет, а професионални музичари озбиљног усмерења досегнули своје западне узоре, и пасионирани љубитељи гитаре почињали су да изграђују сопствени музички свет. Формирао се национални опус стручне гитаристичке литературе, оспособио квалификован педагошки кадар, а инструмент је уклопљен у национални систем организоване наставе на свим школским нивоима.

Uroš DojčinićCENTRAL BALKAN REGION – THE SPECIAL
GUITAR FOCUS IN SOUTHEASTERN EUROPE

Summary

The beginning and evolution of plucked string instruments, pre-guitar origins, are linked to their paleolithic pre-exemplar, musical bow. Further development, expansion and diversion of these cordophones, has worked its way throughout previous centuries, from ancient civilisations of Near and Middle East, over antique Greece and Rome, up to the middle age European countries. Acceptance and strengthening of similar instruments in musical practise within European nations were further enchanced by trade connections, numerous wars and various migrations, that started from Asia and Africa, and arrived through Mediterranean. Comlexity of Suth-eastern Europe to which belongs Bosnia and Hercegovina with its special historical, geopolitical and cultural characteristics, was a very stimulating ground for forming and development of various theoretical and practical aspects of classical guitar and raleted plucked string instruments. The rich history of this instrument has its uneven intensity, especially from the second half of the XX century. And although the guitar tradition of these area has suffered some stagnations due to numerous factors such as the long occupation by Ottoman Empire, the country has successfully brought up some globally very significant personalities, such as the medieval lute player and composer Franciscus Bossinensis, as well as many other guitar players, teachers, composers and makers during the XX centruy.

Key words: Southeastern Europe (Balkan), central Bosnian region, lute, classical guitar, tambura

ДИГИТАЛНА ХУМАНИСТИКА

Наука, култура и образовање, самим тим и институције и појединци који су приложници овим областима, суочавају се са новим друштвеним вредностима и покретима и са израженим технолошким изазовима. Дигитална хуманистика је овоме савремени одговор и изграђује репутацију научне дисциплине фокусиране на технологији, а не на културним теоријама и социополитичком контексту,

Кључне речи: дигитална хуманистика, дигиталне библиотеке, дигитални архиви, културна дипломатија, сајбер-феминизам

Савремене библиотеке и дигитална хуманистика

„Историја библиотека је историја служења“ – сажео је своје и опште спознаје Фредерик Френд (Frederick Friend), један од иницијатора Коалиције универзитетских издавача и отворених академских извора (SPARC – The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition). „Такође, то је историја промена (...) само је једна вредност из прошлости задржана и у новом окружењу. Мисија библиотеке може се једноставно објаснити као омогућавање услуга неопходних корисницима. Ову мисију деле све библиотеке у свакој генерацији и у целом свету.“¹ До скоро се мисији библиотеке приступало на традиционалан начин, а данас се за њено испуњавање очекују: сарадња, интерактивност,

1 Friend, Frederick J.: New Mission? Or Old Mission with a New Face? – <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/a/FredFriend.htm>. – 15.03.2004. – p. 2 SPARC – the Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition.

интердисциплинарност, мултифункционалност, мултимедијалност, динамичност, брзина, доступност, претраживост, те скуп ових особина и активности наводи савремене теоретичаре да такву библиотеку назову виртуелном или пост-модерном. Библиотека већ данас, а временом ће то бити све више, излази из оквира централизоване, физички омеђене, статичке, формално организоване јединице и добија епитете проблемски оријентисане, технолошки напредне, удруживању захваљујући финансијски неспутане, ефикасне и професионалне институције.

Потреба и жеља и библиотеке и појединца да спозна и презентира информације о свему што је у свету објављено, давнашња је, оличена у напорима библиографа да саставе и објаве међународне библиографије, и са сваким новим технолошким кораклом деловала је све разумнијом и више остваривом. Када је од XV до XIX века нарастала тежња за стварањем једне универзалне међународне библиографије, индивидуална, па у XIX и XX веку и колективна настојања, нису могла да досегну тај сан. Библиографија тада, а не би требало да буде ни сада, није посматрана као производ описивања рукописне или штампане публикације, као збир података о издавачкој продукцији, већ је обухватала и библиологију и историју књижевности. Крајем XIX и првих година XX века, када Чарлс Ејми Катер у америчким библиотекама успева да промовише тешко оствариву, инспиративну и контраверзну, идеју унакрсног каталога и унакрсне библиографије, која подразумева обједињеност неколико до тада, па и до сада познатих каталога, ауторског, предметног и стручног, као и многе друге форме упита на које се одређеном одговара, можемо рећи да је зачета идеја база података, само његовој теоретској луцидности тадашња технолошка решења нису била дорасла. Дакле, хипермодерну идеју пратила је технолошка реализација тек након једног века. Ни тада, ни икада касније, унакрсни лисни каталог није добио право гласа у европским, након америчких остварен је још делимично у аустралијским библиотекама.

Двадесетих и тридесетих година XX века идеја централизоване каталогизације истовремено је заокупљала

библиотеке и у мање и у више развијеним земљама, укључујући ту и тадашње југословенске националне библиотеке, које су, након државног осамостаљења, све европске и међународне пројекте пратиле са кашњењем од свега две до пет година.

У пројектима које су предлагале међународне или локалне заједнице и организације, библиотеке су се у периоду од шездесетих до осамдесетих година XX века окупљале око појединих идеја, какве су у оквиру IFLA-e (International Federation of Library Associations), биле: обједињена набавка, међународна стандардизација каталогског и библиографског описа, међународно јединствено нумерисање серијских и монографских публикација, увођење каталогизације у публикацији, развијање међубиблиотечке позајмице, универзална библиографска контрола, универзална доступност публикација, заштита и конзервација библиотечке грађе, узајамна каталогизација, поштовање ауторских права, универзални проток података и телекомуникација.

На просторима Југославије нарочито су педесете године XX века везиване за сасвим синхронизоване државне активности на овом пољу као облик демократизације знања, ширења писмености и просвећености. Почетак седамдесетих година XX века обележила је и нова иницијатива оснивања конзорцијума библиотека (присутна у литератури још од педесетих), који представљају слободнију заједницу чланица и могу обједињавати све претходне облике удруживања, гранско и функционално, али и географско, демографско, регионално, стручно. Технолошки напредак сигурно није проузроковао појављивање конзорцијума (који су као облик удруживања познати у привреди, економији и образовању још од средине XIX века), али их деведесетих година јесте олакшао, убрзао и допринео распрострањености и комплексности њиховог пословања. Јордан Шћепански анализира сврху повезивања библиотека у конзорцијуме: „Конзорцијуми се углавном оснивају у циљу побољшања куповне моћи институција – сарадница, доступности различитих извора (некада штампаних, данас дигиталних, убудуће можда људских ресурса) и развијања аутоматизованих

сервиса. (...) Конзорцијум није библиотечка асоцијација, мада се неке од њих укључују у његов рад. Конзорцијум није ни систем високог образовања, нити регионални и државни систем јавних библиотека (...).² За конзорцијуме не постоје локалне, националне, економске, технолошке, типолошке, кадровске, политичке, психолошке, федералне границе, због чега их је и тешко дефинисати. Они почивају на заједничком циљу и интересу који постижу договором, сарадњом и флексибилношћу своје мреже. Добровољно удруживање, централизована администрација и економске повластице три су основна принципа на којима почива рад конзорцијума, у чијем су фокусу углавном набавка и каталогизација.

И конзорцијум и дигитална библиотека зависе од образовања и професионалне посвећености библиотекара. У поздравној и визионарској речи при отварању међународног сајма књига још 1935. године Хосе Ортега предвиђа: „Библиотекар ће у будућности морати да усмерава неупућеног читаоца кроз неопходну џунглу књига и да буде терапеут, хигијеничар његове лектуре. То нас суочава са обрнутом ситуацијом у односу на ону из 1800. године. Данас се чита превише: удобност да се уз занемарив или скоро ништаван напор може усвојити гомила идеја похрањена у књигама и часописима полако навикава човека, а просечног човека је већ навикла, да не размишља својом главом и не преиспитује прочитано, што је једини пут истинског усвајања идеја. Реч је о најпогубнијем, суштински најнегативнијем својству књиге. (...) Дobar део данас нараслих страховитих јавних проблема потиче из чињенице да су просечне главе данас накљукане по инерцији усвојеним идејама, половишно схваћеним, обезвређеним – накљукане, дакле, псеудоидејама.“

Изум штампе, класификовање људског знања, израда стандарда и препорука за пословање, организацију, библиографско описивање, били су једнако захтевни као што је данас нова компјутерска технологија. И као што је књига у почецима свога настанка била привилегија високо учених и

2 Scepanski, Jordan M.: Collaborating on New Missions: Library Consortia and the Future of Academic Libraries. – <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/c/JordanScepanski.htm>. – 15.03.2004. – 5p.

богатих друштвених слојева, тако базе података данас може користити искључиво тај исти слој људи ако се као посредници између појединаца жељних знања и самог знања не поставе библиотеке. Током последње две деценије библиотеке су се суочиле са озбиљним технолошким и едукативним захтевима, и многима је било тешко да их прате. Криза идентитета кроз коју библиотеке пролазе већ скоро двадесет година, од покушаја да nobles нових медија пласирају кроз име медијатеке, а данас кроз име информационог центра, нестаје пред чињеницом да библиотеке негују, пре свега, знање, а не само информације, и да га, без обзира на облик у коме га преносе, чине демократски доступним независно од узраста, пола, расе, економског положаја, физичких или менталних посебних потреба. Библиотека XXI века наликоваће, ако јој то допустимо, на самоуслуге информација. Предност је у њеној демократичности и отворености, слободи приступа разнородним подацима, наговештеним у спознаји самоуслуге, недостатак у чињеници да се често нуди пласирање не знања, већ информација, са веком трајања условљеним економским, политичким и другим друштвеним законитостима. Информација може бити самостална, док знање захтева контекст; информација може бити брза, а знање се стиче споро. Чини се да је интернет овладао светом. Интернет почива на снази идеја и, након прве фазе свога развоја директно зависне од безбедносног система, у другој фази, пре његове комерцијализације, он, како добро знамо, између осталог почива и на научним садржајима, испуњавању универзитетских потреба и међунаучној комуникацији. Постоје два питања, у својој интонацији и значењу обесхрабрујућа, везана, прво, за одумирање, традиционалне пред електронском књигом и, друго, за узмицање ћирилице и српског језика пред енглеским језиком и интернетом. Треба да разумемо поруку да је писмо које не пронађе своје место на интернету осуђено на пропаст, и истовремено не треба да дозволимо да се ћирилица доживљава као симбол супротстављања европским интеграцијама и модернизацији друштва, као пренаглашени националистички исказ, већ као израз различитости, као детерминирајући и кохезиони

фактор нације, која користи два писма, осведочене мултикултуралности и мултилингвалности. Надмоћ се Интернета огледа у чињеници да му великим почетним словом признајемо властитост, јединственост, непоновљивост, али остављамо и други, малим словом означен, демократичан, заједнички именоватељ могућности и права на информисање. Наше је право да будемо објективни и да представимо два типа информација. Оне које показују да електронски медији и интернет потискују традиционалне облике општења и учења, јер преко 60 милиона људи широм света сваког дана комуницира преко електронске мреже, која се сваког месеца шири за 10 до 15%, док се током једног дана пренесе 500 000 књига обима од по 200 страна. Супротставимо овоме сазнање, често неистицано, да је у свету ипак само један проценат постојећих информација сада доступан у дигиталној форми. Колико је онда реалан страх да ће књига пред овим обликом устукнути када треба на друге носиоце преместити преосталих 99% информација. Сам Бил Гејтс је скоро изнео сазнање да корисници текст још увек, уколико прелази 3–4 екранске стране, радије штампају, него читају преко екрана, што значи да је интернет само бржи систем за дистрибуцију конвенционалних записа. А сналажење на интернету, који и на укрштене упите често нуди безброј потпуно неадекватних одговора, све је сличније још у ранијим вековима установљеној потреби за класификовањем људског знања. Библиотеке које су увек спремно одговарале захтевима сваког времена, прилагођавају се и новим носиоцима информација, те нуде истовремено и штампани документ и виртуелну информацију, јер то су, како је записала Мерилин Гел Мејсон, „јин и јанг сазнавања, мушки и женски принцип, актив и пасив, тама и светло, сунце и месец.“

Обим, комплексност и различитост информација надрастали су способности појединаца и фондове библиотеке, самим тим и дотадашња поларизована схватања о библиотекарима као универзалним зналцима, или предметним специјалистима. И једни и други ујединили су се у покушајима да овладају вештинама коришћења телекомуникационе, компјутерске, репрографске опреме, по могућству боље

од својих корисника и да понесу терет одговорности не само за одабирање и дистрибуирање информација, већ за обучавање корисника своје библиотеке за приступање узајамним каталозима, базама података, електронским публикацијама. Први пут у историји био је могућ и догодио се, како каже Бесер, „развод“ између дигиталног и физичког приступа информацијама (Бесер, 558). Рекла бих, догодио се развод између приступа информацијама и знања.

Библиотекарство, с једне, информационе науке, с друге стране; традиционални облици организације и пословања наспрам глобализације информација којој доприноси њихова дигитална форма, и скоро наднаравних и надтипских облика удруживања у циљу комплекснијег информисања; економски и политички утицаји на друштвени положај библиотека и дигитализовање информација као предуслов учења на даљину и глобализације знања – супротности су међу којима су се данас обрели и библиотекари и корисници. Мотивација и исходишта за ширењем спознаја и задовољстава читања и учења су исти, само се разликују технолошки предуслови и оруђа за њихово достизање. Међусобно се сустижући и престижући, електронске, виртуелне и дигиталне библиотеке носе реалне разлике, али су све оне синоним брзог информисања, које не познаје националне, географске и историјске границе, већ се битно темељи на оним економским. Суштина и традиционалних и дигиталних библиотека јесте интелектуални производ, а не његова дигитална форма, јесте педантан библиографски податак и нормативна датотека, а не колекција бита, јесте брига за једноставно складиштење, укрштено сортирање и правовремено презентирање свих података. Дигитализовани облик заправо је сурогат оригинала, настао са жељом да се запамти његова тренутна слика, како му спољни утицаји не би могли наудити, као и да се отвори, у просторном, временском, правном смислу коришћење тога примерка. Информативност, атрактивност, претраживост и легалност треба да буду општи квалитети дигиталне библиотеке.

Подручја у којима се пракса појединих научних и уметничких дисциплина прожима са компјутеризацијом

(Schreibman, Siemens, Unsworth) отварају пут дигиталној хуманистици.

Сузан Хокеј зачетке дигиталне хуманистике налази у настојањима језуитског свештеника Роберта Бусе да састави индекс свих појмова (*Index verborum*) заступљених у делима Томе Аквинског и његових савременика, укупно 11 милиона латинских средњовековних појмова. У почетку је сарадња са ИВМ-ом омогућила објављивање првог штампаног тома речника 1974. године. Захваљујући упорности и Бусовом визионарском инсистирању на лематизацији речи, 1992. године објављена је хипертекстуална верзија на ЦД-у, која је укључивала латински, енглески и италијански језик (Носкеу, 4). У осамдесетим сличан приступ применили су Рој Висби за ране средњовековне немачке текстове, Стивен Периш за поезију Метјуа Арнолда и Јејтса, а Мостелер и Валас су методологијом рачунарске лингвистике потврђивали или оспоравали ауторство једног дела. Суочени са могућом симплификацијом чуваног и обрађиваног материјала, коју је условљавао медиј, већ за тадашња очекивања недовољно развијених, бушених картица и њиховог линеарног поретка, истраживачи, и међу њима Пол Бретли, нарочито за потребе архиве старих шкотских текстова, развијају економичније и обухватније структуриран КОКОА програм, али он и даље оставља по страни имена, датуме и скраћенице (Russel 1967, Hamilton-Smith 1971, Schreibman, Siemens, Unsworth 2004). Низ међународних конференција на ту тему започиње она коју је у Јорктауну ИВМ организовао 1964. године, узрокујући тако оснивање и делокруг делатности прво Удружења за рачунарску лингвистику и књижевност (*Association for Literacy and Linguistic Computing – ALLC*), а потом за компјутере и хуманистику (*Association for Computers and the Humanities – АНС*), у чијој је организацији 1970. у Кејмбриџу одржана конференција током које је јасно наглашена улога компјутера у областима лексикографије, приређивања текста, наставе језика, изучавања стилистике и развијања нове методологије архивирања, одржавања и коришћења електронских извора (Schreibman, Siemens, Unsworth 2004). Часописом *Компјутери и хуманистика*

(*Computers and the Humanities*, уред. Joseph Raben, 1966) и Центром за литерарно и лингвистичко рачунарство (Centre for Literary and Linguistic Computing, Cambridge, 1963) отвара се пут ка консолидацији праксе, бројним конференцијама и зборницима радова, успостављању центара на универзитетима у Калифорнији и Пенсилванији, и следствено томе депозита електронских текстова, какав је Текстуални архив Оксфорда (OTA – Oxford Text Archive, 1976; CAFS – Content Addressing File Store). Наредну деценију обележиле су електронске дискусије и часопис *Хуманист* Браун универзитета, док су Интернет, Веб и Мозаик као први графички браузер условили појаву нових пројеката, софтверских решења и универзитетских образовних програма у областима електронског издаваштва, образовних технологија и мултимедијалног развоја (Kings College, London; McMaster University in Canada, University of Virginia). Како у свим наукама, тако и у уметности уопште ослонац је на текстуалној, аудио или визуелној информацији, претраживој у потпуности без временских и просторних ограничења, на основу упита који више нису аутор или наслов, већ кључне речи. Не само истраживачким и образовним, већ и комерцијалним аспектом влада сада дигитална хуманистика. У Епштајновом манифесту Трансформативна хуманистика у закључним разматрањима препоручује се формирање Центра за иновације у хуманистици (Center for Humanities Innovation – CHI) са циљем „да развија потпуно нове гране хуманистике способне да се ухвате у коштац са брзом променљивошћу интелектуалне климе XXI века и нарочито са научним и технолошким напретком.“ У том смислу, Епштајн дефинише међу задацима Центра и следећа два: „да истражи како нове информационе технологије радикално мењају, пркосећи и подстичући, професију хуманисте, традиционални концепт текста и знања, методе превођења, и етику академске заједнице; да развије нови електронски портал Intelnet за интелектуалне иновације, што би омогућило акумулацију и циркулацију нових идеја у хуманистици и трансхуманистици.“ Хуманистика, која је, како каже Сандер Гилман, „оклеветана, недовољно финансирана, напуштена, све чешће виђена

као ирелевантна“ у Епштајновој визији наново је окренута човеку. Дигитална хуманистика, следствено томе, наглашава Џефри Перл, омогућава напуштање концепта самосажаљења и развијање инвентивности.

Науке попут библиотекарства, библиотечке информатике, рачунарске лингвистике, или дигиталне хуманистике, које имају поуздану емпиријску или технолошку основу, дуго задржавају статус помоћних научних дисциплина, уз непрекидно доказивање аутохтоне терминологије и методолошких посебности. Како Хејлз објашњава, прелазак на термин „дигитална хуманистика“ требало је да укаже да се ова област уздигла са не баш тако престижног положаја помоћне услуге до једног истински интелектуалног подухвата са сопственим професионалним поступцима, ригорозним стандардима и узбудљивим теоретским истраживањима (Hayles 2011). Шнап и Презнер су у Манифесту дигиталне хуманистике (Digital Humanities Manifesto 2.0) објаснили да је „први талас рада у дигиталној хуманистици био (...) квантитативан. Мобилисао је могућности базе података за претраживање и извлачење података, аутоматизовао корпусну лингвистику, слагао хиперкартице у критичке низове. Други талас је квалитативан, интерпретативан, емпиријски, емоционалан, генеративан по карактеру. Он дигиталне комплете алата ставља у службу основних методолошких предности хуманистичких наука: обраћања пажње на сложеност, специфичност медијума, историјски контекст, аналитичку дубину, критику и тумачење. Први талас дигиталних хуманистичких наука крајем деведесетих година прошлог века и почетком XXI века био је превасходно усредсређен на велике пројекте дигитализације и успостављање технолошке инфраструктуре, док је садашњи други талас дигиталне хуманистике, који се може назвати 'дигитална хуманистика 2.0', дубоко генеративан.“ (Schnapp and Presner 2009) Електронска књижевност (e-lit), интерактивна фикција (IF), веб-артефакти, твитер, друштвени медији, смс романи, само су неки од производа на чији се настанак и анализу може применити методологија дигиталне хуманистике. Лака доступност дигиталног материјала, лакоћа истраживања, лак осећај

напретка стварају од света дигиталне хуманистике паралелну стварност. У њој, међутим, паралелно опстају и сумње: сумње у непрецизност, непоузданост и пролазност присуства дигиталних текстова; у институционалну утемељеност научне комуникације, у којој се често позивамо на мултикултуралност, мултилингвалност, интердисциплинарност, колаборативност, а да заправо у нашој научној методологији ништа нисмо променили. Од почетка настанка дигиталне хуманистике вођени смо једним циљем: заштитити, сачувати и учинити доступним у електронској форми што више културне баштине света. Данас већ полако улазимо у фазу у којој треба да почнемо да размишљамо и како да обришемо или заборавимо оно што нам је мање или никако потребно. Дигитална хуманистика је, пишу у својој књизи Ен Бардик, Јохана Дракер, Питер Луненфелд (и др.) заправо колективни сингулар, настао као производ изазова и споне између појма дигитални и појма хуманистика.

Захваљујући усмереним напорима Организације уједињених нација за образовање, науку и културу културна баштина се истиче као незаобилазан фактор глобализације и залог међунационалних дијалога, а употреба нових информационалних и комуникационих технологија, којима се она чува и промовише, треба да допринесе афирмисању и достизању циљева образовања за све (EFA Education for All), развоју демократичности знања и омогућавању учења на даљину. Дигитализацијом се обезбеђују чување и промоција документарно-историјске, културне и научне баштине, доприноси се развоју демократичности знања и омогућава учење на даљину. Мало је битно да ли је изабрани медиј глас, тело, одштампана страница, или пикселизирани објекат. Све тековине, садашње и претходне, изложене су оштром просуђивању, било да су умерене или скандалозне, херојске или глупе, приватне или јавне. Замагљена је и линија између између критичара и доносиоца одлука, научника и забављача. У Епштајновом манифесту „време је кратко, ово је жанр у журби.“ Стваралац се упозорава да „ако очекује линеарност и логику или академску доследност, греши, јер жанр има једину логику: M's: mix :: match :: mash :: manifest,

односно: не кукај; коментариши, ангажуј се, разгласи идеју; придружи се; иди даље.“ Дигитална хуманистика није јединствено поље, већ низ конвергентних пракси које истражују свемир у којима:

а) штампање више није искључиво нормативни медиј којим се знање производи и / или дистрибуира; штампа се апсорбује у нове, мултимедијалне конфигурације;

б) дигитални алати, технике и медији мењају производњу и ширење знања у уметности, хуманистичким и друштвеним наукама.

Дигиталне хуманистичке науке настоји да играју инаугуралну улогу у односу на свет у којем више нико није једини произвођач, управитељ и дисеминатор знања или културе. Универзитети се позивају да обликују изворно дигиталне моделе (веб, блогосфере, дигиталне библиотеке, итд) и иновације у овим областима и да олакшају формирање мреже за производњу, размену и ширење знања, који су, одједном, и глобални и локални. Универзитет у Мелбурну оформио је 2011. године Удружење истраживача дигиталне хуманистике, указујући на потребу да се поменута синтагма користи у истом значењу у Аустралији, као у Европи и Америци, не подразумевајући под њом само дигитални факсимил, већ интерпретативни, машински читљив текст.

Штампани модел су апсорбовали други хибридни модели комуникације, који су наметнули промене у језику, пракси, методологији, а оне резултирају интердисциплинарношћу и мултидисциплинарношћу. Отвореност извора и приступа је једина законитост. Дигитална хуманистика, заправо, означава: музеје, библиотеке, архиве, галерије – без зидова; демократизацију знања и културе; укидање граница између природних и друштвених наука; интелектуалн креативност; микс медија; некад и дигиталну анархију и вредновање креативне копије колико и оригинала. Генеративна хуманистика, као њен највиши облик, подразумева: надограђивање веће слике над експертским знањем; сарадњу и креативност; трансверзално, трансдисциплинарно, иновативно размишљање; тимски рад; процес, а не производ; омасовљење знања, ван универзитета.

Према постојећим манифестима, а нису малобројни, јер и институције и појединци имају потребу за канонизацијом, у овом случају недосегнутом, све се то постиже: проширењем квалитета, домета и утицаја знања у хуманистичким наукама; ангажовањем у дизајну и развојним процесима који доводе до богатијих, вишесмерних модела, жанрова, академске комуникације и праксе. Традиционална хуманистика је „балканизована“ језиком, нацијом, методологијом, медијем. Дигитална хуманистика је конвергенција не само међу хуманистичким дисциплинама, већ и између уметности, науке и технологије, којој су основне особине: радозналост, отвореност, укрштање истраживања, примена нових методологија, слобода у коришћењу ауторских права, креативност, храброст, визионарство, слобода располагања садржајима, педагошка домишљатост.

Метаподаци, дескриптивни, структурни и административни, јесу кључ интероперабилности, приступачности и отворености за употребу дигиталног садржаја, они су вредносно опремљена информација која обезбеђује физички и интелектуални приступ. У процесу дигитализације културне баштине, односно библиотечке, архивске и музејске грађе који су захтеви примарни? Превасходни архивистички и библиотечки захтев јесте увид у фонд као самосталну целину и у његову структуру, однос према другим фондovima, у његову друштвену улогу и значај. Откривање, идентификација и претраживање дигиталних извора чине се једноставним сваком кориснику, који ће у томе убеђењу и остати уколико су они добро припремљени за дигитализацију, уредно и квалитетно пренесени у електронски облик и опремљени одговарајућим индексима и конзистентним метаподацима који омогућавају да се њихов садржај вишеструко претражује. Томе ће допринети испуњавање очекивања и захтева за: кооперативношћу институција културе у пословима дигитализације националне баштине; заштитом и одрживошћу читљивости информација независно од промена хардверских и софтверских решења дигитализације; оригиналношћу и креативношћу дигиталних база; очувањем ауторских права и задовољењем корисничких

потраживања без економских баријера. Обезбеђеност свих ових услова дозвољава нам да тако пренете, сортиране и доступне садржаје заиста назовемо дигиталном хуманистиком.

Суочавајући се са изазовима образовања, свака дигитална колекција доприноси ширењу информационе писмености и опште просвећености, дигиталној заштити, чувању и коришћењу документарно-историјске, културне и научне баштине. Између „идеализма“ и „тежње за ефикасношћу“ одвијају се настојања институција образовања, науке и културе да едукацијом свога кадра, организацијом и располагањем традиционалним и електронским изворима, виртуелним светом знања, одговоре захтевима данашњег друштва као целине, као и појединаца и институција корисника. Уз синтагму „отвореног пута“, која означава савремено овладавање информацијама, везује се и „митологија отвореног пута“, коју уводи Кокс (Cox, 2000). Ову другу је могуће доживети као израз дивљења и уважавања широких и различитих могућности информисања. У истом обиму њоме се исказује и иронија због привида слободе приступа знању, привида, јер је приступ спутаван технолошким, економским, националним, политичким, правним, географским, лингвистичким баријерама, од којих нам ниједна није остала непозната.

На том путу поједини продукти затвараће поступно неке наше ситне, или крупне, али свакако слободе на које смо се претходно навикли. „Дигиталне технологије нису више“, каже Чарли Гир, „само обичне алатке, већ, било то добро или лоше, све више учесници у нашој све више партиципаторној култури.“ У њој језик постаје све значајније потреба, идентификација и дивергенција и зато свако истраживање у области дигиталне културе мора да почне и заврши питањима присуства условно мањих језичких заједница.

Навикли смо да библиотекара доживљавамо као прецизног и поузданог сарадника у процесу научног истраживања, као „кустоса књига“, а информатичара као ефикасног и вештог саговорника, који нуди брзе, свестране и интердисциплинарне информације, иако оне често не воде

до знања. Могу ли они у данашње време и даље задржавати своје поларизоване улоге, или је неопходно, како то предлажу Colin Steele и Mechthild Guha,³ „склапање брака“ између њих? Са укључивањем нових медија у фондове библиотека јавила се и потреба за усаглашавањем терминологије, па су употребљавани појмови медијатека, фонотека, фототека. Сличном процесу и данас присуствујемо у енглеском језику, у коме синтагму „teaching library“ у стопу прати израз „teaching cybrary“,⁴ тренутно непреводив на српски, који означава и наставу за коришћење информационе технологије и употребу информационе технологије у настави. Не само термилошки, већ и суштински, овај процес започет је на University of Southern California 1994. године, пратећи и новом расподелом простора другачији приступ схватању улоге библиотеке. Наиме, простор у коме се може остваривати међусобна комуникација студената, наставног и библиотечког особља уз помоћ савремене компјутерске опреме, најновијег софтвера и особља за техничку подршку, два пута је већи од магацинског простора библиотеке. Све то делује подстицајно на увођење иновација у саму наставу, те библиотека служи као експериментални полигон. Обједињавањем две функције библиотека, образовне и забавне, дошло се чак до стварања новог термина који овај неочекивани квалитативни спој означава, „edutainment“, мада за сада остаје непреводив у нашем језику. Можда ће на следећој деоници пута којим су кренули библиотекари и информатичари као потврда и признање стајати и нови синтагматски спој који означава неку нову професију.

Суштина и традиционалних и дигиталних архива и библиотека јесте интелектуални производ, коме дигитална форма, педантан библиографски податак и нормативна датотека, обезбеђују трајање и широку распрострањеност.

3 Steele, Colin and Mechthild Guta: Staffing the Digital Library of the 21st Century. – <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/f/SteeleGuha.htm>. – 15.03.2004. – p. 2.

4 Junling, Peng and He Haidi: The Application of Modern Information Technologies and the Intensification of the Education Function for Academic Libraries. – <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/a/PengJunling.htm>. – 15.03.2004. – p. 2.

Дигиталне збирке почивају на формалном, предметном, стручном, али и регионалном, завичајном, националном принципу. Дигитализоване специјалне колекције наше су културно наслеђе, историјска ретроспектива, наша топла национална идентификација у глобалном „отуђеном“ свету. Планирање процеса дигитализације од постављања циљева, одабира фондова, метода, поступака и техника, опреме, преко обучавања кадра, извора финансирања, води и право-временом достизању дефинисаних циљева. Непостојање плана или његова неконзистентност воде губитку и новца и информација.

Док се предности дигитализације на пољу коришћења најубедљивије препознају, на пољу чувања су испод оних које везујемо за такозване традиционалне медије. Њихове особине да, уколико су без комерцијалних ограничења, обезбеђују апсолутну доступност, независну од времена и простора, као и максималну заштиту од хабања при директ-ном контакту корисника са драгоценим материјалом, не могу у потпуности да надвладају замерке које се изводе из често високих трошкова везаних за опрему, радну снагу, као и за њихову кратковекост из више разлога, али и за велика улагања и напоре уколико њихов животни век желимо да учинимо што трајнијим. Отуда Luhterhand скептично закључује да су дигитални медији „веома велики луксуз“, јер „све оно о чему се не бринете редовно, једног дана више неће бити расположиво“. Решење за архиве и библиотеке јесте више-структурност медија, јер за сада није пронађен ниједан носилац информација који обезбеђује вечну трајност. Хибридно микрофилмовање, које омогућава дигитализацију садржаја микрофилма, а не самог документа, тако постаје пожељан поступак заштите документације за многе установе које чувају културну баштину, јер као коначне производе обезбеђује и микрофилм и дигитални запис. Питања која је на ову тему постављала Дагмар Гизберг провоцирала су Лухтерханда на следећи одговор: „Да будем искрен, према том проблему се односим са здравом порцијом професионалног цинизма. Ми архивари заправо стално живимо са тим да културна добра каткад и нестану. Због велике количине

свега тога ионако не можемо ништа друго него да сачувамо остатке. То важи и за дигиталне медије. За мене представља извесност да пуно тога што имамо данас, за 15 до 20 година више неће постојати у том облику. Напросто због тога што је чување исувише компликовано, променили су се интереси и опште политичке околности, а трошкови одржавања су превисоки. А онда тих лепих, шарених кула у облацима једноставно више неће бити. То није ништа необично. Нема потребе да се ту било шта драматизује. Али не смемо ни да се заварамо. Ако се тврди да се дигитализацијом подаци чувају за сва времена, онда је то замагљивање очију.“

Свакодневно су постављана питања о одумирању књиге, ограничењима везаним за њено коришћење, а електронски медији су сматрани спаситељима у доба нагле експанзије информација и покушаја да се удовољи потреби за њиховим савладавањем. Ипак, свесни да дигитални свет тек граби ка свом врхунцу, треба да кажемо да нису ретки случајеви када се он доживљава и као узрочник сопственог могућег укидања.

Дигитална хуманистика и сајберфеминизам

У тумачења појма науке укључују се и на феминизму засноване поставке. Према непромењеним мушким епистемолошким премисама науке и технологије, по мишљењу Сандре Хардинг, једнако се дефинишу „лоша наука“ (што је за њу наука установљена на родним разликама) и „стандардна наука“ (наука која неутралним премисама крије родне разлике). И једну и другу треба „надоградити“ како би се постигло боље препознавање доприноса женске популације научном раду. И даље се лако уочава већа заступљеност жена у друштвеним него у природним наукама и претежно омаловажавајући однос према онима које прекорачују границе општих законитости. Није нам, сигурна сам, непозната оваква констатација. Многи су данас забринути за положај жена научника и жена конзуманата научних резултата. Тако долазимо до још једне апсурдне ситуације да тачност, поузданост и комплексност библиографских података, према АПА стандарду цитирања, због потребе

за јавном родном равноправношћу, бива замењена ускраћивањем одређених података у библиографском опису, у којем се, након тога, више не препознаје име жене или мушкарца аутора, јер је сакривено иницијалом.

Растуће поље дигиталне хуманистике мање диференцира улогу мушкарца и жене, јер израђује репутацију научне дисциплине фокусиране на технологији, а не на културним теоријама и социополитичком контексту, поседујући сопствене ригорозне професионалне стандарде и узбудљива теоретска истраживања (Hayles 2011).

Каква је улога жене и женског покрета у поменутом друштвеном и научном контексту? Сузана Песонен поставља питање који и какви интернет сервиси се обрађају жени као пожељном кориснику. Интернет као колевка обећања, жеља, надања, очекивања, интернет као паралелна умишљена реалност, интернет као лак модел комуникације, отворен је, истина, за научне, али још више за комерцијалне садржаје, или чак за садржаје који нису друштвено прихватљиви. Рекламирање производа за личну и општу хигијену, за квалитетне кулинарске услуге, за нежну женску предусретљивост, сложићете се, нема за свога корисника жену, она је ту медијатор, посредник за коначног мушког конзумента робе и услуга. Како се у томе електронском свету позиционира жена као творац и корисник садржаја? Са великом тачношћу можемо устврдити да одговори на ово питање углавном почивају на тацитном знању, на уобичајеним претпоставкама, на давно прихваћеним такозваним друштвеним истинама, а не на документованим истраживањима и аргументованом закључивању. Отуда не чуди што се за сферу женског интересовања проглашавају емоционално обојени подаци и производи за интимну и кућну употребу, као метафора породичног топлог и штедљивог огњишта и посвећене, односно страсне љубави. За Сузан Песонен информационе мреже нису само медиј сутрашњице, већ чиниоци културног континуума за репродукцију културних вредности и хијерархије, у којој обликовање специфичних, женама усмерених сервиса, управо доприноси наглашавању родних стереотипа и даљем прихватању већ вековима непромењених односа између

жена и мушкараца. Отуда је у дигиталној ери обесхрабрујући закључак Џејнел Браун: „Обећали су нам револуцију, а све што смо добиле били су хороскопи, препоруке за дијеталну исхрану и савети за успешно родитељство.“ Као супротност поменутом остварује се сајберфеминизам, представљен модернизованом сликом промотивне журке тапервеар посуђа из педесетих година прошлог века, на којој се окупљене младе жене додајују рачунарима.

Везе сајберфеминизма са постхуманизмом и политиком постмодерног идентитета потврђују да одговарајућа дефиниција овог појма још увек није пронађена. Док се постхуманизам, у најширем смислу, бави питањем односа себе и другог, сајберфеминизам се заснива на релацији машине и човека. Интелектуални корени сајберфеминизма налазе се у *Манифесту за киборге: наука, технологија и социјалистички феминизам осамдесетих година XX века*. Током деведесетих година спонтано и истовремено се јавља на јужној и северној хемисфери сајберфеминизам којем успоставља равнотежу сродни, углавном европски, покрет Old Boys Network. И по први пут такозвани мушки покрет дефинисан је кроз сто антитеза женском покрету као његовом предлошку. Најважнијих је једанаест и писане су на неколико језика, енглеском, српском, пољском, холандском, шпанском и немачком:

1. cyberfeminism is not a fragrance
2. cyberfeminism is not a fashion statement
3. sajbrfeminizm nije usamljen
4. cyberfeminism is not ideology
5. cyberfeminism nije aseksualan
6. cyberfeminism is not boring
7. cyberfeminism ist kein gruenes haekeldeckchen
8. cyberfeminism ist kein leerer kuehlschrank
9. cyberfeminism ist keine theorie
10. cyberfeminism ist keine praxis
11. cyberfeminism ist keine tradition
12. cyberfeminism is not an institution.

Ове ставке прокламују хумор, иронију и озбиљност, индивидуалност и умрежавање, мултилингвалност и међусобно разумевање.

The First Cyberfeminist International, часопис из 1997. године, у средиште сајберфеминизма поставља децентрализовану, мултипликативну, партиципаторну праксу, која развија различите нивое свести. Сајберфеминизам се не претвара у политичку тактику, нити партију, јер одолева утопијским и митским конструкцијама мреже, а истиче сараднички активизам, што проистиче и из закључка *Манифеста* Доне Харавеј да ће радије бити киборг него богиња. Подсећање на Марш милион жена у Филаделфији 1997. године ипак указује и на политички активизам сајберфеминизма, који је извориште метафора киборга у жељи да се превазиђу лимити традиционалних родних одређења и феминизма. Мариса Олсон резимира мисли Доне Харавеј као веровање да не постоји дистинкција између природног живота и машине коју је израдио човек.

Сајберфеминизам се развија као феминистичка варијанта дигиталне хуманистике, као нова технокултура, као супротстављање патријархалном академском дискурсу чак и у ери дигитализације и интернета.

Дигитална хуманистика у Србији и Републици Српској

Процес дигитализације, па самим тим и развоја дигиталне хуманистике, у Србији и Републици Српској не би требало да зависи од ентузијазма појединаца, финансијских предности појединих институција, добронамерности локалне управе, привлачности појединих пројеката. Све су то фактори који ће га условљавати и доприносити му – без њих га је чак немогуће заокружити. Недоследна, крајње децентрализована, што не би неизоставно морало да буде мана, аутоматизација пословања установа образовања, науке и културе јесте процес који ни идејно ни практично у Србији још није заокружен, јер чиниоци који његовом остварењу треба да заједнички допринесу, у том процесу правовремено не учествују. Дигитализација културне баштине срж је општег националног система и у циљу његовог упостављања и одржавања његовог значаја и у међународним оквирима, треба овај процес смислено и плански водити.

Стога досадашња искуства и реалне потребе корисника и међународне јавности, препоручују фазни приступ послу дигитализације: упознавање са смерницама за дигитализацију које су формулисале УНЕСКО, МАС и ИФЛА; упознавање постојећих софтвера, који се могу бесплатно користити, као и са могућностима израде наручених софтвера према потребама архива и библиотека; удруживање у конзорцијуме према пројектном задатку како би се заштитио њихов интерес; израда националних смерница и упутстава за дигитализацију у којима ће прецизно бити дефинисани: намена, садржај, вредност, физичко стање материјала, интелектуална својина и регулисање ауторских права, потребна инфраструктура, цена пројекта и извор финансирања; професионално усавршавање кадра који може одговорити новим потребама; укључивање у међународне пројекте, како због финансијског ефекта који архив и библиотека могу имати, тако због опште јавности рада и укључивања локалних дигиталних збирки у глобални систем.

Смернице за пројекте дигитализације за колекције у јавном власништву, посебно оне у библиотекама и архивима, резултат су истраживања и сажимања закључака две организације, ИФЛА-е и МАС-а (Међународног архивског савета), поднетих УНЕСКО-у, уз јасну свест аутора овог пројекта да не постоји општи скуп препорука прихватљивих у потпуности у свакој институцији. Општи је закључак да дигитализација није заштита фонда, да није ни јефтинија, ни сигурнија ни прихватљивија варијанта од микрофилмовања, свакако увек је зависна од хардверских и софтверских решења (Watters and Garrett, 1996). Микрофилм и даље остаје прелазни облик, а конзервација и рестаурација основни видови заштите физичких носилаца информација. Мада у земљама у развоју каткад постављају знак једнакости између ова два решења, дигитални облик само утолико штити оригинал што смањује степен његовог коришћења. Како су Народна библиотека Србије и Библиотека Матице српске као националне библиотеке, према Закону, националном осећању и реалној водећој улози и значају, као и министарства за културу и науку, институције ка којима се усмеравају

очекивања свих библиотека, музеја и архива, ваља нагласити да су ове установе 2005. године закључиле да треба подржати пројекте дигитализације националне културне баштине.

Након што је УНЕСКО 2002. годину прогласио годином заштите светске културне баштине, удружени око задатка формирања неопходног нам Националног центра за дигитализацију нашли су се: Археолошки институт САНУ, Архив Србије, Југословенска кинотека, Математички факултет из Београда, Математички институт САНУ, Народна библиотека Србије, Народни музеј из Београда и Републички завод за заштиту споменика културе, а подржали су их и Музеј кинотеке, Матица српска и Архив Југославије (односно Архив Србије и Црне Горе) у жељи да Центар представља «прототип модела сарадње у оквиру научних и културних институција у информатичком друштву двадесет-првог века». Дигитализована и адекватно представљена национална баштина у ери савремених рачунарски оријентисаних друштава представља, како је мисијом Центра предвиђено: „својеврстан доказ постојања и континуитета нације у времену и простору, могућност за сарадњу са нашим националним заједницама у региону и исељеништву, могућност за сарадњу са развијеним земљама на актуелном плану преплитања рачунарских наука и њихове примене у култури, економски гледано значајну вредност која на различите начине може донети финансијску добит.“ Треба водити рачуна да једна одлична иницијатива, каква је поступак оснивања Центра и брига за процес дигитализације, не живи „издвојено“ од библиотека, архива и других установа културе, науке и образовања. Чак и квалитетна реализација дигитализације културне баштине може бити промашена инвестиција уколико се не обезбеде услови за њену одрживост и доступност резултата, да не помињемо и повратне економске ефекте комерцијализације коришћења дигиталних записа. Са становишта коришћења дигиталних збирки увек се истиче податак о њиховој максималној доступности током свих 24 часа дневно целе године у интернационалним оквирима. Скуп дигитализованих националних библиотечких и архивских збирки чини Европску дигиталну

библиотеку (European Digital Library) и Памћење света (Memory of the World). „Јасна национална стратегија може да стимулише веће учешће на глобалном нивоу“ (Bultmann, 2005). Отуда на основу искуства сродних организација у свету Национални центар за дигитализацију у Србији и јесте осмишљен као организација која формулише и развија националну стратегију - неограничавана захтевима појединих групација, организација или региона; подржавана радом и идејама истакнутих институција културе, науке и образовања; заштићена и промовисана ауторитетом интелектуалаца који њеном напредовању доприносе; усмеравана опробаним библиотечким и архивским „алаткама“, какви су инвентари, регистри, каталози, библиографије дигиталних пројеката и њихових садржаја; координирана и надзирана од стране угледних истраживача. „С великим поуздањем се може рећи“, закључује Цветана Крстев, „да истраживања и пројектовања у области дигиталних библиотека још увек нису достигла зенит. Многа питања, посебно она везана за стандардизацију, потпуније сагледавање семантике објеката и квалитетније услуживање корисника још увек остају отворена. Врло жива истраживања у области анализе садржаја (природни језик, слика, звук) остају веома значајна за даљи развој дигиталних библиотека“ (Крстев, 2002).

Национални центар за дигитализацију је, заједно са институтима САНУ (Институтом за српски језик, Етнографским и Балканолошким), са Археолошким институтом, Институтом за књижевност и уметност, Градском библиотеком „Владислав Петковић Дис“ из Чачка и Центром за дигиталне хуманистичке науке основао Удружење истраживача института хуманистичких наука, чији је циљ да оформи дигиталне збоирке научних радова, домаћих часописа, старих и ретких књига, рукописа и архивске грађе, докторских дисертација. Удружење је поокренуло потом иницијативу за стварање Интернет библиотеке Србије за хуманистичке науке и уметност ИБиС. Циљ IbiS-a је презентација српске научне и културне баштине и актуелне научне продукције хуманистичких и сродних наука широј публици – стручној и научној, домаћој и међународној, у очување

културног идентитета, едукацији домаће јавности, планирању и одерђивању приоритета дигитаизације и представљању културних различитости у европској средини.

У међувремену, док удружења и конзорцијуми не преузму приоритет, Дигитална Народна библиотека Србије и Дигитална Библиотека Матице српске изграђене су, како се може сажети са њихових портала, „у складу са принципима отвореног приступа знању и информацијама (...) и представљају јавно национално добро“. Њихове дигитализоване колекције чине: новине и часописи, књиге, збирка ћирилских рукописних књига, стара штампана књига, стара и ретка књига, каталози и библиографије, библиотеке целине и легати, фотодокумента, плакати и документациони материјал, гравире и ликовни материјали, картографска грађа, народна поезија и разни други материјали. У Библиотеци Матице српске приоритет је дат публикацијама које су описане у редовним едицијама Ћирилске рукописне књиге БМС и Каталог старих и ретких књига БМС као и издањима библиотеке. Те две најзначајније дигиталне збирке у нас обухватају више од од 1.400.000 докумената. Завичајне збирке народних библиотека Пирота, Пожаревца, Лесковца, Лознице, Шапца, Чачка, Сомбора, Јагодине, Херцег Новог, Смедерева, Краљева, Ужица, Новог Пазара, Бора, Ниша, Ваљева, Врања биће, надамо се, ускоро активне и преко сајта Дигиталне НБС, те ће њена законски дефинисана функција матичности бити реализована и у виртуелном свету. Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, будући да пружа пуну подршку научном и наставном раду Универзитета, нарочиту пажњу поклања репозиторијуму докторских дисертација, електронским библиографијама наставника и сарадника и инклузији корисника са посебним потребама, који, захваљујући најсавременијој опреми, имају могућност аудио и видео записа траженог материјала.

Виртуелна библиотека је моћно оруђе поређења, истраживања, усмеравања колективних напора ка заједничком циљу развијања електронског учења. Филолошки факултет Универзитета у Београду, баштинећи двестогодишњу традицију високог школства у Србији, видан и јединствен на

образовној мапи Србије, па и Европе, по бројности језика који се на њему изучавају, својим ресурсима, кадром и интересовањима, као и свешћу о својим потребама, определио се да оформи виртуелну библиотеку и стави је у функцију учења на даљину. Стога је факултет започео процес дигитализације културне баштине, прво сопствених издања, која су окосница научне мисли у областима изучавања 34 језика и њима припадајућих књижевности и култура, као и у областима библиотекарства, информатике, архивистике и музеологије. У садржај наше дигиталне хуманистике укључене су: истакнуте периодичне публикације (*Анали, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Јужнословенски филолог, Књижевност и језик, Италика белградска, Славистика, Годишњак Катедре за српску књижевност, Филолошки преглед...*), едиција докторских дисертација одбрањених на Филолошком факултету, зборници радова са међународних научних конференција, монографске публикације, антологије, збирке. Сви дигитализовани садржаји су апсолутно и унакрсно претраживи, како по ауторском, насловном, стручном, предметном, хронолошком критеријуму, тако и по свакој речи из текста и у пуном формату потпуно отворени за све чиниоце културе, образовања и науке, за све студенте и грађане.

Филолошки факултет остварио је, заједно са САНУ (на основу одобрења Извршног одбора САНУ од 3. јула 2012), у чијем се Архиву чувају Андрићеви рукописи, и Задужбином Иве Андрића, као носиоцем ауторских права, пројекат дигитализације часописа Свеске Задужбине Иве Андрића, Каталога Личног фонда, чији су аутори Олга Мучалица и Анђелија Драгојловић и Андрићевог личног фонда, као и свих материјала који припадају другим фондовима, а везани су за Андрића. У електронски облик стављена је грађа сачувана у 82 архивска регистратора, у њима и Андрићеве бележнице и преписка драгоцене за историјско, политичко и књижевно закључивање, као и бројни други Андрићеви текстови који културној јавности нису довољно познати. Уговором су захтевани и потом поштовани посебни услови, какви су: рад техничког особља у просторима читаонице

Архива САНУ, непрекидна стручна сарадња са архивистима у дефинисању атрибута којима се описује сваки документ, потпуна посвећеност послу и педантност обраде. Стална професионална ангажованост стручњака Архива САНУ, господина Милета Станића, обезбедила је потпуну тачност и максималну информативност одредница. Укупно 118.100 страна претраживо је по упитима: каталожки број, група докумената, подгрупа докумената, архивска кутија и опис документа, чиме се прати структура каталога личног фонда, која наравно у потпуности одговара организацији фонда у Архиву САНУ. На тај начин обезбеђени су чување, заштита и квалитетно претраживање рукописног материјала и створена је основа за текстолошка истраживања, која воде припреми и критичком издању Целокупних дела Иве Андрића, од јуна 2012. у сарадњи и са Андрићевим институтом у Вишеграду.

Даља употреба дигитализованог рукописног материјала биће условљена заједничком одлуком Задужбине „Иво Андрић“, Архива САНУ и Филолошког факултета. Његова изврсност и јединственост чине га преко потребним нашој научној заједници. Пројекат дигитализовања рукописне заоставштине Иве Андрића значајан је као целина, али је такође, прва и огледна база рукописних докумената једног писца у Србији, а слична нам није позната ни у свету. По овом образцу се даље отвара пут за заштиту и дигитализовање других личних фондова наших писаца. Пројекат дигитализације Андрићевог Личног фонда реализован је захваљујући и подршци Министарства културе, Министарства просвете и Нафтне индустрије Србије. Желећи да дигитално обличје научног прилога буде привлачно по форми, одговарајуће задатку који се пред њега поставља, употребљиво за све истраживаче, наставнике и студенте и у тзв. „виртуелном свету организовања знања“, САНУ, Задужбина Иве Андрића и Факултет испунили су барем четири задатка: олакшан приступ, каткад тешко доступним публикацијама: заштиту од хабања при коришћењу, увођење наставних материјала за учење на даљину, снажење присуства наше науке, нашег Факултета и Универзитета и нашег писма на Интернету.

У том смислу је и колега Саша Модерц, проф. Филолошког факултета, покренуо иницијативу да се књижевна дела српских аутора и преводи тих дела на италијански језик дигитализују и уреде као паралелни текстови. Овај двојезични корпус пружиће податке не само о времену настанка и објављивања превода и о преводиоцима, већ ће се успоставити прегледна библиотека свих српских књижевних дела преведених на италијански језик. Истовремено, биће омогућено поређење стила и начина рада појединих преводилаца и разрада критеријума за објективнију евалуацију домета књижевног превода. У своме пројекту проф. Модерц записао је и следеће: „Двојезични српско-италијански корпус представља нову и драгоцену основу за традуктолошка и контрастивна истраживања, а уз програм за претраживање корпуса, који је у фази конципирања, истраживачи ће бити у могућности да уоче и најтананије језичке, стилске, културне везе између наше књижевности и начина на који је она представљена италијанској публици. Наведени српско-италијански корпус може обухватити и преводе наших дела на друге језике, чиме би филолошке студије добиле нов материјал и нов инструмент за своја проучавања.“

У складу са препорукама Бечке конвенције о културној дипломатији⁵ као друштвеној, образовној, уметничкој кореспонденцији у циљу представљања историјских, културних и државних тековина, како би се истакла национална самобитност, с једне, и пријатељска намера, с друге стране, књиге и библиотеке имају значајну социјалну улогу. Уз музеје, архиве, позоришта, биоскопе - књиге и библиотеке су и данас, као и кроз историју, активни носиоци интеркултурне и међунационалне комуникације. Пре свега, по општим етичким и естетским вредностима, по особеностима засебних култура које профилишу и по којима се препознају, а потом по стандардизованим струковним посебностима које омогућавају прожимање библиотекарства са другим дисциплинама, као и хоризонтално повезивање у оквиру струке у интересу народа

5 *Vienna Convention on Diplomatic Relations and Optional Protocols*. Vienna, 18. April 1961.

и њему припадајуће културе. Свака културна дипломатија за своја најбоља достигнућа дугује захвалност управо књизи и библиотекама као сталним и поузданим амбасадорима својих културних вредности и баштине, које у своме дигиталном обличју постижу одувек жељено јединство радње, простора и времена. Формирајући дигиталну збирку наше хуманистике, враћамо дуг њеним творцима, претходним генерацијама, и задужујемо следеће које ваља да наставе да чувају наш културолошки, духовни и национални идентитет. Нова дигитална књижевност, и дигитална хуманистика, зависна је од машинских кодова, платформи и естетских ефеката, може бити рођена дигиталном или накнадно адаптирана на нови медиј, али свој ослонац увек има у књижевној историји, уметничком контексту, друштвеним околностима, она је нова креативна стратегија културне дипломатије XXI века.

Библиографија:

- Adam, A. (1997). What should we do with cyberfeminism? In R. Lander & A. Adam (Eds.), *Women in computing* (pp. 17_27). Exeter: Intellect Books.
- Adam, A. (1998). *Artificial knowing: Gender and the thinking machine*. London: Routledge.
- Baker, N. (1996) *The Size of Thoughts: Essays and Other Lumber*, New York: Random House.
- Baker, N. (2001) *Double Fold: Libraries and the Assault on Paper*, New York: Random House.
- Berry, D. M. (2011) *The Philosophy of Software: Code and Mediation in the Digital Age*, London: Palgrave Macmillan.
- Besser, Howard. *Museums in a digital age*. London ; New York : Routledge, 2010.
- Burdick, A. (et all) (2012) *Digital Humanities*. Cambridge: MIT.
- Clinamen (2011) *The Procedural Rhetorics of the Obama Campaign*, retrieved 15/1/2011 from <http://clinamen.jamesbrownjr.net/2011/01/15/the-procedural-rhetorics-of-the-obama-campaign/>
- Colin Steele and Mechthild Guta, „Staffing the Digital Library of the 21st Century“, SPARC – the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition, преузето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/f/SteeleGuha.htm>.

- Cox, Jeffrey and A. Rydberg. "Knowledge Management in the Perseus Digital Library". *Ariadne* issue 25 (2000).
- Digital Humanities Manifesto 2.0, преузето 15.8.2014, <http://www.toddpresner.com/?p=7>
- "Feminizing the Textual Body: Women and their Literary Annuals in Nineteenth-Century Britain." *Papers of the Bibliographical Society of America* 99.4 (Dec. 2005): 573–622.
- Flanders, J. (2009) The Productive Unease of 21st-century Digital Scholarship, *Digital Humanities Quarterly*, Summer 2009, Volume 3 Number 3, retrieved 10/10/2010 from <http://digitalhumanities.org/dhq/vol/3/3/000055/000055.html>
- Fuller, M. (2008) *Software Studies \ A Lexicon*, London: MIT Press.
- Fuller, S. (2010) *Humanity: The Always Already – or Never to be – Object of the Social Sciences?*, in Bouwel, J. W. (ed.) *The Social Sciences and Democracy*, London: Palgrave.
- Gold, Matthew K., ed. *Debates in the digital humanities*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2012.
- Haraway, D. "A Cyborg Manifesto Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century," in Simians, Cyborgs and Women: *The Reinvention of Nature* (New York; Routledge, 1991), pp.149-181.
- Hayles, N. K. (2011) *How We Think: Transforming Power and Digital Technologies*, in Berry, D. M. (ed.) *Understanding the Digital Humanities*, London: Palgrave.
- Hockey, S. *Digital humanities in the age of the Internet : reaching out to other communities*. Farnham, Surrey, England ; Burlington, VT : Ashgate Pub., c2011.
- JAH (2008) *Interchange: The Promise of Digital History*, *The Journal of American History*, retrieved 12/12/2010 from <http://www.journalofamericanhistory.org/issues/952/interchange/index.html>
- Junling, Peng and Haidi He. „The Application of Modern Information Technologies and the ntensification of the Education Function for Academic Libraries“. *SPARC – the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition*, преузето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/a/PengJunling.htm>
- Крстев, Цветана. „Дигиталне библиотеке – разграничење појмова“. *Инфотека : часопис за информатику и библиотекарство* год. 2, бр. 1–2 (2002).
- Lakatos, I. (1980) *Methodology of Scientific Research Programmes*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Liu, A. (2003) The Humanities: A Technical Profession, retrieved 15/12/2010 from http://www.english.ucsb.edu/faculty/ayliu/research/talks/2003mla/liu_talk.pdf
- Liu, A. (2011) Where is Cultural Criticism in the Digital Humanities, retrieved 15/1/2011 from <http://liu.english.ucsb.edu/where-is-cultural-criticism-in-the-digital-humanities/>
- Manovich, L. (2008) Software Takes Commons, retrieved 1/12/2010 from <http://lab.softwarestudies.com/2008/11/softbook.html>
- McCarty, W. (2009) Attending from and to the machine, retrieved 18/09/2010 from <http://staff.cch.kcl.ac.uk/~wmccarty/essays/McCarty,%20Inaugural.pdf>
- Montfort, Nick. (2004) Continuous Paper: The Early Materiality and Workings of Electronic Literature, retrieved 16/1/2011 from http://nickm.com/writing/essays/continuous_paper_mla.html
- Montfort, N. and Bogost, I. (2009) Racing the Beam: The Atari Video Computer System, London: MIT Press.
- Moretti, F. (2000) Conjectures on World Literature, retrieved 20/10/2010 from <http://www.newleftreview.org/A2094>
- Moretti, F. (2007) Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History, London, Verso.
- Ramsay, S. (2011) On Building, retrieved 15/1/11 from <http://lenz.unl.edu/wordpress/?p=340>
- Sample, M. (2011) Criminal Code: The Procedural Logic of Crime in Videogames, retrieved 15/1/2011 from <http://www.samplereality.com/2011/01/14/criminal-code-the-procedural-logic-of-crime-in-videogames/>
- Scepanski, Jordan M. „Collaborating on New Missions: Library Consortia and the Future of Academic Libraries“. *SPARC – the Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition*, презето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/c/JordanScepanski.htm>.
- Schnapp, J. and Presner, P. (2009) Digital Humanities Manifesto 2.0, retrieved 14/10/2010 from http://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf
- Schreibman, S., Siemans, R., and Unsworth, J. (2008) A Companion to Digital Humanities, London: Wiley-Blackwell.
- Steele, Colin and Guta Mechthild. „Staffing the Digital Library of the 21st Century“. *SPARC – the scholarly Publishing and Academic Resource Coalition*, презето 15.03.2004, <http://www.lib.pku.edu.cn/98conf/paper/f/SteeleGuha.htm>.
- “TechnoRomanticism: Creating Digital Editions in an Undergraduate Classroom.” *Journal of Victorian Culture* 16:1 (2011 April): 107–112.

- Thomas, Charles F., ed. *Libraries, the Internet, and scholarship: tools and trends converging*. New York: Marcel Dekker, 2002.
- Vienna Convention on Diplomatic Relations and Optional Protocols*. Vienna, 18 April 1961.
- Weiss, Andrew. *Using massive digital libraries: a LITA guide*. Chicago: ALA TechSource, An imprint of the American Library Association, 2014.6 Vienna

Aleksandra Vraneš

DIGITAL HUMANITIES

Summary

Science, culture and education, and therefore the institutions and individuals who are contributors to these areas, are facing new social values and movements, as well as strong technological challenges. Digital humanities are contemporary response to the aforementioned and build the reputation of the scientific discipline focused on technology and not on cultural theories and socio-political context.

Key words: digital humanities, digital libraries, digital archives, cultural diplomacy

Александра Николић

УДК 930.251

Центар за едукацију

Централни институт за конзервацију, Београд

КЊИГА КАО КОМПЛЕКСНО НАСЛЕЂЕ – ИЗАЗОВИ КОНЗЕРВАЦИЈЕ

Рад се бави двојношћу књиге као културног наслеђа и импликацијама које таква специфичност има на њено очување.

Овде заступана теза да књига на специфичан начин спада и у материјално и у нематеријално културно наслеђе заснива се на поређењу својстава књиге као артефакта и књиге као дела. Ова својства намећу два одвојена правца заштите, чије је укрштање могуће у зависности од првобитног контекста предмета, његове целокупне биографије у смислу начина и околности коришћења, све до околности музеализације. При томе, ове специфичности се не односе само на старе и ретке књиге, као законски препознату категорију културних добара која припада библиотечкој грађи, већ и на књигу као део музејских збирки и легата. У смислу конзервације, рад посебно проблематизује дигитализацију као приступ заштити у односу на очување књиге као материјалног носиоца културне информације.

Кључне речи: књига, артефакт, материјално наслеђе, музеализација, конзервација, дигитализација.

Увод

Под књигом различити облици људског деловања и промишљања могу да подразумевају донекле различите појаве и предмете, али се најчешће појам књиге разумева у два формама – као физички предмет и као дело. Оваква двојност схватања појма није усамљена, али оно што је чини специфичном, јесу импликације на третман књиге као културног добра и последице које такав третман има на очување.

У Меријам-Вебстер (Merriam-Webster) електронском речнику се, под појмом књиге, наводи неколико значења од којих међу основним: „Комплет писаних листова од коже или папира или плочица дрвета или слоноваче“ и „дугачка писана или штампана литерарна композиција“¹. За потребе поимања књиге као културног добра, она би најједноставније могла да се опише као комплекс дела и његовог материјалног носиоца. Појам дела се, заправо, овде јавља у значењу сваког текста који је упакован у форму књиге, без обзира да ли је у питању књижевно дело или неки други облик писане форме.

Термин конзервација, као други кључан појам овде започете дискусије, носи са собом другу врсту лингвистичке компликације. Конзервација има онолико значења колико је различитих конзервацијских приступа и они, углавном, иду руку под руку са културолошким разликама у схватању потреба заштите наслеђа. Дефиниција конзервације која одговара природи заштите библиотечке грађе, иако потекла из рада међународне организације која се бави делатношћу музеја, јесте дефиниција која се наводи у Резолуцији Конзерваторског комитета ICOM-а (Међународног савета музеја)²:

Конзервација се односи на све мере и активности које се спроводе ради чувања материјалног културног наслеђа и које истовремено омогућују његову приступачност данашњим и будућим генерацијама. Конзервација обухвата превентивну конзервацију, куративну конзервацију и реставрацију. Требало би да све мере и активности подразумевају поштовање значаја и физичких особина предмета културне баштине.

У недостатку задовољавајуће дефиниције меморабиле, појам ће овде, једноставно, бити коришћен да опише предмете који се чувају у сврху подсећања на одређену особу или догађај и који граде значењске везе са поседницима и другим предметима из његовог окружења.

У вези са поменутом бројношћу конзервацијских приступа јесте и бројност врста културних добара, односно

1 Превод са енглеског.

2 Терминологија конзервације материјалног културног наслеђа, DIANA 11, 2009.

типова културног наслеђа. Насупрот тенденцији специјализације у оквиру ове области и бескрајног уситњавања типова и врста, стоји све присутнији интегративни приступ наслеђу и заштити. На пола пута ка интегративности, јавила се прво тежња ка уједињавању културнополитички занемарених аспеката и форми под окриљем нематеријалног наслеђа. Из такве тежње је проистекла и UNESCO-ова Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа³ 2003. године. UNESCO под културним наслеђем подразумева материјалног и нематеријално, при чему под материјалним узима покретно, непокретно и подводно наслеђе. Уколико се изузме аспект материјалности и покретљивости, културно наслеђе јесу сви производи културе за које се сматра да су вредни очувања и преношења будућим генерацијама корисника. У том смислу би се материјално наслеђе односило на материјалне носиоце нематеријалног аспекта наслеђа. Када је у питању књига, ствари нису тако једноставне.

Проблем двојног значаја

Књига специфично спада и у материјално и у нематеријално наслеђе. Као артефакт, она је материјални носилац нематеријалног наслеђа, али за разлику од других опипљивих врста културних добара, нематеријална вредност књиге је двострука. Она није, као други предмети културног наслеђа, комплекс материјалног носиоца и нематеријалних вредности и информација, већ комплекс артефакта (материјалног носиоца) и њему својствених вредности и информација с једне стране и литерарног дела као нематеријалног наслеђа, са својим скупом вредности, с друге стране.

Како наводи Никол Боивин (Nicole Voivin), управо једна од најинтересантнијих особина материјалног света јесте оно што га разликује од језика, знака или представе (Боивин, 2008), а на исти начин се може говорити и о специфичности језика у односу на материјалну културу. Дакле, поред културних информација које може да пружи артефакт,

3 Конвенција је у Србији потврђена кроз Закон о потврђивању Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа.

књига је и дело, најчешће по садржају и вредностима и независно од артефакта. Утолико се комплексност конзервације књиге односи првенствено на потребу да се делује у два сасвим одвојена правца заштите, који могу и не морају да имају повезујуће елементе. За разлику од вредности које, као резултат људског стваралаштва носи дело, значај културне информације коју садржи књига као артефакт делује занемарено у стручној и научној литератури. Истраживања у најбољем случају одлазе у правцу односа материјалног и нематеријалног наслеђа, где се стара и ретка књига наводи међу материјалним културним добрима, а литература као нематеријално наслеђе и то само у неким националним програмима заштите. Фокус међународне заједнице, кад је нематеријално наслеђе у питању, јесте на традицији, фолклору и живим људским ризницама, с обзиром да су ови елементи процењени као најугроженији. У складу са том проценом, када је језик у питању, тежиште политике заштите се ставља на усмено предање и за ове облике људског стваралаштва се развијају посебни механизми конзервације.

Чини се да се специфичношћу књиге у контексту материјалне културе мање баве дисциплине којима је материјална култура од значаја, а више стручне области које су за њен значај индиректно заинтересоване. Комплексан конзервацијски приступ који намеће овај тип културног добра последично креира и интересовање за карактеристике и међусобни однос вредности књиге као артефакта и књиге као дела.

У стручној пракси, уобичајни конзервацијски поглед на вредносни аспект књиге и на томе засновано одлучивање о приступу, полази од једноставне формуле: Ако је значајнија информација, конзервација ће ићи у правцу дигитализације или других типова реформатирања, а ако је, пак, сам артефакт од већег значаја, тежиште ће бити на конзервацији-рестаурацији или, данас све више, на превентивној конзервацији. Овакво поједностављено гледиште занемарује двојност нематеријалних вредности која је управо специфичност књиге. Заправо, њена информацијска вредност је двострука, али с обзиром да је један део њених информацијских

вредности нужно повезан са њеном материјалношћу, не може се просто сав њен информацијски значај сачувати реформирањем. С друге стране, писану реч је, за разлику од усменог предања, у конзервацијском смислу лакше третирати с обзиром да је присуство материјалног носиоца у извесној мери штити од заборављања и губитка, те да је текст могуће микрофилмовати или дигитализовати. Такође, претпоставка је да ће дела већег књижевног, научног или стручног значаја опстајати дужи у својој првобитној материјалној форми од оних мањег значаја. Дакле, материјалност, у некој од могућих форми, чува дело, али и дело чува форму. Стога је у конзервацији књиге, као уосталом у конзервацији уопште, немогуће држати се генеричких приступа.

Фину везу између предмета и његовог значења угрожава проток времена, те околности и акумулација његове употребе. Могућност препознавања вредности и његове контекстуализације опада са степеном очуваности, а очуваност директно зависи од услова чувања и коришћења. Артефакти, без обзира на тип и старост, подлежу хемијским реакцијама које их константно мењају. Ова чињеница у значајној мери карактерише животну путању артефакта и поставља изазове за очување. Док су се ти изазови до скоро решавали углавном директним и опсежним интервенцијама на самим предметима, акумулирано искуство у пракси је показало да је деловање на окружење јефтиније и усклађеније са принципима минимума интервенције и реверзибилности конзервацијских интервенција. Утолико је превентивна конзервација постала заступљенији приступ чувању збирки, а посебно обезбеђивању услова за чување архивског и библиотечног материјала, с обзиром на просечну величину ових збирки у односу на музејску грађу. Многе установе ће данас избор између превентивне и интервентивне конзервације, односно конзервације-рестаурације доносити управо на основу разлике у значају информације између књиге као артефакта и књиге као дела. Тако ће најчешће приступ старим и ретким књигама бити превентивни, односно минимално интервентивни, а на библиотечким јединицама у лошем стању ће се обављати опсежна рестаурација у сврху дуготрајнијег

коришћења. Који год приступ био у питању, начело здравља књиге се не разликује суштински од здравствених принципа који важе за људе. „Најсигурнији начин да се сачувају књиге у добром здрављу јесте да се третирају онако како бисмо третирали своју децу, која би се свакако разболела када би боравила у загађеној, превише топлој, превише хладној, превише влажној или превише сувој средини.“ (Blades, 1880, цитирано у Walker, 2013). Нема разлога да се конзервацијски принцип заснован на здравом разуму суштински мења у односу на крај 19. века.

Конзервација по мери књиге

Овде, заправо, говоримо о прилагођавању конзервације чињеници да се информацијски, а тиме и културолошки, значај књиге не налази само у садржају, него и у форми, односно медијуму. Као и друге форме културног добра, књига-артефакт је такође „нешто (или група нечега) што смо промовисали из свакодневице у посебан когнитивни свет у коме о њему другачије размишљамо“ (Carman, 2009). Теза да књига представља специфично културно добро због двоструког информацијског значаја и да утолико подразумева и специфичан конзервацијски приступ, захтева извесну категоризацију књиге као артефакта и сагледавање постојећих приступа конзервацији књиге из угла ових категорија.

Узме ли се у обзир национална регулатива с једне стране и карактер културне вредности или културног значаја с друге, долази се до закључка да је издвајање категорије „старе и ретке“ књиге чврсто утемељено у поимању специфичности које чине културно добро, али да то истовремено не одузима културну вредност остатку библиотечке грађе. Дефиниција добра које ужива претходну заштиту, у том смислу, широко схваћена, може да дефинише и добар део библиотечке грађе, ако се занемари бројност примерака и проблем дефинисања оригинала и копије (Закон о културним добрима, 2011; Закон о библиотечко-информационој делатности, 2011). Категорија старе и ретке књиге ужива законску заштиту због посебних својстава које поседује, а

она су углавном одређена временом или посебним околностима настајања (Закон о старој и реткој библиотечкој грађи, 2011). У оквиру ових одређења се готово нимало не узима у обзир аспект коришћења као могући критеријум вредновања у случају издања која су коришћена у културно значајним околностима или које су користиле личности значајне за историју, уметност, науку и културу уопште, изузев у склопу целих збирки књига, односно личне заоставштине. Према номиналном одређењу, наведени аспект и не спада под стару и ретку књигу, али се овде наводи као један од потенцијалних критеријума препознавања културно-информацијског значаја књига. Књига која овакав свој значај црпи првенствено из чињенице припадности и коришћења у специфичним околностима и личном окружењу, по својствима је најближа дефиницији меморабиле, те представља сведочанство и део контекста, делимично својим текстуалним садржајем, али и својом материјалним аспектом, који је утолико значајнији уколико чува трагове коришћења. Књига као меморабиле је, заправо, музеолошки артефакт, чак и када није музејски предмет, али се са тзв. „музејским примерком“ публикације у смислу закона (Закон о старој и реткој библиотечкој грађи, 2011) не поклапа ни у чему, осим, делимично, у називу.⁴

Категоризација књиге као артефакта у оквиру овог рада није вредносни суд у смислу рангирања, али јесте вредносни суд. Њоме се из свих потенцијалних вредности артефакта издвајају оне које могу да постану предњачеће у датим околностима и на основу њих се дефинише категорија. Дакле, категоријска разлика се овде заснива на вредности којој се даје предност у експлоатацији и самим тим она одређује полазни конзервацијски приступ, који даље зависи од низа захтева и потреба случаја. Дакле, проблем конзервације се не завршава процесом дефинисања категорије, него, напротив, њиме започиње. Пример комплексности целокупног

4 Закон о старој и реткој библиотечкој грађи наводи међу критеријумима за процену и тзв. музејски примерак (чл. 7), који се заправо односи на обавезан примерак публикације који чувају Народна библиотека Србије и Библиотека Матице српске

процеса може да буде лична библиотечка заоставштина Николе Тесле. Ова грађа се чува у Музеју Николе Тесле у Београду, али припада фонду библиотеке. Иако се за овакво административно решење могу дати различити аргументи, намена личне збирке књига Николе Тесле је, заправо, критеријум према коме ће бити третирана. С обзиром да припада библиотечком фонду, њена полазна намена је библиотечка, дакле претежно информацијска. С друге стране, музеј поседује збирку личних предмета Николе Тесле и свакако се већи број књига из заоставштине уклапа у контекст личности и музеолошке наративе који потенцијално могу да црпе информације из Теслиног непосредног кружења и веза које стварају књиге са другим артефактима.

Поједностављени конзервацијски приступ који се заснива на дистинкцији књиге као артефакта и књиге као дела, односно на повезивању културне вредности са артефактом, а информативне вредности са делом, не узима у обзир прво да у оба ова случаја најчешће не постоји једна него већи број различитих културно-информацијских вредности, а друго – да артефактуални део такође пружа информацију. Поврх тога, различити корисници, махом истраживачи, користеће једну књигу као извор информација на различитим нивоима и у различитом опсегу, сходно потребама истраживања, била она део библиотечног фонда, музејски предмет или издвојена као стара или ретка публикација. Овакви приступи могу да подразумевају и различите начине манипулисања предметом, а тиме и различите конзервацијске захтеве.

Књига као артефакт у фонду

У складу са претходно реченим, артефакти у библиотечком фонду, на основу културно-информацијских вредности, начину експлоатације и захтевима конзервације, могу да се деле на

- Стару и ретку књигу
- Општи библиотечки фонд

Стару и ретку библиотечку грађу, према закону, чине старе српске књиге, старе стране књиге, ретке књиге и

посебне збирке, а свака од ових група се даље дели на више подкатегија. Временска одредница, за српска издања је то 1867. година,⁵ се појављује у 6 од укупно 14 подкатегија, а извесно временско одређење, везано за публицистику у ратним периодима, јавља се у још једној од подкатегија. Интересантно је да се за српске књиге готово поклапа период који се узима као прекретница у вредносном смислу, односно старост на основу које се издања стављају под посебну заштиту, са периодом промене квалитета штампе у свету, што се директно рефлектује на захтеве конзервације. Наиме, од 1850. године се мења начин производње папира. До тада се папир производио углавном од памучних крпа, а половином XIX века се прелази на дрвну целулозу. Овакав процес је заживео махом из економских разлога (Silverman & Baker, 2011). Различити адитиви који се користе у овом процесу реагују са влагом из ваздуха, производећи киселину која временом разара структуру папира. Једно од очигледних последичних оштећења овог процеса је кртост папира, која је неповратна, а процес је од тренутка појаве кртости незаустављив (Nichols, Smith, 2001). Кртост папира одређује могућност манипулације, а тиме утиче и на свако даље коришћење. У том смислу је долазак у стање кртости и преломан моменат у животу књиге као артефакта.

Имајући у виду да су оне књиге које су заштићене Законом о културним добрима на основу старости углавном произведене традиционалним начином⁶, њихово би стање у великом броју случајева дозвољавало директно библиотечко коришћење, уколико нису значајно оштећене самом манипулацијом или погрешним начином чувања. Слично важи за књиге заштићене због тога што спадају у ретке примерке из различитих разлога – Оно што их сврстава у „посебни фонд“ јесте вредност по историјској основи, јер је историјско заједнички именитељ групи појединачних вредности које се најчешће препознају и везују за категорију старе и ретке књиге. С обзиром да културна вредност није вредност

5 Године 1867. је званично уведен Вуков правопис.

6 На овај начин не би могле да се схвате једино оне поткатегије у Закону које потпадају под ретке књиге.

по себи већ вредност за корисника, коришћење јој је инхерентно, те је питање њихове „употребне“ вредности готово сувишно – књига је да се чита, на сваки начин, материјално и нематеријално, садржајно и формално, изнутра и споља. Уз овакво схватање, задатак конзервације старих и ретких књига би могао да изгледа једноставно када би искључива сврха била омогућавање приступа савременицима. Експлоатација у наредним генерацијама зависи од компромиса између данашње експлоатације и конзервације.

У разматрању везе између скупа вредности и њихове приоритизације, с једне стране и конзервацијског приступа с друге, као да недостаје медијатор. Како превести историјску вредност старе и ретке књиге или информацијску вредност било ког библиотечког примерка у одговарајућу конзервацијску акцију? Начин експлоатације је критични моменат преживљавања артефакта, јер прво води ка конзервацији, а онда од ње и зависи. Приоритизација вредности одређује преовладавајући начин коришћења, а од овога полази свака конзервацијска стратегија. Имајући у виду скуп вредности старих и ретких књига, оне су као артефакти *a priori* интересантне већем броју хуманистичких дисциплина, па ће најчешћи облик њихове експлоатације подразумевати тип истраживања који укључује и испитивање артефактуалних елемената књиге, дакле – пажљиво, аналитичко руковање у контролисаним условима. Из тога следи задатак конзервације у три основна правца:

1. Обезбедити услове за испитивање, тј. смањити ризик од оштећења приликом манипулације
2. Омогућити читање садржаја/приступ тексту
3. Сачувати све потенцијално значајне информације на материјалном носиоцу

Ни ова три правца нису праволинијска, јер конзервацијски приступ не зависи искључиво од употребе. Иако начин коришћења усмерава приступ, прво ће га стање артефакта модификовати, а затим и друге чињенице везане за физички идентитет предмета – сви конститутивни материјали, величина, тип. Приоритизацију између ова три задатка ће одредити врста артефакта, а приступ ће прецизирати остали

фактори. Имајући у виду да артефактуалне вредност у значајнијој мери поседују књиге веће старости и израђене од посебних материјала, као што су пергамент или кожа, а овакве књиге су под највећим ризиком од дисторзије изазване флукуацијама климатских параметара (Bendix, 2005), контрола фактора средине постаје приоритет, јер је потребно сачувати информације на материјалном носиоцу. Истовремено, ове књиге су махом од научног интереса, па се подразумева и потреба за манипулацијом у сврху испитивања. Утолико ће често, паралелно са обезбеђивањем услова средине, бити непходан и директан конзервацијско-рестаурацијски третман. Ако је у питању новије издање из општег библиотечког фонда, приступ ће бити нешто јефтиније одржавање основних услова превентивне конзервације, што би требало да успори ритам пропадања и покрије сва три задатка, иако је у овом случају приступ тексту једино битан.

Књига као артефакт у контексту

Иако је артефакт у контексту шири појам од музејског предмета, сасвим исправно би могао да се назове музеолошким предметом. Због чега инсистирати на разлици између музејског и музеолошког предмета када је у питању књига-артефакт? Књига је мозда и најзаступљенији артефакт у приватном контексту. Музеализација је процес који се све мање сматра институционалном привилегијом, а све више чином препознавања вредности на различитим друштвеним и културолошким нивоима. Почетак процеса је чак и законски препознат као ванинституционални, кроз појам добра које ужива претходну заштиту. Овиме се појам артефакта у контексту шири на сваку књигу која одржавањем значењске везе са контекстом од јавног интереса, укључујући у то и приватно окружење, носи потенцијал културног добра. С обзиром да код књига са оваквим својствима доминира евокативна вредност, оне се оправдано убрајају у меморабиле. На овај начин се избегава могућност занемаривања било ког аспекта вредновања књиге као артефакта и, сходно томе, могућих начина одржавања доступности тих вредности, односно приступа конзервацији.

Овде се поставља питање улоге конзервације приватних библиотека, тј. односа јавних служби заштите према потенцијално значајним књигама у приватном поседу. Пишући о потреби прикупљања као људском својству, Мике Бал (Mieke Bal) говори о прикупљања као наративу, јер чак и у текстуалној форми наратива постоји медијум као субјективни елемент (Бал, 1994). Отуда потенцијал форме и значења приватних збирки, те основ за очување, без обзира на евентуалну трансформацију приватног у јавно.

Почетак процеса музеализације је први критичан моменат за дугорочно очување артефаката. Као што је наведено, овај моменат подразумева препознавање вредности и ширег културолошког значаја артефакта. Ако узимамо да је препознавање тзв. добра које ужива претходну заштиту почетак музеализације, онда овај моменат у животу артефакта означава и почетак конзервације. На крају крајева и сам назив категорије упућује на потребу за заштитом. Исто се односи и на фондове у власништву цркве, односно манастирске библиотеке, али ту смо већ делимично ван опсега артефакта у контексту – предњачећа вредност црквених и манастирских фондова је најчешће историјска, а не евокативна, иако су манастирске библиотеке школски пример музеолошког контекста и значењских веза између предмета и амбијента (Peterson, 2010).

Оно што је карактеристично за меморабилију, дакле и за књигу-артефакт у контексту, јесте трострука значењска веза, јер осим предмета и амбијента укључује и личност односно елемент животних околности. Прави изазов за конзервацију меморабилије јесте како сачувати значење контекста кроз везе између сва три елемента, које често подразумевају одржавање функције предмета или задржавање у оригиналном амбијенту, а да се при томе сачувају и његове физичке особине. Дијалектички однос конзервације и коришћења је подједнак проблем за све типове артефаката, иако се понекад парадоксално дешава да управо интензивно коришћење сачува предмет од пропадања утолико што пропадање иде руку под руку са забором. Ипак, музеализација мења тип коришћења. Музеализована књига није да се чита. Она је артефакт у контексту, меморабилија, делић наратива

о личности, догађају или феномену и као такво физичко сведочанство се чува од пропадања. Она јесте и дело, али дело првенствено у значењу за целину, без обзира на појединачне историјске, историјскоуметничке, књижевне и друге вредности које поседује.

Библиотеке у оквиру легата су можда најбоља илустрација музеализације библиотечког наслеђа у смислу артефактуалне вредности. Пример је спомен-соба Исидоре Секулић у Универзитетској библиотеци у Београду, која међу личним предметима садржи и личну библиотеку. На тај начин, књиге које су некада биле у поседу књижевнице остају у амбијенталној вези са артефактима са којима су чинили њено непосредно животно окружење. Од три елемента контекста овде физички преостају два која заједнички евоцирају трећи. Књиге, као и други лични предмети, стварају и одржавају наратив који постаје сведочанство о начину живота, ставовима, стремљењима, веровању и укусу. Књига то није само као наслов, већ и као предмет који се доживљава свим чулима и који доноси и често неочекиване информације о личности којој је припадао.

Дигитализација књиге као артефакта – конзервација и експлоатација

Пре увођења дигитализације у ширу употребу као метода реформирања библиотечке грађе, многе врсте издања и формати су били захтевни за манипулацију или их је било немогуће реформирати у потпуности, односно са свим карактеристикама. Прво је случај предимензионираних формата, а друго издања у боји. Поред тога, дигитална издања су увела у употребу низ функција које олакшавају експлоатацију књиге. Дигитална, односно електронска књига омогућава лакшу навигацију од микрофилма, а функција зумирања обogaћује спектар могућих приступа анализи дела. Несумњиво, највећа предност дигитализације књиге је доступност. Постављањем дигитализоване књиге на Интернет, наједном се јављају непрегледне могућности ширења приступа – спектар и бројност потенцијалних

корисника је неупоредива са њеним панданом на библиотечкој полици, што је последично значајно и културолошки и истраживачки. Виртуелна средина омогућава директно и слободно комбиновање библиотечке грађе у смислене целине за потребе истраживања и образовања.

Шта ово значи за књигу као артефакт? Подједнако као и за друге дигитализоване артефакте, питање је врсте и обима коришћења. Квалитет дигиталне фотографије данас у смислу пружања информација о предмету је готово неупоредив са информационим капацитетом аналогне фотографије, поготово када се узме у обзир распон квалитета аналогне фотографије. Међутим, тежиште поређења је, заправо, на линији дигитална фотографија – предмет. Узимајући књигу- артефакт као културно добро којег год статуса, постоје два важна питања њене дигитализације:

1. Да ли је културна информација коју артефакт носи оштећена или ограничена у његовој дигиталној реплици и шта јој у том смислу недостаје?

2. Колико је дигитализација метод конзервације, а колико омогућавања доступности?

Немогуће је сасвим раздвојити ова два питања. Девалвација културне информације у дигиталној форми артефакта постоји већ због саме чињенице одсуства аутентичног материјалног носиоца и, заједно са том чињеницом, одсуства чула додира из склопа могућих начина испитивања и доживљавања артефакта. На тај начин долази до парадокса доступности артефакта који дигитализацијом и постављањем на Интернет, с једне стране, постаје широко доступан, а са друге стране постоји део културне информације, односно његовог значаја који тиме остаје недоступан. Тиме се истовремено и добија и губи на употребљивости, па остаје да се дигитализација као мера доступности користи циљано и балансирано, са пуном свешћу о ограничењима.

Да ли је, онда, дигитализација начин конзервације књиге као артефакта? Свакако да, у мери у којој конзервацијом може да се сматра свако копирање или реплицирање артефакта, па чак и сви други видови документовања који у случају губитка артефакта, постају једини, иако непотпуни,

носиоци културне информације. Такође, није занемарљив ни конзервацијски ефекат који дигитализација има на учесталост манипулације артефактом. Омогућавањем виртуелног приступа књизи која поседује материјална својства вредна очувања, велики део потенцијалних корисника ће задовољити своје истраживачке или културолошке потребе. С друге стране, већ је поменуто колико је ускраћивање физичке доступности артефакта корисницима мач са две оштрице по конзервацију. Сакривени од очију, предмети лако падају у заборав.

Када говоримо о капацитету дигитализације као конзервације и као комуникацијског средства, сасвим је посебно питање артефакта у контексту. Није једноставно ни препознати и документовати, а камоли комуницирати значај и специфичности веза које граде артефакти са окружењем и међусобно. Дигитализација и виртуално представљање књиге-артефакта у културном или историјском контексту, као и било ког артефакта у контексту, остаје задатак прегалаца дигиталне музеографије, јер већина виртуалних збирки које укључују и књиге представља сет висококвалитетних фотографија предмета уз мање или више пратећих писаних информација. У овом смислу највише приближавања дигитализацији артефактуалног контекста обећавају онлајн презентације резултата библиотечких истраживачких програма, попут тзв. дигиталних збирки харвардске библиотеке⁷.

У конзервацији, као и у омогућавању приступа, дигитализација има ограничења. Процес је финансијски захтеван, а дигитални формати се убрзано мењају, па је и ретроактивна компатибилност под знаком питања. Дигитализација је и временски захтеван процес, на шта додатно утиче и стање артефаката. У смислу ризика, светло скенера може да оштети материјал и утолико процена стања артефакта пре процеса пресудно утиче на доношење одлуке о дигитализацији. Овде је потребно напоменути да енглески језик, сходно развојној фази дигитализације библиотечко-информационе грађе познаје разлику између дигитализације и дигиталног

7 <http://library.harvard.edu/digital-collections>

очувања, где дигитализација представља увод у дигитално очување. Овакво разумевање чина и сврхе дигитализације, те потреба процеса очувања поставља дигитализацију у конзервацији на оно место које у конзервацији музејске грађе има израда копија и реплика. Оно такође указује на критичност оног елемента конзервације који може у потпуности да промени конзервацијске ефекте музеализације, иницијалне заштите и једнократног третмана, а то је одржавање.

Информацијска, а тиме и културолошка, вредност књиге се не налази увек у делу/тексту, већ се премешта од материјалног у нематеријално и обрнуто. Илустративан је пример књига које нису стара и ретка књига, али јесу културно добро као део збирке личних предмета историјске личности или некаквог другог концепта који окупља различите врсте предмета око једне музеолошке идеје. Конзервација, која служи очувању вредности, односно информације, мора то да има у виду, поготово кад се узму у обзир дигитализација, као нови вид чувања и представљања библиотечке грађе. Специфичне околности у којима настају, преживљавају, користе се, акумулирају или губе вредност књиге-артефакти доприносе њиховој информацијског комплексности. Начина чувања је бар онолико колико и начина коришћења, а начина коришћења у будућности, о којима као тренутни преноситељи културе морамо већ сада да размишљамо, биће још и више.

Литература:

- Walker, A. *Basic Preservation: Basic preservation for library and archive collections*, Preservation Advisory Center, The British Library, London, 2013
- Bendix, C. *Packing and moving archive and library collections*, NPO Preservation Guidance, British Library, 2005
- Nichols, S. G, Smith, A. *The Evidence in Hand: Report of the Task Force on the Artifact in Library Collections*, Council on Library and Information Resources, Washington D.C, 2001

- Carman, R. 2009, 'Where the Value Lies: the importance of materiality to the immaterial aspects of heritage'. in: L Smith & E Waterton (eds), *Taking Archaeology Out of Heritage*. Cambridge Scholars Press, 2009, pp. 192-208.
- Silverman, R, Baker, C.A. *Cultural record keepers: Legacy of a one-man book maker*, Libraries & the Cultural Record, Vol. 46. No. 1, University of Texas Press. P, Austin, 2011
- Boivin, N. *Material Cultures, Material Minds: The Impact of Things on Human Thought, Society, and Evolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008. 288 pp
- Peterson, H. A. *The Genesis of Monastic Libraries*, Libraries & the Cultural Record, Vol. 45. No. 3, University of Texas Press, Austin, 2010
- Bal, M. *Telling Objects: A narrative perspective on collecting*, in: *The Cultures of Collecting*, edited by John Elsner and Roger Cardinal, 97-115, Reaktion Books, London 1994
- Закон о библиотечко-информационој делатности, Сл. гласник РС бр. 52/11, 2011.
- Закон о старој и реткој библиотечкој грађи, Сл. гласник РС бр. 52/11, 2011.
- Закон о културним добрима, Сл. гласник РС бр. 99/11, 2011.

Aleksandra Nikolić

THE BOOK AS A COMPLEX HERITAGE – CONSERVATION CHALLENGES

Summary

The paper deals with the duality of book as cultural heritage and implications that such specificity has on its preservation.

The thesis indicating that the book belongs in a specific way both to the tangible and to the intangible cultural heritage, which is represented here, is based upon a comparison of the characteristics of the book as an artifact and the book as a literary work. These characteristics impose two separate ways of protection, whose permeation is possible depending on the original context

of the subject, its entire biography in relation to the manner and terms of its use, until the circumstances of musealisation. At the same time, these particularities are not related only to the old and rare books, as legally recognized category of cultural property that belongs to library materials, but also to the book as part of museum collections and legacies. In terms of conservation, the paper especially questions the digitization as an approach to protection in relation to the preservation of books as material bearer of cultural information.

Key words: artifact, material heritage, musealisation, conservation , digitization .

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ НАСТАВЕ ОСНОВНИХ ОБРАЗАЦА КОМУНИЦИРАЊА НА ЈАПАНСКОМ ЈЕЗИКУ

Циљ нам је да овом приликом укажемо на неке од карактеристичних комуникацијских образаца условљених социolingвистичким законитостима јапанског језика, нужност њиховог разумевања и усвајања на раном стадијуму учења, као и начине и методе њиховог презентовања и образлагања студентима Филолошког факултета Универзитета у Београду који уче јапански као други страни језик. У комуникацијском процесу на јапанском опште је познато, наиме, да битну улогу игра пол и годиште говорника и саговорника, њихов друштвено-хијерархијски статус, али и намена и место на коме се разговор одвија. Можемо приметити, међутим, а то је посебно неопходно када је настава страног језика у питању, да слични обрасци језичког понашања постоје и у другим срединама, па важе и за српски језик, мада су у њему слабије испитани. Стога сматрамо да би се кроз примере из наставе, поред унапређења процеса наставе, могла добити једна нова перспектива и за анализирање српског језика.

Кључне речи: јапански језик, српски језик, настава страног језика, обрасци језичког понашања, предрасуде.

1. Увод

У овом раду указаћемо на неке од карактеристичних комуникацијских образаца условљених социolingвистичким законитостима јапанског језика а у циљу да покажемо нужност њиховог разумевања и усвајања на почетном стадујуму учења јапанског језика као страног. При томе ћемо се користити презентацијом начина и метода

примењених у настави јапанског језика као изборног предмета на Филолошком факултету Универзитета у Београду за студенте прве године. Изабрали смо овај почетни курс, који је предвиђен за студенте без претходног познавања јапанског језика, управо због тога што нам његова базичност омогућава да јасније покажемо важност датих комуникацијских образаца. Оснивни материјал који ћемо овом приликом анализирати јесте прва половина почетничког уџбеника 『みんなの日本語 I』 (Мин'на но нихонго 1), од прве до тринаест лекције (од укупно 25), који се на датом курсу користи. Уједно ћемо покушати да расветлимо неке од заблуда у вези са јапанским језиком које су друштвено-културолошки условљене, и на крају ћемо указати на могуће даље правце социолингвистичких истраживања јапанског и српског језика.

О аутохтоности јапанске културе, те о неопходности њеног дубљег разумевања ради правилне употребе јапанског језика написане су бројне студије. Код нас су о јапанској култури писали Девиде, Марковић (Ђуровић) и други. Међу чувеним светским ауторима посебно се издвајају Доналд Кин и Џорџ Сансон, а међу јапанским само да поменемо ауторе као што су Сузуки Даисец, Сузуки Такао, Какузо Окакуро, Като Шуићи и бројни други (в. литературу). Свима је заједничко једно: јапански језик се не може учити одвојено од јапанске културе, нити се јапанска култура може суштински разумети без барем површног познавања језика. Другим речима, када је јапански језик у питању, свака метода анализе је нужно филолошки оријентисана, што ће се из примера који следе јасно видети.

2. Анализа лекција из уџбеника за почетни курс јапанског језика као страног

2.1 Немогуће је започети разговор без минимума учтивости: Индиректно је учтивије од директног

Готово свака лекција датог уџбеника уводи по један или више социолингвистички условљених елемената

комуникације који се на датом нивоу налази на основу фреквенције употребе, иако се њихова структура и мотивисаност у потпуности разумеју доста касније. Тако се већ у првој лекцији учи не само реченички образац да се неко пита за име већ и прикладан начин на који се то ради: са неопходним уводним извињењем због узнемиравања и одговарајућим учтивим обликом речи: 失礼ですが、お名前は？ /Shitsureidesuga, opamaewa?/, дословно: „Извините, Ваше име је?“.

Учтиви облици говора, по којима је јапански светски познат пример, обично се детаљније изучавају на вишим нивоима овладавања језичким способностима, али се њихова неопходност осећа већ на почетку, те се на првом часу студенти упознају са хонорифичним префиксом „О“ (уп. お名前 /opamae/ „Ваше име“ према 名前 /namae/ „име“ или „моје име“).¹ У исто време студенти се упознају и са две заменице уз помоћ којих се пита за лице: 誰 /dare/ i どなた /donata/ „ко“, од којих је друга учтивија, као и са два начина да се упућује на треће лице: あのひと /ano hito/ „онај човек/ жена“ и あの方 /ano kata/ „она особа“, који се разликују по нивоу учтивости на сличан начин. Реч „особа“ доживљава се индиректније од речи „човек“, па је стога и реченица с њом учтивија. Већ на основу ове разлике уочава се један од типичних образаца у јапанској култури: индиректније је учтивије.²

2.2. Индивидуа зависи од друштва што се обавезно и језички изражава: Најављивање будућих односа и радњи

У првој лекцији студенти се такође упознају са једном од најспецифичнијих јапанских реченица, која се изузетно често користи али јој у потпуности не одговара ни једна

- 1 Касније се појављују и изрази као што су: お国 /okuni/ „Ваша земља“, お元気 /ogenki desuka/ „Како сте? / Да ли сте добро?“, お仕事 /oshigoto/ „Ваш посао“, са истим префиксом, као и ご注文 /gochuumon/ „Ваша поруџбина“, са префиксом „го“ у истој функцији.
- 2 Сличан феномен се уочава и у питању お国はどちらですか。 / Okuni wa dochira desuka?/ „Из које сте Ви земље?“, које се због упитне речи どちら /dochira/ „куда, у ком правцу“, сматра учтивијим од питања са どこ /doko/ „где“, које би било директније.

реченица српског језика, а верујемо да је тако и са осталим индоевопским језицима. Реч је о реченици која гласи: どうぞよろしくお願ひします。/Douzo yoroshiku onegai shimasu/. Ова реченица се састоји од прилога どうぞ /douzo/ „изволите“, прилошког облика учтивог придева よろしい /yoroshii/ „добар“ и понизног облика глагола 願う /negau/ „молити, надати се“. Дословно би се могла превести „Најлепше Вас молим за благонаклоност“, али је у српском језику тешко замислити ситуације у којима би се она свакодневно користила. На јапанском се ова реченица изговара, између осталог, при упознавању, и тада се преводи „Драго ми је да смо се упознали“, или евентуално, што би било нешто ближе оригиналу, „Надам се да ћемо лепо сарађивати“. Сем тога, (често у скраћеном облику: よろしくお願ひします /Yoroshiku onegai shimasu/ „Љубазно Вас молим“, お願ひします /Onegai shimasu/ „Молим Вас“, よろしく /Yoroshiku/ „Молим те“, дословно само „Добро“) користи се при молби или кад год природа ствари говорника доводи у ситуацију да зависи од нечије добре воље. Међутим, на српском језику таква фраза користи се уобичајено једино у писмима (нпр. „Унапред захвална“), при чему се и то може схватити као наметање позитивног одговора на упућену молбу, док у јапанском такве конотације нема. Ова јапанска реченица готово обавезно се користи и на новогодишњим честиткама на којима је обичај да се захвали на свему из претходне године и да се замоли за повољан наставак односа, без обзира на то да ли је у питању пословна или приватна комуникација.

Већ у другој лекцији тема је одређена специфичним друштвеним обрасцима и односи се на давање поклона, обичај неизоставан у јапанској култури. Мали знак пажње поклања се свима од којих ће нечији даљи рад и напредак зависити: шефовима наравно, али и колегама, па и новим суседима. Такви поклони су обично у храни, јер не заузимају драгоцен простор а примаоцу омогућавају брз извор малог али одабраног задовољства. Због тога се од странца донекле и очекује да донесе нешто од локалних производа своје земље, али за људе који живе у Јапану овај обичај важи и када се

отпутује у друго место, некад чак и када је оно врло близу. Из тог разлога продавнице сувенира у Јапану углавном продају кутије са разним врстама локалних послastiца, најчешће у вредности од 500 до 2500 или 3000 јена (отприлике између 300 и 1000 динара). Скупи или велики поклони сматрају се, генерално, наметљивим и неприкладним у уобичајеним околностима. Фраза у другој лекцији која прати овај обичај јесте *ほんの気持ちです* /Hon no kimochidesu/ (дословније) „Ово је само израз мојих осећања“, или „Ово је само знак пажње“, али постоје и бројни други који се у тој ситуацији могу употребити.

Социолингвистички је још интересантнији израз *これからお世話になります* /Kore kara osewa ni narimasu/, који се такође наводи у другој лекцији, након предаје поклона. Он дословно значи „Од сада ћу бити (и) Ваша брига“ и по свом тону је понизан, а користи се приликом упознавања или приликом ступања у нову врсту односа и задужења са суседима, као што је то случај у датој лекцији, или са надређеним и колегама на послу, и слично. Иако се он не обрађује у анализираним лекцијама, ова фараза користи се и у прошлом времену да би се након обављеног посла или задатка изразила захвалност за нечију бригу и пажњу, посебно у пословној комуникацији.

Затим, уочљиво је инсистирање аутора у свим лекцијама на томе да је потребно прво се извинити приликом обраћања некоме за информацију, било да је питање о томе да ли у радњи имају чили сос или да ли саговорник зна неки број телефона. У првој лекцији, видели смо, јавља се у тој функцији израз *失礼です* /shitsureidesu/, а касније је типичније започињање обраћања *さすみません* /sumimasen/ „извините“ (појављује се од треће лекције). Ипак, нама се чини да је овде, можда и више него извињавање, у питању скретање пажње на чињеницу да ће питање бити постављено или да ће одређена радња говорника бити актуелизована. Томе у прилог иде и израз *そろそろ失礼します* /Sorosoro shitsurei shimasu/, који се појављује у осмој лекцији, а користи се да најави скорашњи одлазак („Ускоро ћу кренути / морати да кренем“), иако би му дословни превод био „Ускоро ћу урадити

нешто непримерено“, мада у овом случају „непримерено“ свакако треба схватити као намерно претеривање ради подизања нивоа учтивости. Из наведеног је јасно колико би непrepoзнавање социолингвистичког контекста, који често није могуће прикладно обележити у речницима или граматицима, онемогућило правилно превођење.

Иначе, израз 失礼します /shitsurei shimasu/ користи се и да се најави некакав лични акт говорника, типа улазак у туђи простор (седма лекција, приликом кућне посете), или излазак из њега, као што је, на пример, устајање од стола ради одласка у тоалет или јављање на телефон и слично, и у том случају често одговара српском „извињавам се“. Исти израз користи се и приликом прекидања телефонског разговора, али онда нема одговарајући превод на српски (евентуално „довиђења“). У овом случају, као и бројним другим, говорник саопштава свом саговорнику да ће ускоро спустити слушалицу или изаћи из просторије (или у њу ући), те тиме нарушити постојећу атмосферу око саговорника, због чега га на то припрема. Дакле, јапанска култура диктира најављивање радње говорника као чин учтивости према саговорнику, што за српски није типично, те је чест случај непостојања адекватних преводних еквивалената за овакве фразе.

2.3. Поздрави на улазу и узлазу

По најављивању радње говорника горе наведеним су слични изрази који се употребљавају приликом уласка и изласка из просторије, за које се природно поставља питање да ли их треба третирати као реченице или као конвенционализоване поздраве различог нивоа учтивости. У сваком случају, они су социолингвистички мотивисани и за сваки се мора назначити ситуација у којој се употребљава, што је нужно учинити још на почетничком нивоу. Тако, на пример, постоји израз いらっしゃい /itteirass-hai/ који се користи за учтиво отпраћање и на њега се (понизно) учтиво одговара са まいります /itemairimasu/ (дословно ова два израза значе: „Идите“ – „Одох“) (једанаеста лекција). Оба би се могла превести, и преводе се,

са „довиђења“, али је важно знати кад се које употребљава ако се полази од српског.

Затим постоји израз *ただいま /tadaima/* који се користи приликом повратка кући или на место где се говорник осећа одомаћено, а дословно значи „управо сада (подразумева се: стигох кући)“. На овај израз присутни му одговарају са *お帰りなさい /okaerinasai/* „добро се вратио, добродошао“ (дванаеста лекција). Ове фразе изражавају фамилијарност (за разлику од горе наведених) и често их је једино могуће природно превести на српски са „здрово“ или „ћао“, мада српски изрази не садрже одговарајућу емотивну ноту.

С друге стране, уколико се улази у туђу кућу користи се или поменуто *失礼します /shitsurei shimasu/* или *ごめんください /gomenkudasai/* (седма лекција). Други наведени израз користи се и пре уласка у просторију као питање да ли сме да се уђе, а некада се може превести и са „има ли кога?“, што говори о његовој функционалној ширини. Добродошлица се тада пружа са *いらっしゃい /irasshai/* „Изволите / уђите“ (седма лекција), или са *どうぞお上がりください /douzo oagari kudasai/* (седма лекција), учтивим изразом којим се посетилац позива да уђе, тј. да се попне у кућу или стан, који су обично подигнути за један степен у односу на предворје. Важно је да напоменемо да списак оваквих израза овим није исцрпен већ да је у питању неопходан минимум за пристојну основну комуникацију на јапанском језику.

2.4. Посебне речи које се користе у сектору услуга

У материјалу који анализирамо налази се и читав низ израза који се употребљавају само у сектору услуга, познатом по посебном нивоу учтивости. Такви су, на пример, употреба изузетно учтивног копулативног глагола *でござる /degozaru/*, израза *かしこまりました /kashikomarimashita/* „Разумем / Примљено к знању“, или *少々お待ちください /shoushou omachi kudasai/* „Молим Вас најљубазније да мало сачекате“, *いらっしゃいませ /irasshaimase/* „Изволите“ итд. Ове фразе и изрази се уче одмах на почетку, јер је то једини доличан начин на који се особље из сектора услуга у Јапану обраћа

својим клијентима. Од почетника се очекује да изразе на овом нивоу учтивости разумеју, али не и да умеју сами да их конструишу и правилно користе.

2.5. Извињавање, захваљивање, прихватање и одбијање

Раније поменути израз すみません /sumimasen/, којим се најављује питање, користи се, дакле, уобичајено са значењем „извините“ (пр. すみません。トイレはどこですか。/Sumimasen. Toire wa doko desuka?/ „Извините, где је тоалет?“, трећа лекција). Ипак, у дванаестој лекцији можемо да видимо да он може да значи и „хвала“, јер је употребљен приликом примања поклона (овог пута са путовања). Поставља се питање у чему је разлика између ありがとうございます /arigatougozaimasu/, које увек значи „хвала“, и すみません /sumimasen/. Од ове разлике и њеног правилног схватања зависи одговарајућа употреба ова два израза суштинске важности.

Израз ありがとうございます /arigatougozaimasu/ означава захвалност за материјалну или нематеријалну добит, док израз すみません /sumimasen/ представља захвалност за туђу пажњу, те у исто време и благо извињење што је друга особа била принуђена да се око говорника труди. Тако израз すみません /sumimasen/ саопштава о истовременој захвалности за пажњу, али и о стиду што се она мора прихватити и што је била изазвана. Израз ありがとうございます /arigatougozaimasu/ пак такву конотацију нема, већ пре представља истицање туђе изузетности, на шта упућује и његова етимологија. Стога, на пример, ако се некеме на улазу у стан понуде папуче, на јапанском је уобичајено одговорити са すみません /sumimasen/ а да то не значи извињење већ прихватање.

С друге стране, приликом одласка из посете каже се 今日はどうもありがとうございますでした。/Kyouwa doumo arigatou gozaimashita/ „Хвала Вам за данас“, где је „хвала“ у прошлом времену јер се односи на конкретну прошлу и заокружену ситуацију (осма лекција). Одговор いい

え、またいらっしゃってください。 /Iie, mata irasshatte kudasai/ „Нема на чему, дођите нам опет“, садржи две социолингвистички важне чињенице: 1) негирање сопствене важности изражава се са いいえ /iie/ „не“, док би израз који би дословно више одговарао српском „нема на чему“, どういたしまして /dou itashimashite/, лако могао да добије конотацију „нешто посебно и јесте било учињено за говорника“, по чему би постало ближе српском „молим (и други пут)“; 2) за „дођите“ у овом контексту се користи посебан хонорифичан глагол који смо већ наводили, али који у овом случају не значи неблизкост говорника.

Израз ありがとうございます /arigatou gozaimasu/ употребљава се и када се прихвата понуђена храна или пиће, што видимо у седмој лекцији. Нуди се упитном речју いかが /ikaga/ (седма и осма лекција), која одговара мање формалном и мање учтивом どう /dou/, с тим да је сфера употребе другог наведеног, као немаркираног члана, шира.

Најављивање прихватања хране или пића (непосредно пре конзумације) изражава се са いただきます /itadaki-masu/ (седма лекција) дословно „(понизно) примам“, који се углавном преводи са „пријатно“, али проблем настаје када нема других присутних лица која у исто време конзумирају сервирано. У тим и сличним случајевима се дати израз користи и са значењем захвалности за храну Богу и природи, вишој сили, те се уопште не мора схватити као израз упућен неком конкретном присутном или неприсутном лицу. Уз то, могуће га је употребити и припримању нечега што није храна, када се, наравно, никако не може превести „пријатно“.

Одбијање хране или пића изражава се са 結構です /kekou desu/, дословно „Довољно је / изврсно је (и са овим сада)“, у смислу „не, хвала, није потребно“ (осма лекција). Иако је на датом месту у лекцији изречено са いいえ /iie/ „не“, односно отвореним негирањем, у јапанској култури директно негирање није уобичајено и сматра се грубим према саговорнику. У том смислу бисмо издвојили дијалог из девете лекције (страница 73),³ јер се у њему јасно илуструје

3 Масним словима су обележени социолингвистички елементи које помињемо у раду.

значај овог јапанског социолингвистичког постулата:

ミラー: もしもし、ミラーです。

/Miraa: Moshi moshi, Miraa desu./

Милер: Хало, Милер овде.

木村: ああ、ミラーさん、今晚は。お元気ですか?

/Kimura: Aa, Miraasan, konbanwa. **Ogenkidesuka?**/

Кимура: А, г. Милеру, добро вече. **Како сте?**

ミラー: ええ、元気です。あのう、木村さん、小沢征爾のコンサート、一緒にいかがですか。

/Miraa: Ee, **genkidesu.**Anou, Kimurasan, Ozawa Seiji no konsaato, isshoni **ikagadesuka?**/

Милер: Хвала, **добро сам.** Овај, г. Кимура, **да ли хоћете** да идемо заједно на концерт Озаве Сеђија?

木村: いいですね。いつですか。

/Kimura: Iidesune. Itsu desuka?/

Кимура: Радо. Када је?

ミラー: 来週の金曜日の晩です。

/Miraa: Raishuu no kinyoubi no bandesu./

Милер: Следећег петка увече.

木村: 金曜日ですか。金曜日はちょっと……。

/Kimura: Kinyoubidesuka? Kinyoubiwa **chotto...**/

Кимура: Петка? Петак ми **мало...**

ミラー: だめですか。

/Miler: **Dame** desuka?/

Милер: **Не можете?**

木村: ええ、友達と約束がありますから、……。

/Kimura: Ee, tomodachito yakusokuga arimasukara,.../

Кимура: Па, **зато што** имам договор са пријатељем...

ミラー: そうですね。残念ですね。

/Miraa: **Soudesuka.** Zan'nendesune./

Милер: **A**, је ли тако? Штета.

木村: ええ。また今度お願いします。

/Kimura: Ee, mata kondo **onegai shimasu.**/

Кимура: Да, **молим вас**, позовите ме поново неки други пут.
(『みんなの日本語 I』, девета лекција, страна 73)

Из датог дијалога видимо да када је Јапанац по имену (тачније, презимену) Кимура схватио да му понуђени датум не одговара, те да не може да прихвати позив на концерт, он ту чињеницу не изговара директно већ интонацијом и избором речи (нпр. прилог *ちょっと* /*chotto*/ углавном се користи код одбијања иако дословно и у другим контекстима значи „мало“) наговештава, остављајући саговорнику да је сам разлучи. Тај тип реченице у јапанском језику углавном неће бити довршен, јер је, могли бисмо рећи, директно језичко одбијање готово табуисано. Стога, као што видимо у датом дијалогу, Јапанац у одговору на допунско питање странца – коме је обично потребно да прецизира такав став саговорника – опет не изговара „не могу да идем“, већ наводи само разлоге свог одбијања. Због тога није чудно што се каже да је у јапанском језику неретко важније разумети оно што није речено од онога што јесте.

2.6. Уочљиве разлике у понашању

Док би се о претходном примеру дало расправљати о томе да ли је такав тип одбијања учтивији и на српском, неке појединости у социолингвистичком понашању управо су супротне, па их у настави треба нагласити, а представљају и озбиљан проблем при превођењу. На пример, док на јапанском саговорник своје пажљиво слушање показује честим климањем главе и разнородним звучим одобравањем (које ученици морају да довољно увежбају и усвоје) на српском је звучно одобравање у том обиму неретко одлика лошијих манира за које човек може бити опоменут, а климање главом је далеко мање изражено (умерено климање главом је уобичајено, али не као обавезни део дискурса као што је то случај у јапанском). Из тог разлога се и изрази попут „А, тако ли је?“ и „А, тако“ (јап. *そうですか* /*soudessuka*/ или *そうですね* /*soudesune*/) далеко ређе користе у српском него у јапанском језику.

3. Закључци

Из наведеног је јасно да свака употреба јапанског језика подразумева познавање социолингвистичких законитостима којима он подлеже а с којима наставник од почетка мора да упознаје студенте због њихове различитости у поређењу са српским. Ипак, треба бити обазрив код доношења општих судова о природи језика и културе, јер формирање предрасуда не помаже даљи развој науке.

Гласно одобравање и показивање пажљивог слушања климањем главе, као и најављивање непосредне радње говорника упућују на закључак да се у јапанској култури језички формализују ствари које се често у другим културама, каква је и српска, подразумевају, због чега остају неизречене. С друге стране, негација када се подразумева, на пример, у српској култури се језички изражава, док се у јапанској избегава. У комуникацијском процесу и на јапанском и на српском језику битну улогу игра пол и годиште учесника, али се лакше уочава језичка специјализованост у јапанском језику која зависи од друштвеног статуса, повода и места на коме се разговор одвија. Стога су ове чињенице незаобилазни чинилац наставе јапанског језика као страног од првих корака.

Ипак, иако се у јапанској култури посебно води рачуна о осећањима саговорника, не треба дозволити да то постане основа за погрешна убеђења о томе како су друге културе мање учтиве. На пример, у српском језику јесте уобичајено храну и пиће и сличне понуде одбити експлицитним „не“, али је друштвено прихватљивије то урадити неким блажим изразом, типа „не, хвала,“ „стварно не могу“, „већ сам јео/јела“ и сл. То што се у српском одбијање изражава речју „не“ не значи само по себи да се због тога мање пажње придаје осећањима саговорника, већ да је у српској култури та врста пажње изражена гестом, атмосфером и целокупним понашањем човека. Заправо би се пре могло рећи да је јапански језички облик сам по себи учтивији, док су суштински међуљудски односи исти или слични, јер учтивост зависи од емпатије, а она пак од индивидуалне осетљивости.

Овакве предрасуде неретко доводе до непотребно рогобатних превода, на шта је потребно скренути посебну пажњу. Тако, иако се „не“ при одбијању, на пример, у јапанском језику избегава, то не значи да оно не треба да се употреби и тамо где се уобичајено употребљава у српском, већ значи да српско „не“ при превођењу на јапански треба заменити на неки од одговарајућих начина, на шта студентима треба благовремено указати. Исто важи и за поздраве и сличне изразе.

Штавише, проучавајући граматику јапанског језика, дошли смо до закључка да би наведене карактеристичне одлике комуникације на јапанском језику, у погледу мере којом су обележене, могле бити директна последица чињенице да овај језик не може непосредно да изрази граматичке категорије лица, рода и броја, због чега су дате специфичности не само друштвено већ и језички условљене. Уз то, захваљујући изнетим специфичностима јапанског језика успели смо да уочимо сличне образце језичког и социјалног понашања у српској језичкој заједници, који су због своје мање очигледности неправедно остали научно занемарени. Из датих разлога верујемо да би контрастивно социолингвистичко истраживање наведених и сличних језичких појава требало да помогне бољем разлучивању другачијих друштвених норми од језичких образаца који заправо немају алтернативу.

Литература:

- Devide, V. (1982). *Japanska književnost. Povjest svjetske književnosti*, knj. 1. Zagreb: Mladost, 604–649.
- Đurović, Lj. (1979). Evolucija savremene japanske poezije. *Venac*, br. 9/79, 18–19.
- Đurović, Lj. (1979a). Poezija savremenih japanskih pesnika. *Venac*, br. 9/79, 20–25.
- Đurović, Lj. (1981). O elementima japanskog viđenja smrti. *Savremenik*, br. 7, 98–100. Marković, Lj. (2007). *Civilizacija Japana u srednjem veku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Đurović, Lj. (1982). Tradicija japanske filozofske misli i modernizacija Japana. *Doneti*, br. 4, 83–92.

- Đurović, Lj. (1984). Trinaest vekova japanskog teatra. *Kulture Istok*, br. 1. i 2, 36–41.
- Đurović, Lj. (1986). Neki aspekti jezika i kulture Japana danas – učtivo i neučtivo u japanskom. *Kulture Istoka*, br. 7, januar–februar, 21–24.
- Kato, Shuichi (1981). *A History of Japanese Literature Vol. 1 – The First Thousand Years*. Tokyo, New York, San Francisco: Kodansha International LTD.
- Kato, Shuichi (1983). *A History of Japanese Literature Vol. 2 – The Years of Isolation*. Tokyo, New York, San Francisco: Kodansha International LTD.
- Kato, Shuichi (1990). *A History of Japanese Literature Vol. 3 – The Modern Years*. Tokyo, New York, San Francisco: Kodansha International LTD.
- Keene, D. (2002). *Appreciations of Japanese Culture*. Tokyo, New York, San Francisco: Kodansha International LTD.
- Marković, Lj. (2008). *Japan – Nova paradigma modernizacije*. Beograd: Kokoro.
- Marković, Lj., Chengnan Du (1998). *Knjževnost središnjeg carstva*. Beograd: Filološki fakultet.
- Marković, Lj., Jović, M. (2002). *Istorija civilizacije Japana*. Beograd: Filološki fakultet.
- Marković, Lj., Vraneš, A., Despotović, M. (2002). *Povetarac nad potokom*. Beograd: Filološki fakultet : Centar za Istočnu Aziju.
- Marković, Lj., Vraneš, A., Despotović, M. (prir) (2002a). *Šljivin cvet; Jutro pripada pticama I–III; Pahulje maslačka*. Beograd: Filološki fakultet : Centar za Istočnu Aziju.
- Suzuki, T. (1978). *Japanese and the Japanese – Words in Culture*. Tokyo, New York, San Francisco: Kodansha International LTD.
- Девиде, В., Станковић, В. (1991). *Разговори о хаику поезији*. Зајечар – Књажевац: МИП „Нота“.
- Окакура, К. (2002). *Буђење Јапана*. Београд: Один.
- Окакура, К. (2002). *Књига о чају*. Београд: Один.
- Окакура, К. (2004). *Идеали истока*. Београд: Один.
- Sansom, G. (2000). *A History of Japan*, Vol. 1–3. Boston – Rutland, Vermont – Tokyo: Tuttle Publishing.
- Сузуки, Д. Т. (2005). *Зен и јапанска култура*. Београд: Геопетика.
- Сузуки, Д. Т. (2007). *Мистицизам: хришћански и будистички*. Београд: Либер.
- Сузуки, Д. Т. (2009). *Обука зен монаха*. Београд: Либер.

Корпус

『みんなの日本語初級 1—初級I 本冊』（著者：田中よね et al）. スリーエーネットワーク，東京，2001.

『みんなの日本語初級 1—初級I 翻訳・文法解説、英語版』（著者：田中よね et al）. スリーエーネットワーク，東京，2001.

Divna Tričković

SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF TEACHING BASIC COMMUNICATION PATTERNS IN JAPANESE LANGUAGE

Summary

Our aim is to take this opportunity to indicate some of the characteristic communication patterns conditioned by sociolinguistic principles of the Japanese language, the necessity of their understanding and adoption at an early stage of learning, as well as the ways and methods of presenting and explaining them to students of the Faculty of Philology of the University of Belgrade who learn Japanese as a second language. In fact, it is generally known that the gender and age of the speaker and interlocutor play an important role in the communication process in Japanese language, as well as their social hierarchical status and the purpose and place where the conversation occurs. We noticed, however, and this is especially important when teaching a foreign language, that similar patterns of linguistic behavior exist in other areas as well, and are also valid for the Serbian language, although they are less examined. Therefore, in addition to improvement of teaching, we believe that we could also get, through the examples from teaching, a new perspective for the analysis of the Serbian language.

Key words: Japanese language, Serbian language, foreign language teaching, prejudice

АПЕЛ СРПСКИХ СТУДЕНАТА НЕЗАВИСНИМ УНИВЕРЗИТЕТИМА ЦЕЛОГ СВЕТА¹

Поробљеном народу не треба да остане ништа
осим очију за плакање.
Бизмарк
Тамо где ја прођем с коњем својим, трава не ниче.
Атила
Немојте никог штедети:
будите сурови као Атилини Хуни.
Вилхелм II (1900)

Ми, песница српских студената, авај! данас много мање бројни него јуче, срца које крваре због трагичне судбине наше Отаџбине; ми, који смо проживели, тренутак по тренутак, страшне часове патње, као нико пре, наметнуте нашој драгој Србији; ми, деца народа који је поробљен због своје оданости отаџбини и којем желе смрт, у тренутку који претходи потпуном истребљењу овог народа, у часу када се зора Правде и Слободе указује подјармљеним народима на хоризонту, ми дижемо свој глас и молимо све универзитете да се придруже нашим протестима како би осудили нечувена злодела наших сурових непријатеља, у Земљи-мученици која није више ништа друго до огромно гробље...

Ми позивамо универзитете да одлучно протестују против страхотних дејстава наших бескрупулозних непријатеља: против флагрантног насиља над Правом, против ужасног обесвећења Правде, против незапамћених кршења свих закона савести на којима сутрашња Европа мора бити заснована.

Ми их позивамо да протестују из дубине душе, против ових страхаота које су резултат бруталних замисли наших непријатеља, који стављају силу изнад Права – замисао заснована на јасно смишљеном плану: наметнути цивилизацији силом своју вољу.

Ми их позивамо да протестују у име узвишене идеје цивилизованих људи: у име Права, у име Правде, у име

1 Апел су 1917. године упутили српски студенти, организовани у Друштво српско-хрватско-словеначких студената „Вила“ у Женеви.

човечанских закона, самих по себи драгоцених свакој стварно цивилизованој Нацији.

Спомен на српску интелектуалну младеж, која готово више не постоји, спомен на 1500 српских студената који су у првим месецима ове несреће наметнуте цивилизованом свету дали свој живот за одбрану Отаџбине, нападнуте од модерних варвара, и тиме лишили Земљу свог драгоценог доприноса у будућности у просветитељском раду, спомен на безбројне гробове недужних, које смо видели како гину, као и застрашујућа садашњост која не познаје, у поробљеној Србији, друго до депортовање, денационализовање и смрт, која не види друго до вешала, цивилизаторско дело освајачког Запада, подигнута у нашим градовима и у нашим селима, све нас то нагони да рањених душа крикнемо од ужаса, упућујући овај апел изворима светлости и знања, универзитетима целог света.

Зато ми ишчекујемо; зато желимо да чујемо ауторитативни глас, заједно са нашим гласом који оптужује, како жигоше убице једног народа и чини да схвате како ће једног дана морати да одговарају за своја недела.

Победа је наша!

Ми је ишчекујемо! Она нам долази великим корацима! Победа која ће обележити прекретницу да Право буде оно које ће имати предност над силом, Победа која ће значити тријумф малих народа, Победа за коју Србија војује готово десет векова, против освајача са Истока и Запада, Победа која ће нам вратити, нама, нашу измучену Отаџбину, Победа ће нам је вратити велику, дајући јој њене природне границе. Али, пре него што та Победа, сасма неминовна, дође да потврди узвишене принципе које су поставиле снаге Антанте и да реализује наш национални идеал, треба нам овај моћни глас којем се ми обраћамо, како би зауставио наше непријатеље, ма и најмање, у извршењу њихове паклене намере да истребе један народ пун виталности, пун добре воље, пун оданости... Ми га желимо, тај глас, пре Победе: пре пораза оних који су се заверили против реда, против мира, против Права, против хуманости; ми га желимо, тај глас, пре Победе: пре него што брутални освајач буде побеђен, како

би показао, на очигледан начин, управљачима мучких убица да њихово дело прате очи целог света, за добробит за коју је Антанта морала просути толико драгоцене крви у борби у којој се Србија, све бранећи се, изборила, као протагониста, за Право и Слободу малих народа, и учинила да сагледају да ће на дан коначног свођења рачуна морати да одговарају морално и материјално!

Ми га желимо, тај глас правде, јер не можемо допустити да пред лицем целог човечанства разбојници доврше своје смртоносно дело и да остаци српске Нације, исцрпљене и умируће, не могу ни да се осмехну, ни да подигну руку да поздраве велики Дан победе, дан тријумфа Права и Правде, за које се Србија у узвишеном, беспримерном самопрегору жртвовала...

Будући да смо ми само студенти и да немамо довољно аргумената у рукама за расправу, ми не желимо да изазовемо било какву полемику. У погодном тренутку и на месту које ће одговарати, непобитни и оптужујући докази ће бити обелодањени и показати какви су заправо били планови наших сурових непријатеља.

Сада ћемо само навести оно што су наши непријатељи сами признали да су починили и оно што намеравају да и даље чине по Србији.

ДЕПОРТАЦИЈЕ²

1. Аустрија

Депортације су почеле од нашег повлачења. Тада су почели да депортују српске сељаке по групама и да их употребљавају за принудне радове у Немачкој и у Галицији. Али депортације су добиле још шире размере и почеле да се чине масовно, у правом смислу те речи, 1916, од уласка Румуније у рат.

Ове присилне депортације имале су свој смисао. Аустријанци, бојећи се побуне у Србији, у тренутку

2 Видети књигу Dr W. Kuhne: *Les Bulgares peints par eux-mêmes*.

румунског дејства, одлучили су, према признању њихових властитих новина, да депортују око 100.000 становника. Депортовали су све: нису разликовали ни пол, ни узраст, ни социјални положај. Дали су се у прави лов по улицама Србије и сви они који су пали у руке аустријских жандарма били су депортовани.

Према обавештењима која смо успели да прикупимо, показало се да су наши депортовани сународници, они који нису могли бити употребљени за присилне радове, били интернирани у концентрационе логоре Хајнрихсгрин (око 15.000 депортованих), Ашах (6.540), Нађмеђер, Нежидер, Браунау итд., итд.

Модерни освајачи нису поштедели чак ни децу. Према самим аустријским списковима, више од 2.500 деце депортовано је из Србије и послато у разне концентрационе центре.³

Сматрамо сувишним да поменемо каква може бити, у изгладнелим земљама, исхрана и животни услови ових несрећних робова. Али не можемо прећи преко последица оваквог поступања а да не објавимо са болом како се број ових заробљеника смањује из дана у дан. Наши родитељи, лишени свих права, напуштају такав бедни живот какав им је био наметнут током дугих месеци и захваљујући стравичној бруталности наших непријатеља, ми не можемо знати ништа више о њиховим жртвама, а што није тужна извесност, да епидемије и исцрпљеност не недостају у овим концентрационим центрима, где смрт оставља дубоке трагове.

Аустро-угарски Црвени крст, у служби аустро-угарског главног штаба, творац ових страхаота у западној Србији, одбијајући да достави српском Црвеном крсту спискове наших сународника интернираних у Аустро-Угарску, не пружа ли сам, овим одбијањем, очигледне доказе своје намере да избегне могућност да се констатује стварно стање у којем вегетирају депортовани и прекомерна смртност која тамо хара: чињенице које одају опште стање у Царству хаоса?

3 Овде треба додати најновија немачко-бугарска бешчашћа: слање хиљаде српских дечака у Малу Азију и сасвим младих српских девојака у Цариград, за турске хареме...

1. Бугарска

Ови обожаваоци пруске егиде, дични ученици метода „реал-политике“, који у потпуности показују тенденције – ако је то могуће! – да надмаше своје учитеље, почели су да систематски депортују српско становништво од почетка окупације јужне и источне Србије. У јужној Србији, у македонским областима, ова је депортација била потпуна и имала је карактер апсолутне депопулације. Не би било уопште претерано рећи да је велики део српског становништва из ових крајева био транспортован у Бугарску, како би сваки траг српске националности био избрисан из македонских градова и села. Добра депортованих су предата муслиманима. Ради прецизности констатујемо да Бугари нису депортовали само појединце него читаве породице. Окрузи Тиквеша, Велеса и Прилепа били су систематски расељени.

Источна Србија није мање патила. Из Моравске области Бугари су депортовали све интелектуалце: лекаре, професоре, свештенике, учитеље, посланике и, једном речи, све оне који би могли представљати било какву препреку „бугаризацији“ ових крајева. Најзад, стоји чињеница да у источној Србији нема више српских свештеника, нема више српских учитеља, нема више српских лекара!

ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

1. Аустрија

а) Против религије. – Једноставно ћемо констатовати неколико чињеница и препустићемо онима којима упућујемо наш апел дужност да их објасне.

Православни свештеници су депортовани из земље под разним изговорима, тако да православна божја служба не може бити служена, иако је у принципу дозвољена. Јулијански календар, који наш народ сматра делом своје религије, стављен је ван закона.

б) Против језика. – Употреба ћирилице је строго забрањена. Српске народне песме, иако евоцирају само вековну борбу Срба против Турака, као и песме наших највећих песника једнако су забрањене. Бројна су дела која

су створена у српским областима с друге стране Дунава и која су тамо слободно коришћена више од пола века, а која, данас, више не важе.

в) Против школског образовања. – Све су српске школе затворене. Међу онима које су поново отворене, постоје само основне школе и једна једина гимназија, у целој Србији. У овим школама, за српску децу, није запослен ни један једини српски учитељ или професор. У овој несрећној земљи непријатељски официри резервисти подучавају српску децу... У њима се примењује програм мађарских школа. Немачки и мађарски језик су обавезни: национално писмо је, као што смо рекли, укинута.

г) Против националне историје и културе. – Музеји народни и Национални су опљачкани. Сви предмети од вредности однети су у Беч. Од музеја универзитета у Београду остали су само делимично разрушени зидови...

2. Бугарска

а) Против религије. – Српска црква је укинута. Целокупна окупирана територија је подређена бугарској цркви, коју наш народ сматра шизматичком.

б) Против језика. – Све српске књиге и рукописи су спаљени: црквени протоколи и судске архиве су имали, такође, исту судбину. Касније, терајући ствар до краја, бугарска влада је наредила да све књиге и рукописи, опљачкани у Србији, буду предати Државној штампарији у Софији како би послужили за производњу папира... Сазнали смо из бугарских новина да је, за неколико месеци, више од 140.000 књига пренето из Србије у Софију.

И тако књижевна баштина српске Нације, то највеће духовно благо једног народа, непроцењиво за свако културно биће, било је уништено дивљачки, сасвим неотесано од једног опаког, завидљивог, вероломног суседа, сведеног на перверзну жељу да разори, да поништи све што је српско, верујући да може поништити, на тај начин, виталност и својства српске душе.

в) Против школског образовања. – Као и Аустријанци, и Бугари су затворили све наше школе и заменили их

бугарским школама у којима је, на исти начин, српски језик био проскрибован...

г) Против националне историје и културе. – Све српске библиотеке, које нису биле спаљене, биле су, по наређењу које смо управо поменули, транспортоване у Софију.

Никаква, дакле, сумња не може постојати у погледу намера које спроводе наши непријатељи. У стварности, они се не ограничавају само да разоре српско књижевно добро, него иду све до отварања бугарских школа, до укидања, како смо рекли, српског писма и до оснивања бугарских читаоница у српским градовима под њиховом управом. Сазнали смо из њихових новина⁴ да је министар просвете Бугарске званично објавио да је обезбеђен посебни кредит за куповину књига које ће бити разаслате по Србији. Уосталом, он се већ побринуо да пошаље, како је то објавила сама бугарска штампа,⁵ бугарске књиге уместо српских књига за читаонице и библиотеке српских градова сада под бугарском управом.

Да би задовољили своју бедну мржњу према Србији, да би заситили своју неутољиву жеђ да разоре све што представља спомен на Србију и њену културу и непрестано гоњени кошмаром хегемоније на Балкану, Бугари нападају бесно српске историјске споменике, нарочито оне који исијавају славну прошлост средњовековне Србије, као што су српски манастири Манасија и Раваница, споменике које су чак и Турци поштовали. Бугари су у њима уништили све натписе и све фреске, средњовековна уметничка дела, како би тиме избрисали сваки знак српске националности.

Бугари не само да су чинили све да „бугаризују“ српски народ, него, доказујући свој цинизам, неуместан и бесплодан, као што су уосталом и сви њихови напори, сматрају притворно бугарским овај народ који је толико интелектуално и морално супериорнији од њих, ствар чија очигледност никоме не може промаћи. У правцу „бугаризације“ они су ишли дотле да су се устремили на презимена несрећног српског становништва, мењајући, по свом нахођењу, завршетак српских презимена на -ић завршетком бугарских

4 Камбана, 3. јануара 1917.

5 Дневник, 15. новембра 1916.

презимена на -ов. Бугарска интелигенција не успева да схвати да мењање институција, мењање режима у поробљеној земљи, мењање силом нечијег презимена, не значи и мењање његове душе!

Да би употпунио тегобне мере у Србији, где српско становништво подноси екстремна лишавања, будући да су му Бугари отели сва средства за живот које је поседовао, тај сурови режим је забранио сваку поштанску комуникацију између оних који су остали у Србији и њихових ближњих који се налазе у иностранству. Бугарски поштански бирои враћају чак и поштанске упутнице послате онима који пате у Србији и којима ове пошиљке представљају једина средства за живот.

Ми овде не говоримо само о фаталним последицама које повлачи ова бугарска мера.

Јер, све ово што смо управо навели и није све, сва мука на коју је стављено српско становништво и насиље које је извршено над Правом људи.

Долазимо до врхунца најодвратнијег злочина: долазимо до тачке пред којом се и Атила зауставио; долазимо до најокрутнијег проналаска немилосрдног непријатеља, проналаска који истовремено јасно показује његове намере у Србији. Бугарин је организовао, као да је код своје куће,

РЕГРУТАЦИЈУ

у поробљеним областима у Србији.

Ево дела које открива менталитет сасвим посебан у окриљу Европе XX века! Ево дела које је презрело све међународне конвенције! То је прави одраз бугарске душе!

Гоњена визијом хегемоније на Балкану и сањајући због тога о нестанку или бар о што је могуће већем слабљењу српске Нације, Бугарска, једина у овом рату где се играју Слободом и светским Правом! – Бугарска, једино је она откад човечанство постоји, наредила у свим деловима Србије коју је освојила званичну регрутацију наших очева и наше браће који нису могли или нису хтели да оставе своја огњишта.

У јужној Србији, у македонским областима, регрутација је почела да се врши од прошле јесени. Регрутни спискови били су састављени и специјалне Комисије су биле послате у разне центре.

Ове године, у месецу фебруару, непријатељ је почео да регрутује у источној Србији, у Моравској области.

Чак су и Аустријанци, који су починили у Србији толико зверстава, за која зна цео свет, поштедели нас несреће да видимо оне који ће пристати да буду регрутовани и који, према томе, неће бити стрељани као непослушни: Аустро-Угарска нас је поштедела да видимо како се на Солунском фронту бори син против оца и брат против брата.

Бугари, они, то чине!

Они се нису задовољили тиме да отму народу што год су могли, да депортују оне који су им били потребни за принудне радове, како су то наши други непријатељи учинили, и да стрељају небројене, изговорајући се како су њихове жртве биле „сумњиве због србовања“... Они су хтели да иду још даље, изнад сваког варваризма који је историја упознала. И да би њихов план истребљења боље следио њихов смер, они су измислили регрутацију као једно од средстава, омогућавајући тако да се међусобно убијају очеви и синови, браћа и браћа, и омогућавајући да буду стрељани, као непослушни, сви они који не би били пристали да ступе у бугарску војску. Број таквих ће бити свакако велики, ми смо у то сигурни, сигурни као што су у то сигурни и сами Бугари.

Тако, у овом рату, Бугарска је једина држава која је тако очигледно бацила под ноге члан 23 Хашке конвенције.

Они који на дан Мира буду означавали место сваке Земље у сутрашњем Друштву народа, у обновљеној Европи, узеће то у обзир.

Закључак

Циљ, дакле, који следе окупатори српске територије сасвим је видљив. Њихови систематски начини деловања о томе говоре више него довољно.

Да би због тога завршила са Србијом, елементом опасним по њену целокупност и непоколебљивим, и да би најзад имала отворен пут на Исток, следећи план добро и одавно припремљен, у сагласности са Немачком, Аустро-Угарска је пресудила: Смрт Србији!

Гушећи се од зависти сасвим примитивне и доведене до врхунца, надајући се да ће остварити свој неостварив сан, способна да забоду нож у леђа, Бугарска је пристала на сарадњу...

Агресори су брзо направили договор: Србија, бранилац врата Истока, као што је била одвајкада бранилац Запада пред азијатским инвазијама; Србија, опасни елемент за Аустро-Угарску, која држи у ропству осам милиона њихове браће: Србе, Хрвате и Словенце, који ће поверовати у своју највећу срећу тек када буду уједињени, са Србијом, у једну државу, независну и демократску; Србија чија ће будућност с друге стране престаши Бугаре, терајући их да виде пропад свог сна о хегемонији на Балкану; Србија, непокорна тлачитељском германизму; Србија, вековни победник слободе; Србија, млада, процветала и демократска са својим драгим монархом, Србија таква каква је, требало је да нестане! И то не само њена војска, него у највећој могућој мери њено становништво такође!

У наставку, Аустријанци и Бугари су показали, најзад, да нису водили рат само са српском државом: ови се наоружани непријатељи понашају више него подло у поробљеној Србији према потлаченом становништву. С оружјем у руци они се понашају према нашим цивилима као у прошлим временима према ратним заробљеницима. Они се обрушавају, систематски, на све што је српско: на религију, на језик, на писмо, на српско презиме, чак и на животе недужних стараца, жена и деце, ускраћујући им тако свако право на неповредивост.

После освајања територије, после разарања свега што чини материјалну и економску снагу српског народа, непријатељи су настојали да сруше српски дух, да потру његову свест и да припреме асимилацију те расе од – Бугара!... Регрутујући силом српске грађане у бугарску војску, Бугарска иде против принципа међународног права према којима Срби који се налазе у Србији, тренутно окупираној, имају још увек дужност према краљу Србије.

Али, њихов систем води рачуна само о материјалном: српски дух, они га никада неће убити! Није ли Србија, пошто се одупирала последња, на Балкану, отоманској инвазији, она

која је прва од балканских земаља сукнула из тмине више од четири стотине година робовања и најдрагоценијом снагом сломила тешке окове свога ропства? То, то ће боље рећи било дело моћне националне свести, непоколебљивог српског духа, демократске српске душе, стремићи ка Слободи, ка Правди, ка Цивилизацији.

Али, „Француска Балкана“, како ју је назвао Ренан, исувише је искрварила! Српска крв је превише текла да би одбранила парче те земље где смо рођени... Агресије наших суседа и инвазије, као што је сада случај, захтевале су од нашег народа жртве незапамћених размера!

Они су кивни на нас зато што ми желимо да живимо! А Србија ипак не тражи друго до оно што јој припада, са правом на живот, радећи на својој сопственој еманципацији, да допринесе сразмерно својим снагама прогресу и људској цивилизацији.

Али, то што наши непријатељи чине у поробљеној Србији, чији је народ одлучио да по сваку цену издржи ово мучеништво које га је задесило, то што наши непријатељи чине никада није било откада су они у њој господари.

Не! То не сме остати некажњено! Наши савезници знаће да им одреде заслужену казну, али ми желимо, за оне који немају ни вере ни закона, моралну казну, гласно изговорену, с висина трибине Независних, који не могу а да не пате пред поступцима који могу стајати живота једну нацију и који не могу а да не задрхте од узрујаности и гнева откривајући међу њима монструме без скрупула, без обзира, који су бацили под ноге, ругајући се свету, све законе и све обавезе свечано прихваћене.

Не! Они не могу остати у Друштву осрамоћених народа а да то Друштво не изрекне гласно своју осуду против разбојника који са предумишљајем теже да доведу до пропасти једну активну чланицу тог Друштва, Србију.

Ми желимо осуду која ће учинити да наши непријатељи увиде како сутра свугде бити сматрани убицама...

Другови свих земаља који морално помажете Антанту у њеном узвишеном делу успостављања Права и Правде, вама ми упућујемо овај апел.

Другови,

Ту се налази ваша будућност исто као и наша!

У име вечне части која ће се вратити, сутра – када Победа буде успоставила Право – свим Земљама које су допринеле, морално или материјално, искупљењу Права и Правде, тако неопходних осрамоћеном човечанству; у име наших српских другова који су гинући подигли високо крст на који је Србија као цена за искупљење тог истог осрамоћеног Права пристала да буде разапета, ми вас позивамо да, како би био задат ударац непријатељу за време његове очигледне кривице, подигнете свој глас и да са нама оптужите и осудите за свима добро познате преступе освајача са Запада, као и његово ужасно, беспримерно дело: непознате суровости и безбројна насиља, које је починила Бугарска, наш вероломни сусед, кукавица и гњида... Дабогда им на имену био вечни стид!

Другови,

Српски студенти чекају вашу осуду, сигурни да не можете да немате у срцу, поред части ваше нације, високу свест о озбиљности тренутка где је реч о прекршеном Праву и обесвећеној Правди!

Другови,

Постојање српске нације нашло се у критичним тренуцима. Реч је о томе да се удари жиг онима који су криви за такве злочине и онима који су их смислили пре него буду поражени.

С француског Милена Јовановић

Адам Софронијевић
Универзитетска библиотека
„Светозар Марковић“
Тамара Вученовић

УДК 027.7:005.591.6
005.94:004.9

Универзитет у Београду, Филолошки факултет
Радио Београд, РТС

LINKED DATA, RESEARCH DATA И ПРОМЕНЕ У
ВИСОКОШКОЛСКИМ БИБЛИОТЕКАМА: САРАДЊА
СА БИБЛИОТЕКАМА РАЗВИЈЕНИХ ЗЕМАЉА У ЦИЉУ
УНАПРЕЂЕЊА КОМУНИКАЦИОНЕ, МЕДИЈСКЕ
И ИНФОРМАЦИОНЕ ПИСМЕНОСТИ У НОВОМ
КУРИКУЛУМУ ЗА БИБЛИОТЕКАРЕ

Утицаји које процеси глобализације и виртуелизације имају на библиотечку делатност достигли су, сазревањем концепата семантичког веба и свакодневним, експоненцијалним растом креираних података, тачку када је потребно у библиотечки курикулум уврстити садржаје који носе нова знања и вештине потребне да би билиотекари, посебно они високошколских библиотека, могли успешно да наставе да испуњавају потребе корисника. У раду се презентују потребне, а тренутно на светском нивоу у курикулумима високошколског образовања библиотекара недостајуће или недовољно заступљене области вештина и знања, која омогућавају креирање машински читљивих метаподатака. Критична количина оваквих метаподатка која ће ускоро бити достигнута чини реалним креирање једног више семантичког веба коме данас теже библиотечке и научне заједнице. У раду су презентоване неке од могућности сарадње са библиотекама развијених земаља које већ примењују напредне технике рада, а које подразумевају унапређена знања и вештине у области комуникационе, медијске и информационе писмености. Рад презентује неке од најзначајнијих елемената потребних за достизање потребног нивоа ових врста писмености потребних за креирање машински читљивих метаподатака и рад са скуповима података. Презентоване су идеје и могућности сарадње са библиотекама развијених земаља које би олакшале

преузимање потребних знања у доменима доживотног образовања запослених, али – још важније – у домену курикулума високошколског образовања библиотекара. Рад анализира и потребу за трансформацијом библиотека која би омогућила да оне у својим фондовима поред штампаних и електронских књига, часописа, чланака и мултимедијалних обејката чувају, организују и за кориснике чине доступним и скупове података. Потреба да библиотеке чувају и чине доступним скупове података захтева нова знања и вештине која су обједињена у занимању библиотекар куратор база података, а која се крећу на пресецима традиционалног библиотекарства, информационих и комуникационих технологија, организационих наука и комуникологије. Ова знања и вештине укључују познавање релационих база података, савремених информатичких решења за чување и презентовање великих количина података, као и познавање фундамента израде метаподатака и са тим повезаних знања из традиционалног библиотекарства. Такође неопходно је познавање релевантних схема метаподатака, вештине организовања тимова стручњака са комплементарним знањима и комуникационих вештина да би се свим групама заинтересованим за рад библиотеке презентовале потребе, проблеми, решења и повољности који се остварују у библиотекама кроз нове могућности везане за скупове података. Рад представља апел упућен свим групама заинтересованим за рад библиотека којим се указује на значајан раскорак између жеља и очекивања корисника и могућности библиотекарских и позив финансијерима да омогуће потребан ниво средстава како би библиотеке могле неометано да наставе да обављају функцију на добробит својих корисника.

Кључне речи: Linked data, Research data, Промене у високошколским библиотекама, Комуникациона писменост, Медијска писменост, Информациона писменост.

1. Увод – Машински читљиви метаподаци

Машинско обављање послова у сфери интелектуалних активности захтева структуриране задатке и структуриране предмете рада – односно податке који се обрађују. Интернет тј. веб у последње две деценије представља преовлађујући

извор података за већину интелектуалних послова, па структурираност података на њему постаје де факто предуслов за реализацију било каквог замашнијег обима машински обављеног интелектуалног посла. У првој фази настанка интернет је представљао управо другачији извор података, неструктурираних тектова које су људи делили са другим људима путем технологија као што су HTML, а које су омогућавале размену докумената писаних говорним језиком који је изузетно погодан за комуникацију људи, али је врло непогодан за машинску обраду. Идејни творац веба Тим Бернарс Ли уочио је овај проблем и осмислио концепт *семантичког веба* који својом структурираношћу треба да омогући ефективну комуникацију машина, тј. да постане медијум за пренос података у машински реализованим интелектуалним пословима. „Имам сан у коме веб постаје способан да анализира све податке који се налазе на њему – садржај, везе и трансакције између људи и рачунара. 'Семантички веб' који ће довести до остварења оваквих предности, који тек треба да настане, али када се то догоди, свакодневним механизмима трговања, административним пословима и осталим животним активностима ће руковати машине које комуницирају са другим машинама. 'Интелигентни агенти' о којима људи сањају вековима ће се коначно материјализовати“ (Berners-Lee, 1999). Сан Бернарса Лија данас све више постаје реалност и све већи делови веба постају уређени по правилима која омогућавају машинску читљивост података и њихову употребу у процесима рада који подразумевају машинско обављање интелектуалних послова.

Библиотеке су од свог настанка тежиле прикупљању, уређивању, чувању и презентовању података. Данас се овај задатак претежно односи на податке доступне путем интернета, у оној мери у којој је количина ових података преовлађујућа у односу на количину података доступних путем традиционалних медијума као што су штампане књиге. Дакле примарни посао библиотекара постаје манипулација подацима доступним путем интернета, односно, у складу са природом његовог развоја, манипулација машинама које могу да прикупе, организују, сачувају и презентују овако велике количине података. Стога библиотекари постају пре

свега руковаоци машина, одоносно они који дефинишу шта ће, када и како машине радити да би велике количине података доступне путем интернета биле ефективно расположиве за кориснике библиотека и да би у сусрету ових података и корисника дошло до стварања информација.

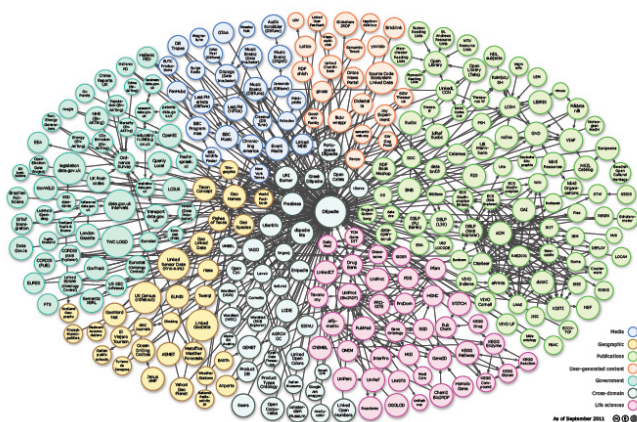
Знања и вештине којима библиотекари располажу претежно су засновани на процесима формалног образовања у институцијама високог школства које нуде програме образовања на различитим академским нивоима. Ови програми су до сада били орјентисани на пренос знања и вештина у области ручног креирања метаподатака што је био преовлађујући начин испуњавања основне функције библиотека - одабира, чувања, организовања и презентовања података. У светлу претходно описаног развоја интернета и друштвених промена које га прате, постоји велика потреба да се у будућности курикулуми програма образовања библиотекара допуне садржајима који омогућавају пренос знања и вештина у области управљања машинском радном снагом уз чију ће помоћ аутоматизовано и полуаутоматизовано стварати метаподатке. Основне области везане за овакве садржаје представљају повезани подаци (Linked data) који омогућавају ефективну машинску обраду података и њихову употребу у комуникацији између машина, као и истраживачки подаци (Research data) који представљају примарни предмет машинске обраде у ери економије знања.

2. Linked data и Research data

Разматрање два веома значајна концепта везана за суштину машински читљивих метаподатака – повезане податке и истраживачке податке, представља основу сваког размишљања и проучавања потреба за променама у курикулумима образовања библиотекара у високошколским установама. Стога ће у овом поглављу нешто детаљније бити представљени ови појмови, како би се поставила чврста основа за анализу која затим следи.

Повезани подаци представљају концепт који обухвата најбоље праксе објављивања и повезивања структурираних података на интернету (Auer et al, 2013). Повезани подаци представљају основу за изградњу семантичког веба

– интернета који представља медијум доступан машинама и који омогућава и подстиче машинску обраду података и ефективну реализацију машински обављених интелектуалних послова. Данас постоји већ значајна количина података уређена по овим принципима (Слика 1), а поједине базе података, као што је она организације Уједињених нација за пољоривреду ФАО садржи милионе исказа уређених на овај начин и доступних за машинску претрагу, повезивање и уопште обраду сваке врсте. Најважнија последица описаног развоја семантичког веба је аутоматизација повезивања података и феномен појављивања такозваних црних рупа у односу на претходни, нама добро познати интернет, које настају услед тога што одређени подаци нису уређени по правилима семантичког веба и који у процесима машинске обраде и повезивања података бивају прескочени. На пример, уколико у бази аутора уређеној по правилима семантичког веба нема аутора из Србије, онда наша земља постаје црна рупа на карти интернета будућности у домену података везаних за ауторе из наше земље.

Слика 1. Преглед неких од најважнијих база знања доступних путем интернета уређених по принципима повезаних података и њихових веза, преузето из (Auer et al, 2013, 2).

Коришћење повезаних података пружа различите предности, од којих су неке наведене у (Auer et al, 2013):

– Униформност (сви скупови података објављени у моделу повезаних података деле униформни модел података – RDF (Resource Description Framework) модел података (RDF statement data model). У овом моделу података сви подаци су представљени путем триплета који се састоји од објекта, предиката и субјекта. Елементи који се користе као објекти, предикати и субјекти доступни су путем глобално јединствених идентификатора као што су IRI/URI (Internationalized resource identifier / Uniform resource identifier).

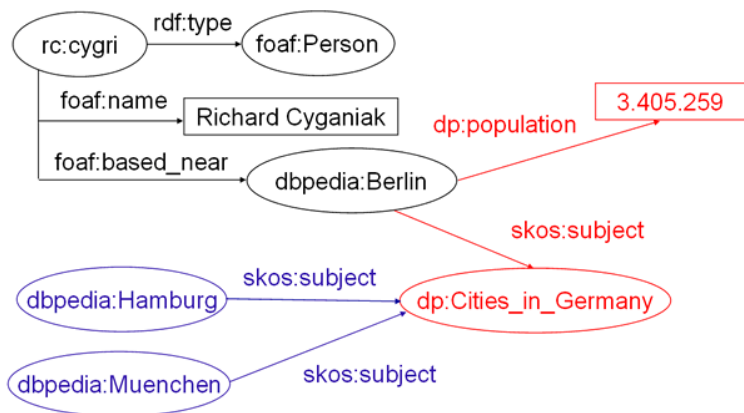
– Могућност референцирања (IRI/URI осим идентификације служе и за преузимање ентитета путем интернета).

– Интеграбилност (сви повезани подаци деле униформни модел података – RDF и лако је повезати различите скупове података).

– Кохерентност (када RDF триплет садржи IRI/URI различитих именских простора (namespaces) на позицијама објекта и субјекта, триплет у основи успоставља везу између ентитета који је идентификован субјектом и описан у скупу података који користи именски простор А са ентитетом који идентификује објекат, а који је описан у скупу података који користи именски простор Б).

– Одговарајућа временска доступност, објављивање на интернету и освежавање повезаних података је релативно једноставно и стога је омогућена врменски релевантна доступност података на овај начин.

Коришћење повезаних података и могућности које пружају илустроваћемо примером из литературе (Bizer, Cyganiak & Heath, 2007). Аутор Richard Cyganiak описан је профилем у оквиру пројекта FOAF (The Friend of a Friend project). Овај семантички богати профил садржи и одредницу да аутор живи у Берлину. Аутоматским повезивањем база података могуће је истовремено приказати податке о граду Берлину доступне у бази Dbpedia који садрже најразличитије информације о том граду, као што су број становника, површина и слично, а једноставни машински упит на ефикасан начин омогућава повезивање са подацима о другим градовима (на пример у Немачкој), у сврхе поређења, анализе или било које друге сврхе потребне људском или машинском кориснику.

Слика 2. Илустрација коришћења и могућности повезаних података, презето из (Bizer, Cyganiak & Heath, 2007)

Важна карактеристика повезаних података је отвореност приступа и транспарентност. Ентитети који постоје у физичком или виртуелном свету описују се речницима, а основу за стварање ових речника чине RDFS (RDF Vocabulary Definition Language) и OWL (Web Ontology Language), који су у отвореном приступу па свако може креирати речнике за које мисли да ће бити корисни и коришћени (Bizer, Heath & Berners-Lee, 2009).

Отвореност приступа и развој који потиче из заједнице корисника оставља могућности за различите врсте размишљања у ставовима, мишљењима и праксама, што може представљати проблем у развоју принципа семантичког веба и примене повезаних података. Изразити пример оваквих тенденција представља дискусија о примени свеприступне команде owl:sameAs којом се реализује веома важна функција повезивања у свету семантичког веба (Halpin et al., 2010).

Сви подаци који се објаве на интернету у моделу повезаних података постају део такозваног глобалног простора података. Овај простор података карактеришу стандардизација података и приступа подацима, као и отвореност приступа подацима. Да би се ове карактеристике искористиле на најбољи начин развијен је читав низ специјализованих интернет претраживача, као што су Disco hyperdata

browser, Tabulator browser, LinkSailor browser и машина за претраживање интернета, као што су Sig.ma (Слика 3), Falcons и SWSE10, који омогућавају лак и брз приступ повезаним подацима за људе путем претраге кључним речима (Heath & Bizer, 2011).

The screenshot displays the Sig.ma search results for the query 'Richard Cyganiak'. At the top left is the 'SIG.MA SEMANTIC INFORMATION MASHUP' logo. Below it, the search term 'Richard Cyganiak' is entered in a search bar, with buttons for 'Add More Info', 'Start New', 'Options', and 'Use It!'. The results section shows 'Richard Cyganiak' with three profile pictures and a 'picture:' label. Below the pictures are four circular icons labeled 'PICTURE NOT AVAILABLE'. The main content area lists several sources with their respective fact counts and dates, such as 'Untitled document' (15 facts, 2010-08-31), 'Richard Cyganiak' (60 facts, 2010-11-23), and 'Richard Cyganiak - Present...' (12 facts, 2010-05-21). At the bottom, there is a list of related links, including 'The DODA Ontology', 'Quality-driven Information filtering using the WIQA policy framework', and 'DBpedia - A Nucleus for a Web of Open Data'.

Слика 3. Машина за претраживање повезаних података путем интернета Sig.ma, презуето из (Heath & Bizer, 2011, 88).

Повезани подаци имају смисла у свету у коме постоје подаци које треба повезивати. Велика количина података настаје описом постојећег света – опис градова, аутора итсл., и ова врста података од велике је важности за појединце и заједнице које желе да буду презентоване у глобалном простору података. Међутим, количински највећи број података – можда и најважнијих за развој привреде и друштва – долази из области научних истраживања и развоја. Ови подаци уређени у скупове података предмет су и резултат истраживања научника а потребно је да постану и предмет рада библиотека, пре свега оних високошколских, које треба да врше одабир, организацију, чување и презентацију ове врсте података, на начин на који су то до сада чиниле са, на пример, подацима доступним у штампаним и електронским књигама. Потреба очувања скупова података као дела научног и културног наслеђа постаје јаснија ако се проуче методе

и праксе манипулације скуповима података у раличитим научним дисциплинама, где у већини преовлађује став да су овакви подаци потребни, занимљиви и стога и доступни само за чланове ових малих заедница (Ogburn, 2010). Овакав приступ доводи до опасности од нестанка (било услед физичког уништавања или губљења у мору других података) важних елемената наслеђа, које осим своје културолошке и историјске вредности у једном периоду свог постојања представљају важан извор за секундарна истраживања и тиме даљи развој науке, привреде и друштва уопште.

У овако дефинисаном окружењу – улога библиотека у очувању скупова података (посебно оних доступних путем интернета који потичу из истраживачке заједнице) постаје доминантна, а одговорност библиотекара за очување овог важног дела научног и културног наслеђа и презентовање ових материјала као важне основе за за научно – истраживачки рад постаје све већа. Важност тимског рада и комплементарних знања потребних да би се библиотека успешно носила са оваквим новим задацима постаје евидентна на основу искустава оних библиотека које су се прве ухватиле у коштац са оваквим задацима (Newton, Miller & Bracke, 2010).

Потребе библиотека да развију нове компетенције како би одговориле на захтеве корисника у области одабира, чувања, организовања и презентације скупова података препознати су и ван библиотека, посебно у оним установама и организацијама које креирају технолошку основу за рад библиотекарских и обезбеђују алате са којима библиотекарске раде. Компанија Мајкрософт препознала је потребе библиотекара и научне заједнице у области манипулације скуповима података, а њен оснивач Бил Гејтс дефинисао је повезаност скупова података и алата за рад са њима са редефинисањем начина на који се људи баве науком (Hey, Tansley & Tolle, 2009). Дефинишући области рада које овакви ентитети треба да подрже аутор Џим Греј (Jim Gray) указује на најважније развојне области везане за скупове података (Hey, Tansley & Tolle, 2009). Он те области дефинише као:

1. Развој и подршка софтверских алата за манипулацију скуповима података

2. Подршка за све заинтересоване стране укључене у манипулацију скуповима података

3. Развој генеричких лабораторијских система за управљање подацима

4. Подршка за истраживања у областима управљања научним скуповима података, анализе података, визуелизације података, нових алгоритама за обраду података и алата за обраду података.

5. Успостављање дигиталних библиотека које ће моћи да ефективно подрже рад са скуповима података

6. Развој нових алата за објављивање скупова података и моделе публиковања оваквих материјала.

7. Развој дигиталних библиотека скупова података које чувају научне скупове података, као и метаподатке о њима, и подршка за њихово повезивање са другим форматима који се користе у научној комуникацији.

Као што се може видети улога библиотека у процесима везаним за скупове података је велика, како у домену основних компетенција библиотекара везаних за одабир, очување, организацију и презентацију материјала, тако и у активностима везаним за промоцију, едукацију и информисање у области скупова података.

3. Курикулум за библиотекаре будућности

Скупови података истраживача (Research data sets) нису били у фокусу пажње библиотека све до недавно (Creamer et al., 2012). Иако добро припремљене и традиционално успешне у одабиру, чувању, организовању и презентацији традиционалних материјала као што су штампане и електронске књиге, библиотеке нису добро припремљене за сусрет са скуповима података, што је неопходан услов за учешће у пројектима или за пружање подршке савременој науци, а као пример за то може се указати на пројектни циклус Европске комисије *Хирозонт 2020* који у први план ставља управо скупове података истраживача и отворени притуп до њих. Истовремено истраживачи који се инхерентно баве скуповима података углавном немају довољно

времена, енергије, одговарајућих алата да би на организован начин успели да се баве скуповима података, а посебно немају капацитет да их чувају, организују и презентују у моделу отвореног приступа (Lyon, 2013). Ситуација је посебно алармантна у високошколским библиотекама и академским заједницама земаља у развоју и транзицији, па су стога и први утисци оних који су заинтересовани за Хоризонт 2020 да он не нуди много овим заједницама (Galsworthy & McKee, 2013) а као последица тога - размишљања чланова ових заједница да Хоризонт 2020 у ствари доприноси ширењу процепа у знању, приступу технологијама и, самим тим, и социолошког и хуманистичког процепа између ових и одговарајућих заједница у развијеним земљама (Rabesandratana & Gretchen, 2013). Један начин да се проблеми илустровани овим примером превазиђу, а који су везани за скупове података истраживача, је да се више библиотекара обучи и оспособи за рад са скуповима података, пре свега у смислу њиховог чувања, организовања и презентовања у моделу отвореног приступа.

Једноставном претрагом путем интернета може се утврдити да многе библиотеке покушавају да ухвате корак са развојем у области скупова података. Британска национална библиотека (The British Library) дефинише скупове података истраживача као „научне информације настале путем експеримената, посматрања или израчунавања“ (The British Library, 2013). Библиотека универзитета у Лајдену дефинише управљање подацима као скуп активности које омогућавају да скупови података буду пронађени, да им се приступи и да се оствари њихово разумевање у дугорочном временском оквиру (Library of University Leiden, 2013). Библиотека Технолошког универзитета Квинсленд указује на улогу истраживача у процесу управљања подацима: „Потребно је да истраживачи управљају својим подацима и примарним материјалима у току целог животног циклуса истраживања“ (Library of Queensland University of Technology, 2013). У овој библиотеци такође указују на то да планирање управљања подацима може да допринесе ефикасности истраживања и донесе друге предности истраживачима. Библиотека Института за технологију Масачусетса (MIT) обезбеђује

подршку за своје кориснике у областима управљања и чувања података, тако што им помаже у изради планова управљања подацима, индивидуалном сарадњом и консултацијама везаним за скупове података, а припремљен је и водич за управљање подацима (MIT Libraries, 2013). OCLC (Online Computer Library Center) – непрофитна организација чија је мисија пружање подршке библиотекама широм света - дефинише улогу библиотека у области скупова података на следећи начин: "Високошколске библиотеке треба да буду спремне да одговоре на потребе корисника у области управљања скуповима података, како подршком истраживачима током самог истраживања, тако и обезбеђујући текуће одржавање, чување и омогућавање приступа скуповима података (OCLC, 2013). Већина размишљања и активности посвећених области скупова података, како оних који су до сада потекли из библиотека, тако и оних које долазе из заједнице истраживача претежно су потекли у развијеним земљама. Илустративан пример оваквих размишљања и прегледа планираних активности везаних за академско окружење може се пронаћи у опсежном документу који је припремило LERU (League of Europe Research Universities) – Удружење европских истраживачких универзитета (LERU, 2013).

Када се сагледа овакав опсег активности и дефиниција, која би била улога библиотекара у односу на скупове података истраживача? Закључак је недвосмислено да би пре свега била везана за оне исте активности које библиотеке спроводе за избор, очување, организацију и презентацију осталих формата и форми материјала којима су до сада манипулисале. У случају скупова података ово би значило да је потребно управљати подацима, односно обезбеђивати подршку или услугу чувања и приступа скуповима података које прикупљају истраживачи и обезбеђивање начина да овако сачувани подаци буду доступни за друге истраживаче, односно да они могу ефективно и ефикасно да их пронађу и искористе у сврхе даљег истраживања (Creamer et al, 2012). Осим овога потребно је обезбедити да подаци буду сачувани и презентовани на тај начин да се омогући ефективно разумевање података од стране других истраживача

и корисника, што се често помиње као услов дуготрајног чувања скупова података (Wadhwa, Rachel & Hayley, 2013). Да би испунили овакве услове библиотекарима морају раполагати одређеним, специфичним знањима и вештинама који се тренутно највећим делом не изучавају у образовним институцијама које едукују библиотекарима (Piogun et al., 2012). Тиме је важнија улога процеса доживотног учења и самосталног образовања библиотекарима, посебно у периоду блиске будућности у току кога ће високошколске образовне установе које едукују библиотекарима прилагодити своје курикулуме новонасталим потребама.

4. Закључак

На основу изложеног лако је закључити да постоји велика потреба да се у библиотекама поред до сада постојећих објеката врши и одабир, организација, очување и презентација скупова података, пре свега оних насталих у процесу научних истраживања и то у двострукој функцији: у сврхе очувања научног и културног наслеђа са једне стране, и са друге стране у сврхе подршке научном истраживању и развоју привреде и друштва знања. Како би се ове функције успешно обавиле савремене библиотеке морају развити нове компетенције у областима везаним за скупове података, а где повезани подаци чине важан, ако не и кључан сегмент интереса и експертизе. Стога је потребно, поред процеса доживотног учења, који свакако представљају важан метод и модел да се постојеће стање унапреди, развијати и курикулуме образовних установа које школују библиотекарима, како би се постојећи процеп знања систематски сужавао, а нови послови везани за скупове података у библиотекама ефикасно обављали.

Литература:

- Auer, S., Lehmann, J., Ngomo, A. C. N., & Zaveri, A. (2013). Introduction to linked data and its lifecycle on the web. In: *Reasoning Web. Semantic Technologies for Intelligent Data Access*, Springer Berlin Heidelberg, 1–90.
- Berners-Lee, T. (1999). *Weaving the Web : The Original Design and Ultimate Destiny of the World Wide Web by its Inventor*, Harper, San Francisco, CA, USA.
- Bizer, C., Cyganiak, R., & Heath, T. (2007). *How to publish linked data on the web*. Приступљено 3. септембра 2013. на адреси: <http://wifo5-03.informatik.uni-mannheim.de/bizer/pub/LinkedDataTutorial/>
- Bizer, C., Heath, T., & Berners-Lee, T. (2009). Linked data-the story so far. *International journal on semantic web and information systems*, 5(3), 1-22.
- Creamer, A. T., Morales, E. M., Kafel, D., Crespo, J., & Martin, E. R. (2012). A sample of research data curation and management courses, *Journal of eScience Librarianship*, 1.2, 88–96.
- Galsworthy, M., & McKee, M. (2013). Europe's 'Horizon 2020' science funding programme: How is it shaping up?, *Journal of health services research & policy*, 18.3, 182–185.
- Halpin, H., Hayes, P. J., McCusker, J. P., McGuinness, D. L., & Thompson, H. S. (2010). When owl: sameas isn't the same: An analysis of identity in linked data. In: *The Semantic Web–ISWC 2010*, Springer, Berlin Heidelberg, 305–320.
- Heath, T., & Bizer, C. (2011). *Linked Data: Evolving the Web into a Global Data Space*, Morgan & Claypool Publishers, San Rafael, CA, USA.
- Hey, T., Tansley, S., & Tolle, K. M. (Eds.). (2009). *The fourth paradigm: data-intensive scientific discovery*. Microsoft Corporation, Richmond, USA, Приступљено 9. септембра 2013. на адреси: http://fhp.cps-projects.de/fileadmin/user_upload/fb-informationswissenschaften/bilder/forschung/tagung/isi_2010/isi_programm/TonyHey_-_eScience_Potsdam_Mar2010___complete_.pdf
- LERU, (2013). *LERU Roadmap for Research Data*, Приступљено 17. марта 2014. на адреси: http://www.leru.org/files/publications/AP14_LERU_Roadmap_for_Research_data_final.pdf
- Library of Queensland University of Technology, (2013). *Research Data Management*, Приступљено 15. марта 2014. на адреси: <http://www.library.qut.edu.au/services/research/data/>

- Library of University Leiden, (2013). *Research Data*, Приступљено 27. марта 2014. на адреси:
<http://www.library.leiden.edu/education-research/library-research/researchdata/>
- Lyon, L. (2013). *Roadmaps, Roles and Re-engineering: Developing Data Informatics Capability in Libraries*, presentation at LIBER 2013 annual conference, Приступљено 7. марта 2014. на адреси:
<http://www.liber2013.de/index.php?id=38>
- MIT Libraries, (2013). *Data Management and Publishing*, Приступљено 7. марта 2014. на адреси: <http://libraries.mit.edu/guides/subjects/data-management/>
- Newton, M. P., Miller, C. C., & Bracke, M. S. (2010). Librarian roles in institutional repository data set collecting: outcomes of a research library task force. *Collection management*, 36(1), 53-67.
- OCLC, (2013). *Role of Libraries in Data Curation*, Приступљено 17. марта 2014. на адреси: <http://oclc.org/research/activities/datacuration.html>
- Ogburn, J. L. (2010). The imperative for data curation. *Portal – Libraries and the Academy*, 10(2), 241-246.
- Piorun, M. E., Kafel, D., Lager-Hornby, T., Najafi, S., Martin, E., Colombo, P., LaPelle, N. (2012). Teaching research data management: An undergraduate/graduate curriculum, *Journal of eScience Librarianship*, 1.1, 88-96.
- Rabesandratana, T., & Gretchen V. (2013). At Long Last, Europe's Mega R&D Program Comes Into Focus, *Science*, 341.6141, 21–21.
- The British Library, (2013). *Finding research datasets*, Приступљено 8. марта 2014. на адреси: http://www.bl.uk/reshelp/expert/help/science/sciencetechnologymedicin_Collections/researchdatasets/datasetdiscovery.html
- Wadhwa, K., Rachel F., Hayley W. (2013). *RECODE: Policy REcommendations for Open Access to Research Data in Europe – A New Research Frontier*, Приступљено 18. марта 2014. на адреси:
http://recodeproject.eu/wp-content/uploads/2013/09/RECODE_Workshop1_Intro_Wadhwa_Sept2013.pdf

Adam Sofronijević**Tamara Vučenović**

LINKED DATA, RESEARCH DATA AND CHANGES IN
ACADEMIC LIBRARIES: COOPERATION WITH LIBRARIES
OF DEVELOPED COUNTRIES AS TO ENHANCE
COMMUNICATION, MEDIA AND INFORMATION
LITERACY IN THE NEW CURRICULUM FOR LIBRARIANS

Summary

Influences that the processes of globalization and virtualization have on library activities have reached, through the maturation of Semantic Web concepts and everyday, exponential growth of the created data, the point when it is necessary to include the contents that carry new knowledge and skills in the curriculum for librarians, which are necessary for librarians, especially those working in academic libraries, so that they could successfully continue to meet the needs of users. The paper presents the necessary, and yet on a world scale currently missing or underrepresented areas of skills and knowledge within the curricula for higher education of librarians, that enable the creation of machine-readable metadata. Critical amount of these metadata that will soon be reached makes realistic the creation of another Semantic Web, towards which both library and scientific communities aspire today. The paper presents some of the possibilities for cooperation with libraries in developed countries that have already implemented advanced working techniques, which include improved knowledge and skills in communication, media and information literacy. This paper offers some of the most important elements necessary for achieving the required level of these forms of literacy, which are needed for creating machine-readable metadata and for working with data sets. The ideas and possibilities of cooperation with libraries in developed countries that could facilitate the acquisition of the necessary knowledge in the fields of lifelong education of employees, but – more importantly – in the domain of curriculum for higher education of librarians, are emphasized. The paper analyzes the need for transformation of libraries that would allow them to preserve within their funds, organize and make available to users data sets, in addition to the

print and electronic books, magazines, articles and multimedia objects. The need for libraries to preserve and make available data sets requires new knowledge and skills that are united in the profession of librarian – curator of databases, which actually stands in the midst of traditional librarianship, information and communication technologies, organizational and communication sciences. These knowledge and skills include knowing relational databases, modern IT solutions for the storage and presentation of large amounts of data, as well as knowing the fundamentals of making metadata and its related knowledge in traditional librarianship. The knowledge of relevant metadata schemas is also essential, as well as the skills of organizing teams of professionals with complementary knowledge and communication skills as to ensure that all groups interested in the work of libraries are presented with the needs, problems, solutions and benefits that are realized in libraries through new possibilities related to data sets. This paper represents an appeal addressed to all groups interested in the work of libraries that indicates a significant gap between the aspirations and expectations of users and possibilities of librarians and is an invitation to financiers to provide the necessary level of resources so that libraries can smoothly continue to perform their activities for the benefit of their users.

Key words: Linked data, Research data, Media Literacy, Information Literacy

ЛИК
Часопис за литературу и културу

Главни уредник
Александра Вранеш

* * *

Издавач
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ
Трг Николе Тесле, Андрићград
00387 58 620912; info@andricevinstitut.org

За издавача
Емир Кустурица, директор

Превод на енглески
Милица Јелић Мариоков

Лектура и коректура
Драгана Бедов

Припрема за штампу
Жељка Башић Станков

Корице
Ратко Вранеш
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак, Београд

Тираж
300

ISSN 2303-8640

9 772303 486400 9

